

Zane Kronberga

DIVKĀRT ĪPAŠIE BĒRNI, JEB
APDĀVINĀTIE
BĒRNI AR AUTISKĀ SPEKTRA TRAUCĒJUMIEM
SKOLĀ

Sintija Ērgle

Saturs

Pavisam parastiem
pieaugušajiem 3

1. Kā tas ir: būt autiskam? 8

- Kāds NAV autisms
- Kas ir autisms
- „Man nav ne jausmas, kā garšo tava šokolāde”, jeb Sociālās interakcijas grūtības.
- „Nekādas loģikas!”, jeb Komunikācija: kā un kāpēc sarunāties?
- 196 kociņu saskaitīšana, jeb Kognitīvo spēju īpatnības
- „Es dzirdu tavu rokaspulksteni”, jeb Sensorās informācijas apstrādes īpatnības
- „Kurš zina vairāk nekā Google”, jeb Sava padziļinātu interešu joma

2. Kā tas ir: būt īpaši talantīgam? 40

- Kas īsti ir apdāvinātība?
- Un kas ir intelekts?
- Nevienmērīga attīstība – apdāvinātības pazīme?
- Kā tas ietekmē attiecības ar citiem

3. Divreiz īpašs: kā ir būt autiskam un apdāvinātam reizē 52

- „Vienkārši” apdāvināts vai apdāvināts un autisks?
- Tomēr viss nav tik vienkārši...
- „Divreiz īpašie” – kas viņi ir?
- Kāda ir sajūta – būt „divreiz īpašam”?

4. Palīdzība „divreiz īpašajiem” bērniem 62

- Grūtais uzdevums: redzēt monētas abas puses
- Neaizmirstiet veselību!
- Kā var palīdzēt (un traucēt) izglītības sistēma
- Palīdziet realizēt radošo potenciālu
- Palīdziet apgūt saskarsmes prasmes
- Palīdziet iemācīties meklēt informāciju

5. „Divreiz īpašie” bērni un drošība 82

Pavisam neparastiem
bērniem 93

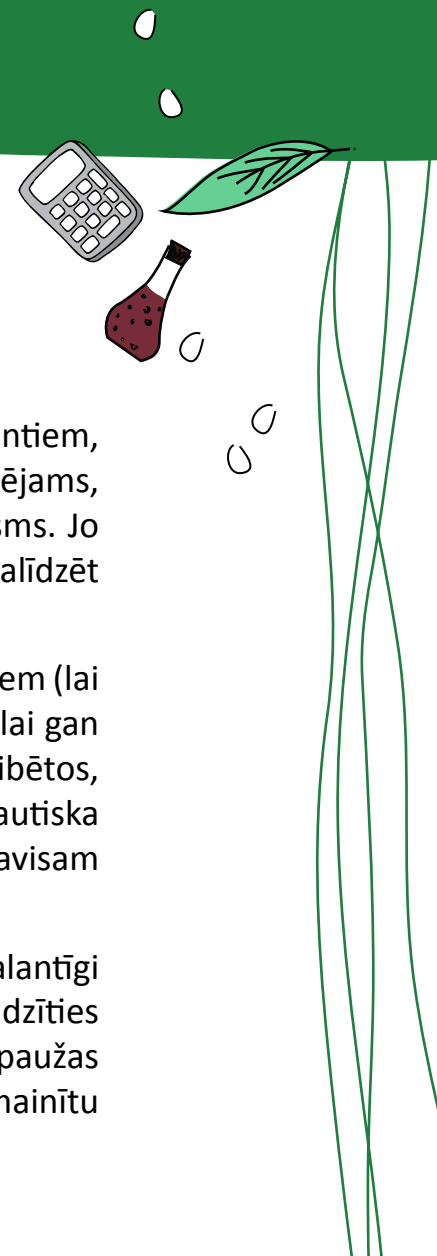
Pavisam parastiem pieaugušajiem

Šī būs grāmata par ļoti neparastiem bērniem. Taču tā ir domāta pavisam parastiem pieaugušajiem – vecākiem, skolotājiem, radiniekiem, auklītēm, audzinātājām, pulciņu vadītājiem, psihologiem, treneriem ... draugiem.

Ja Jūs pats esat ar neparastiem talantiem, visticamāk, jums šī grāmata nav ļoti vajadzīga. Iespējams, ka Jums to nevajag arī tad, ja Jums pašam ir autisms. Jo viens no galvenajiem šīs grāmatas mērķiem ir: palīdzēt sajūst, kā tas ir.

Šī nebūs „recepšu” grāmata ar sīkiem metodolģiskiem norādījumiem un konkrētiem padomiem (lai gan pavisam no padomu došanas izvairīties laikam neizdosies). Šī nebūs arī „zinātniska” grāmata (lai gan viss tajā teiktais ir balstīts uz zinātniskiem pētījumiem un zinātniskiem faktiem). Man visvairāk gribētos, lai šī grāmata pildītu „vārdnīcas” funkcijas, palīdzot pārtulkot dzīves situācijas no vienas valodas (autiska un apdāvināta bērna pasaules redzējums) otrā valodā (jūsu redzējums). Lai tā būtu grāmata, kas pavisam cilvēciski palīdz saprast bērnus, kuri itin bieži rīkojas un uzvedas nesaprotami.

Šīs grāmatas galvenie varoņi ir bērni, kuri ir „divreiz īpaši” – pirmkārt īpaši ar to, ka ir sevišķi talantīgi un apdāvināti, ar spējām, kas viņus atšķir no apkārtējiem un radošu domāšanu, kas liek uz pasauli raudzīties savādāk. Otrā īpatnība, kas viņiem piemīt, ir autiska spektra traucējumi – attīstības traucējumi, kas izpaužas jau agrīnā vecumā, un rada grūtības saskarsmē un komunikācijā, kā arī bieži vien ir saistīti ar izmainītu sensoru uztveri (pavājinātām vai pastiprinātām redzes, dzirdes, taustes, smaržas, garšas izjūtām).

Arī tad, ja bērnam piemīt tikai viena no minētajām īpatnībām – „tikai” autiska spektra traucējumi, vai „tikai” apdāvinātība – jau tas vien garantē atšķirību no lielākās daļas vienaudžu un bieži vien grūtības iekļauties sabiedrības pieņemtajās normās visa mūža garumā. Noteikti jāatzīmē, ka ne visiem sevišķi gudrajiem bērniem ir autiska spektra traucējumi, un ne visi bērni ar autiska spektra traucējumiem ir īpaši apdāvināti. (Reizēm cilvēki „tīru” apdāvinātību jauc ar autiska spektra traucējumiem, jo arī bērni, kas ir vienkārši ļoti talantīgi, var būt bez draugiem, tādēļ, ka nevar atrast vienaudžus ar atbilstošām interesēm. Tāpat autisku bērnu vecākiem var būt cerība, ka viņu bērns būs īpaši gudrs, bet tā tomēr var nenotikt).

Taču situācijas, kad bērni vienlaikus ir gan ar īpašām spējām, gan ar īpašām grūtībām, ir sevišķs izaicinājums un uzdevums gan viņu skolotājiem, gan treneriem, pulciņu vadītājiem, psihologiem, auklītēm un arī vecākiem.

Būt „divreiz īpašam” nozīmē, ka ir kāda joma, kurā cilvēks ir īpaši spējīgs, apdāvināts, talantīgs. Tā var būt kāda sevišķu interešu joma (piemēram, mikoloģija vai zemūdens arheoloģija), talants (piemēram, spēja ātri apgūt jebkura mūzikas instrumenta spēli, vai izprast matemātiskas sakarības) vai ļoti augsti IQ rādītāji. Taču vienlaikus šo apdāvinātību pavada arī ilgstošas, specifiskas, nepārejošas grūtības, kas var ietekmēt gan spēju mācīties, gan attiecību veidošanu ar citiem cilvēkiem.

Es uzdrošināšos apgalvot, ka Latvijas situācijā liela daļa „divreiz īpašo” bērnu dzīvo neatpazīti, vai arī viņu īpašās spējas un vajadzības ir ievērotas un atpazītas tikai daļēji. Tas nav nekāds brīnums, jo abi šie stāvokļi – apdāvinātība un autisms – var maskēt viens otru. Bērna augstais intelekts var palīdzēt viņam kompensēt daudzas ar autismu saistītās saskarsmes un komunikācijas grūtības, tādēļ bērna īpašās vajadzības var ilgu laiku palikt nepamanītas. Ja kaut kas neizdodas, šādu bērnu vienkārši uzskata par slinku vai nemotivētu, un neiedomājas, ka viņš kaut ko *nespēj*. Savukārt autisms var neļaut izpausties bērna patiesajiem talantiem un spējām. Piemēram, komunikācijas grūtību dēļ bērnam izsaukšana klases priekšā atbildēt rada tik lielu stresu, ka viņa skolotājs tā arī nekad neuzzina par viņa patiesajām interesēm un zināšanu dziļumu.

Pieaugušie, kuri ir apdāvināti un ar autiska spektra traucējumiem, stāstot par savu bērnību nereti min, ka skolā bijuši nesaprasti, un nav saņēmuši ne palīdzību savu grūtību risināšanā, ne atbalstu, lai attīstītu savus talantus. Tā vēl aizvien notiek ar daudziem talantīgiem bērniem, kuri joprojām ir nesaprasti.

Ļoti žēl, ka tā, jo sabiedrības atbalsts viņiem ir ļoti nepieciešams. Gan šo bērnu, gan arī pašas sabiedrības labā, jo tieši šie jaunie cilvēki var būt tie, kas vēlāk izdarīs zinātniskus atklājumus, radīs izcilus mākslas darbus un palīdzēs virzīt uz priekšu pasaules progresu.

Taču, lai pilnā mērā attīstītu un realizētu viņu spējas, ir nepieciešams, lai šos bērnus pieaugušie redzētu kopumā, veselumā. Ievērojot un pievēršot uzmanību gan viņu talantiem (kas prasa izkopšanu un attīstīšanu), gan traucējumiem (kas prasa piemērotu terapiju un palīdzību).

Var būt diezgan grūti turēt fokusā abas šīs lietas vienlaikus, jo jau katra atsevišķi tā ir pietiekoši neparasta un grūti saprotama.

Cilvēkiem ar autismu pamatproblēma ir grūtības iztēloties otra cilvēka redzes viedokli. Kad jūs esat kopā ar autisku bērnu, bērns neizprot, ko jūtat vai domājat Jūs. Pati par sevi tā vēl nebūtu tik liela problēma... ja nepievienotos vēl viens sarežģījums. Proti: arī Jums var būt ļoti grūti izprast, ko domā un jūt autiskais bērns. Ja piedevām vēl šim bērnam piemīt īpašas spējas un talanti kādā jomā, kurā Jums talantu nav, viņa prātā notiekošais kļūst vēl nesaprotamāks.

Vismaz man itin bieži ir tā gadījies. (Piemēram, sastopoties ar piecgadīgu bērnu, kurš neatpazīst manus žestus, runā kā atbalss, taču galvā rēķina ar astoņciparu skaitļiem). Ne reizi vien esmu iedomājusies, ka šajā ziņā mēs abi divi esam vienādi „autiskās” pozīcijās – bērns nespēj iedomāties, kas notiek manā prātā, un man ir ļoti grūti iedomāties, kas notiek viņējā. Lai mēs spētu sazināties, vismaz vienam no mums jāspēj iztēloties otra prāts. Un šis viens – vismaz sākumā – nebūs bērns... Tas var būt diezgan sarežģīts vingrinājums, bet, tikai spējot ieraudzīt pasauli ar šī bērna acīm, jūs kaut kad laimīgā nākotnē spēsiet panākt, ka bērns izprot arī jūsu – un citu apkārtējo cilvēku – redzes viedokli.

Spēju izprast citu cilvēku domas un jūtas sauc par mentalizāciju. **Mentalizācija** nozīmē arī spēju paraudzīties uz sevi „no malas”, bet uz citiem – „no iekšpuses”, no viņu pašu redzes punkta. Tā ir spēja uztvert un interpretēt cita cilvēka uzvedību, saprotot viņa vēlmes, jūtas un iespējamās nolūkus.

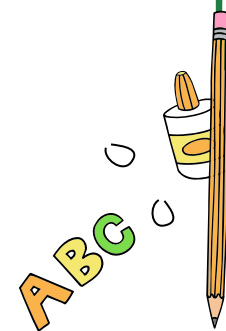
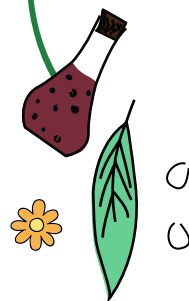
Ir ļoti svarīgi, lai pieaugušais spētu pareizi izprast bērna domas un jūtas. Iztēlojieties, piemēram, māti un zīdainīti siltā vasaras rītā pie atvērta loga. Aiz loga pēkšņi sāk rūkt zāles plāvējs, bērniņš satrūkstas no negaidītā trokšņa un sāk raudāt. Ja zīdainīša māte spēj pareizi izprast sava bērna uzvedību (saprast, kādēļ viņš raud), un sasaistīt to ar viņa izjūtām („Tu nobijies no trokšņa!”), tad viņai ir iespēja gan nomierināt bērnu (piemēram, aizverot logu, lai mazinātu troksni no āra), gan veidot pašam bērnam izpratni par apkārtējo pasauli („Tas ir zāles plāvējs. Tētis aiz loga plauž zāli”), un par viņa izjūtām (bērns uzzina, ka šī sajūta saucas „bailes”). Ja māte nespēj izprast bērna uzvedības iemeslus, viņas rīcība var būt nepiemērota situācijai. Piemēram, ja māte nesaprot, ka bērns ir nobijies no trokšņa, viņa var mēģināt mazuli barot, domājot, ka viņš raud, jo ir izsalcis, vai pārgērbt, uzskatot, ka raudu iemesls ir slapji autiņi. Ja bērna uzvedības iemesls un sajūtas ir saprastas nepareizi, viņu nomierināt var būt grūti. Nelaimīga jutīsies gan māte, gan mazulis.

Tikpat grūtā situācijā var būt bērnudārznieks, kurš neizpilda audzinātājas norādījumus, jo viņam ir problēmas ar valodas sapratni. Taču tā vietā, lai saņemtu vizuālus paskaidrojumus, viņa uzvedība tiek interpretēta kā „spītīga” un viņš tiek sodīts, pašam nesaprotot, par ko.

Ja pieaugušie bērna uzvedību un izjūtas ilgstoši – gadiem ilgi – izprot un atspoguļo nepareizi, bērnam var veidoties izkropļots paštēls un sagrozīts priekšstats gan pašam par sevi, gan par apkārtējo pasauli un citiem cilvēkiem.

Tas, ka uz pasaules ir kāds, kurš mūs pareizi saprot, ir būtiski svarīgi KATRAM, jebkuram uz pasaules dzīvojošam cilvēkam.

Augot apstākļos, kad viņa uzvedību un izjūtas pieaugušie saprot, bērns no šīs pieredzes sāk mācīties arī pats izprast citu cilvēku uzvedību. Bērnam ar autismu būs vajadzīgs daudz vairāk palīdzības, lai viņš attīstītu mentalizācijas prasmi un, novērojot apkārtējos cilvēkus, spētu izdarīt pareizus secinājumus par viņu iespējamām domām un jūtām. Taču tas nebūs iespējams, ja līdzās nebūs cilvēka, kurš pareizi saprastu pašu autisko bērnu.

Ir ļoti būtiski, lai jūs varētu iztēloties, kā šie bērni jūtas un kā viņi redz pasauli. Tāpēc es veltīšu diezgan daudz laika „iztēles vingrinājumiem”. Tikai, izprotot viņu izjūtas un situāciju, jūs varēsiet piemeklēt arī piemērotākos pedagoģiskos risinājumus un metodes.

Sākumā mēģināsim saprast, kā jūtas un uztver pasauli apdāvinātie bērni, autiskie bērni un „divreiz īpašie” bērni. Tad pievērsīsimies viņu izglītības vajadzībām un pedagoģijas jautājumiem. Sākumā bija iecerēts dažas rindkopas veltīt bērnu drošībai, taču rakstīšanas gaitā šīs dažas rindkopas gluži neplānoti izvērtās par veselu nodaļu, jo aplūkotie jautājumi ir patiešām svarīgi.

Šim materiālam piemīt arī virkne nepilnību, un būs labi, ja par tām, kuras es pati apzinos, es jūs brīdināšu uzreiz:

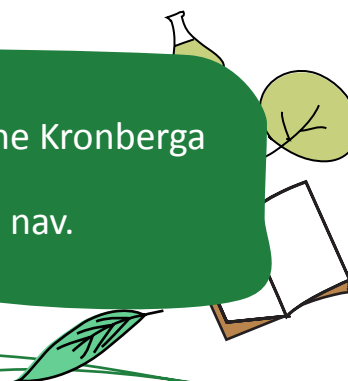
- ar apdāvinātību esmu lielākoties saskārusies „komplektā” ar autismu (un vēl mazliet saistībā ar saviem draugiem). Tāpēc es maz zinu par „parastu apdāvinātību”, un nodaļās par apdāvinātību būtu ļoti nepieciešami apdāvinātības speciālistu papildinājumi;
- šī nav zinātniska grāmata, bet es ļoti centos ievērot arī zinātniskas informācijas atspoguļošanas prasības (atsauces uz pētījumiem, balstīšanās uz zinātniski pierādītiem faktiem u.tml.). Mans galvenais uzdevums tomēr šajā grāmatā bija palīdzēt sajūst, kā jūtas bērni, un es gribēju, lai to var izprast arī cilvēki, kuriem varbūt pašiem nav augstākās izglītības. Tāpēc es centos daudzus zinātniskus terminus un fenomenus pastāstīt vienkāršos vārdos. Šajā jomā es vēl neesmu meistars. Gadījumos, kad bija jāizšķiras starp **zinātnisku precizitāti** vai **empātisku precizitāti**, es izvēlējos pēdējo. Uzreiz atvainojos par iespējamām kļūdām, kas tādēļ var būt radušās, un lūdzu izpalīdzīgos lasītājus, ja viņi atklāj būtisku kļūdu vai neprecizitāti, sazināties ar

www.autisms.lv, lai šo kļūdu kopīgiem spēkiem izlabotu.

Grāmata, ko jūs šobrīd lasāt, ir tikai iesākums sarunai par „divreiz īpašajiem” bērniem, un ceram, ka laika gaitā to būs iespējams papildināt, pievērsoties jau konkrētām pedagoģiskajām metodēm un praktiskiem ieteikumiem.

Patiesā cieņā pret bērniem, vecākiem un skolotājiem – Zane Kronberga

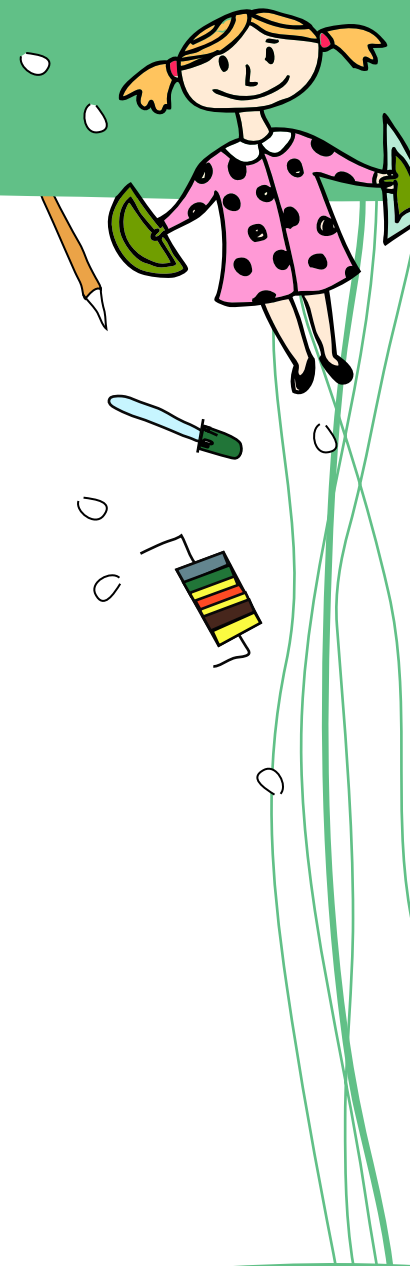
P.S. Es sākumā samelojos. Pavisam parastu cilvēku nav.

1. Kā tas ir: būt autiskam?

Kāds NAV autisms

Es sākšu ar dažiem mītiem (jo no tiem mums jāatbrīvojas jau pirmajās lappusēs, citādi tālāk būs grūti). Kad pie manis praksē nāca studenti, izdzirdot vārdu „autisms”, viņi parasti atzinās, ka iztēlojas pasīvu, apātisku bērnu, kurš nerunā, nekustās, neskatās acīs, sēž zem galda, nu varbūt mazliet šūpojas, bet neizdod necik daudz citu dzīvības pazīmju. Es pārspīlēju tikai mazliet. Daudziem cilvēkiem vārds „autisks” saistās ar ļoti smagu stāvokli, kas varbūt daļēji ir raksturīgs bērniem ar zemu funkcionējošu autismu (bet arī tad ne pilnībā). Un sastopoties ar emocionālu, aktīvu, kustīgu, runātīgu jaunu cilvēku, kurš ir ar asu prātu un plašām zināšanām (taču varbūt atstāj nedaudz neveiklu vai netaktisku iespaidu) pat prātā neienāk, ka arī uz šo cilvēku ir attiecināms vārds „autisms”.

Jau pašā sākumā mums jānoskaidro, ka „autisks” nenožīmē noslēgts, kluss, pasīvs. Autisms nožīmē saskarsmes un komunikācijas grūtības, taču ne komunikācijas pilnīgu neesamību (pat pašos smagākajos gadījumos ne), un pilnīgi noteikti nenožīmē pasivitāti. Tieši otrādi – lielai daļai bērnu ar autismu raksturīga arī hiperaktivitāte.

Autisms nenožīmē arī **nevēlēšanos** komunicēt vai iesaistīties saskarsmē. Cilvēkam ar autismu grūtības izprast un izšķirt citu cilvēku emocijas ir saistītas ar viņa smadzeņu darbības īpatnībām, nevis motivācijas trūkumu. (Tikpat absurdi būtu apsūdzēt cilvēkus ar daltonismu, ka viņi **negrib** atšķirt zaļo no sarkanās krāsas). Lielākā daļa cilvēku ar autiska spektra traucējumiem, kurus es pazīstu (un es pazīstu diezgan daudz gan pieaugušo, gan bērnu) ir vēlējušies, daudzi pat **ļoti stipri** vēlējušies būt siltās, draudzīgās attiecībās ar apkārtējiem. Šie bērni lielākoties tāpat kā visi citi vēlas draugus, vēlas būt pieņemti un mīlēti, un priecājas, kad jūtas saprasti. Uzreiz arī pateikšu, ka arī cilvēki ar autiska spektra traucējumiem (ja traucējumi nav smagi) spēj dibināt ģimeni un būt pietiekoši labi vecāki paši saviem bērniem (lai gan draudzības un ģimenes saites nodibināt un uzturēt viņiem var būt daudzārt grūtāk nekā pārējiem cilvēkiem).

Tāpat uzreiz pastāstīšu, ka cilvēki ar autiska spektra traucējumiem NAV nespējīgi izjust līdzcietību. Viņi var nespēt atpazīt citu cilvēku emocijas, raugoties uz viņu neverbālajām reakcijām (līdzīgi kā vājredzīgs cilvēks var nespēt saskatīt otra cilvēka ievainojumu, vai vājdzirdīgs cilvēks var nespēt sadzirdēt vaidu). Taču, ja viņiem skaidri pastāsta, ka otrs cilvēks cieš, un kāda palīdzība viņam ir vajadzīga, arī cilvēki ar autiska spektra traucējumiem var būt ārkārtīgi līdzcietīgi, izpalīdzīgi un altruistiski. Patiesībā es pazīstu pat ļoti altruistiskus un augstsirdīgus cilvēkus ar autiska spektra traucējumiem, kuri ir dāsni pret līdzcilvēkiem, ar augstiem morāles standartiem un mēdz rīkoties pašai izliedzīgi, domājot pirmkārt par citu cilvēku un visas sabiedrības labumu.

Vai es jūs jau samulsināju?

Tad mēs varam doties tālāk.

Kas ir autisms.

Sāksim tagad kā pienākas – ar definīcijām. Turpmāk šajā tekstā tiks diezgan bieži lietoti tādi termini kā „autisms”, „autiska spektra traucējumi” un „Aspergera sindroms”. Mēģināsim tikt skaidrībā, ko katrs no tiem nozīmē.

Autiska spektra traucējumi ir attīstības traucējumi, kas tiek diagnosticēti, ja cilvēkam ir kopš bērnības piemītošas specifiskas problēmas trīs jomās:

1. sociālās interakcijas (jeb sociālās mijiedarbības) traucējumi;
2. valodas un komunikācijas traucējumi;
3. atkārtota un ierobežota uzvedība.

Autiska spektra traucējumi cilvēkam piemīt jau kopš dzimšanas. Tomēr ir tipiski, ka līdz 12 – 18 mēnešiem bērna attīstība neatšķiras (vai maz atšķiras) no vienaudžu attīstības. ~ 20 % bērnu 18 – 24 mēnešu vecumā iestājas attīstības regress, kas visizteiktāk izpaužas valodas un sociālo attiecību jomā (bērns var pārstāt runāt, pārstāt atsaukties uz savu vārdu, atbildēt uz smaidu, izmantot žestus, vairs neiesaistās kopīgās rotaļās ar vecākiem). Visbiežāk autisma pazīmēm tiek pievērsta uzmanība 2 – 3 gadu vecumā, uzsākot apmeklēt bērnudārzu. Tomēr, ja bērnam ir labs intelekts, var gadīties, ka viņa saskarsmes un komunikācijas grūtības netiek ievērotas līdz pat pusaudža vecumam, kad parasti attiecības starp vienaudžiem kļūst sarežģītākas, un bērnam ar autiska spektra traucējumiem var kļūt daudz grūtāk ievērot nerakstītos pusaudžu subkultūras likumus. Bērni ar autismu kļūst par pieaugušajiem ar autismu. Latvijā autiska spektra traucējumi tiek diagnosticēti samērā nesen, tādēļ jūs sastapsiet maz pieaugušo, kuriem būtu uzstādīta šāda diagnoze, lai gan diezgan daudziem cilvēkiem autiska spektra traucējumi ir – lielākoties neatpazīti.

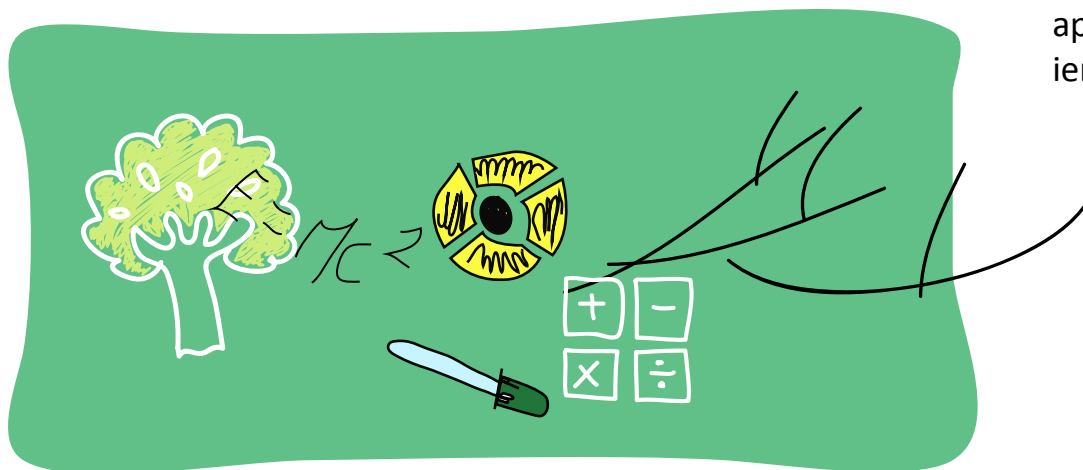
Vārds „**spektrs**” nozīmē, ka traucējumi var variēt diezgan plaši: no ļoti smagiem (ko apzīmē ar vārdiem „zemu funkcionējošs autisms” vai Kanneras sindroms – pēc psihiatra vārda, kurš tos pirmo reizi aprakstīja), līdz vidējiem un viegliem (ko apzīmē ar vārdiem „augstu funkcionējošs autisms” vai **Aspergera sindroms** – pēc zinātnieka Aspergera vārda).

Apzīmējums „autiska spektra traucējumi” vēl neko nepasaka par cilvēka intelektu. Zemu funkcionējoša autisma gadījumā papildus autismam cilvēkam var būt dažādas pakāpes garīgā atpalicība. Augstu funkcionējoša autisma gadījumā intelekts var būt vidējs, augsts vai ļoti augsts. Var būt arī specifiski mācīšanās traucējumi (piemēram, lasīšanas vai rakstīšanas grūtības).

Kognitīvajām spējām (jeb izziņas spējām – tādām kā atmiņa, uzmanība un domāšana) var piemist noteiktas, autismam raksturīgas īpatnības. Noteiktas īpatnības var būt arī sensorajā uztverē (redzes, dzirdes, smaržas, garšas, taustes sajūtu uztverē). Taču kognitīvo spēju un sensorās uztveres īpatnības netiek uzskatītas par galvenajiem kritērijiem, uzstādot diagnozi.

Papildus autiska spektra traucējumiem bērniem var arī būt vai nebūt kāda no citām problēmām: hiperaktivitāte, gremošanas un vielmaiņas traucējumi, epilepsija u.c. Pusaudži un pieaugušie var ciest no trauksmes un depresijas. Pieaugušā vecumā cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem, tāpat kā jebkuram cilvēkam, var būt risks ciest arī no kādas citas psihiskas saslimšanas. Taču aizdomu gadījumā jebkura no iespējamām papildus saslimšanām ir medicīniski jāizmeklē, un nedrīkst automātiski pieņemt (kā to reizēm pieņem), piemēram, tādus mītus kā „visiem bērniem ar autismu ir glutēna nepanesamība” vai „visi pieaugušie ar autismu kļūst par šizofrēniķiem”.

Šajā nodaļā aplūkosim vispirms autiska spektra traucējumu definīcijā minētās sociālās interakcijas un komunikācijas grūtības. Tad pievērsīsimies kognitīvajām jeb izziņas spējām un sensorās uztveres īpatnībām. Nodaļas pašās beigās parunāsim par trešo diagnostisko kritēriju – „atkārtota un ierobežota uzvedība” apdāvināto bērnu gadījumā vairāk būs saistīta ar īpašām, bieži ierobežotām interesēm.

„Man nav ne jausmas, kā garšo tava šokolāde”, jeb Sociālās interakcijas grūtības.

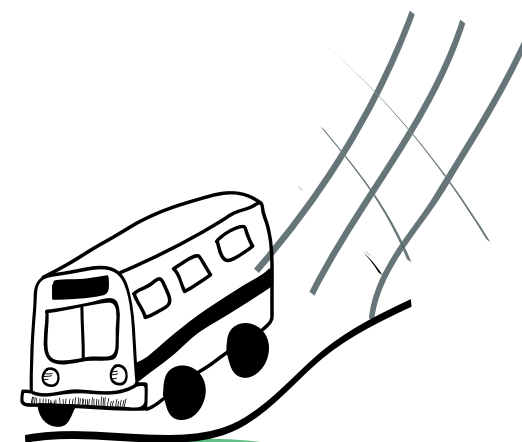
Vienkārši runājot, **sociālā interakcija** ir attiecības. Lai attiecības ar cilvēkiem veidotos veiksmīgas, mums jāspēj saprast citu cilvēku izjūtas un vismaz aptuveni jāizveido kaut kāda izpratne par to, ko viņi grib, ko viņiem varētu vajadzēt, un jāspēj vismaz mazliet prognozēt viņu iespējamo tālāko rīcību.

Mums jāspēj arī izprast **sociālo situāciju**, un nerakstītos likumus, kuri pastāv dažādās situācijās. Cilvēku uzvedība atšķiras, atkarībā no tā, kur viņi atrodas – bankā, veikalā, sabiedriskajā transportā, skolā vai savās mājās. Uzvedība atšķiras arī atkarībā no tā, kurā bankas lodziņa pusē mēs atrodamies, un vai savā istabā esam vieni paši vai kopā ar kādu citu. (Un arī atkarībā no tā, vai šis cits ir jaunākā māsa, mamma vai ciemos atnākusi skolotāja). Vienkārši runājot, mums jāspēj atbildēt uz jautājumiem: „Kas notiek?”, „Ko citi cilvēki dara?” un „Kas šajā situācijā būtu jādara man?”

Šo informāciju mēs iegūstam, novērojot cilvēku izturēšanos: pozas, žestus, kustības, mīmiku, balss intonācijas, un analizējot viņu teikto.

Šajā teksta vietā es ieturēju ilgu pauzi un krietni aizdomājos. Jo es nupat samelojos. Patiesībā mēs APZINĀTI, ar loģikas līdzdalību, šīs lietas analizējam reti (ja vien neesam psihologi, iluzionisti, izmeklētāji, tirdzniecības aģenti vai citu profesiju pārstāvji, kam ļoti rūpīga citu cilvēku uzvedības analīze ir darba uzdevums).

Lielāko daļu informācijas par citu cilvēku izjūtām mums piegādā mūsu spoguļneironi, pirms vēl mēs esam paguvuši aptvert, ka ar mums tas notiek.

Spoguļneironu (*mirror neurons*) atklāšana tiek uzskatīta par 20. gadsimta izcilāko atklājumu neirozinātnēs. Ja mazliet iedziļināsimies, jūs atklāsi, ka lietas, kas notiek mūsu smadzenēs, ir patiešām brīnumainas. Iedomājieties, ka šobrīd esat kopā ar kādu labu draugu. Pieņemsim, ka jūs sēžat viens otram pretī un dzerat tēju. Brīdī, kad jūsu draugs paņem rokās tējas tasīti, viņa smadzenēs aktivizējas noteikta neironu grupa (mūsu smadzenēs vienmēr kaut kas aktivizējas, kad mēs veicam kādu darbību). Pārsteidzošākais ir tas, ka, ja jūs šobrīd raugāties uz savu draugu, ARĪ JŪSU smadzenēs aktivizējas tieši tā pati neironu grupa. Pat tad, ja jūsu rokās šobrīd nav tasītes. Absolūti brīnumainā kārtā (un man tas liekas vēl noslēpumaināks process par visiem kosmosa noslēpumiem) mūsu smadzenes spēj „atspoguļot” otra cilvēka smadzenēs notiekošo. Kad jūs ieliekat mutē jauki smaržojošu, kūstošu un lipīgu šokolādi („Mmmm!”) jūsu smadzenēs aktivizējas noteikti neironi, kuri „piefiksē” šokolādes ielikšanu mutē. Un jūsu drauga smadzenēs arī! Kaut arī VIŅŠ neliek mutē šokolādi, bet vienkārši tur rokās tasīti!

Šis ir kaut kas brīnumains. Un tas ir bioloģisks process, kas notiek mūsu smadzenēs, mazajās, pelēkajās, smalki veidotajās nervu šūnās. Mums ir bioloģisks pamats sajust citu cilvēku sajūtas.

Viena no teorijām, kas mēģina izskaidrot autisma iemeslus, balstās uz ideju, ka cilvēkiem ar autismu ir traucēta spoguļneironu darbība. T.i. – viņu smadzenes nesniedz viņiem to informāciju par citu cilvēku emocijām un darbībām, kuru mēs, pārējie, uztveram pilnīgi automātiski.

Kognitīvie psihologi, kuri pētī, kā darbojas cilvēka prāts, uzskata, ka cilvēkiem ar autisma spektra traucējumiem var būt problēmas izveidot „**prāta teoriju**” (angliski „Theory of Mind”, latviski jēdziens tiek tulkots gan kā „prāta teorija”, gan kā „domāšanas teorija”).

„**Prāta teorijas**” jēdziens ir radniecīgs mentalizācijas jēdzienam, par kuru runājām jau pašā grāmatas ievadā, un pēc būtības nozīmē to pašu spēju izprast citu cilvēku jūtas un domas, un saprast, kā citi saredz mani pašu.

Aplūkosim, kā tad cilvēka bērnam kopš dzimšanas brīža soli pa solim veidojas priekšstats par citu cilvēku prātu (un tas nevar notikt bez spoguļneironu līdzdalības). Ir attīstības soļi, kurus noiet katrs mazs cilvēkbērns, ja viņš attīstās tipiskā veidā, savukārt bērnam ar autismu jebkurā no šiem soļiem var rasties grūtības.

Jau kopš dzimšanas brīža bērnam, kurš attīstās tipiskā veidā, ir tieksme vairāk uzmanības pievērst otra cilvēka sejai, un jau pavisam agrīnā vecumā cilvēkbērns attīsta **spēju veidot acu kontaktu**.

Cilvēkiem ar autismu visa mūža garumā var būt raksturīga virkne īpatnību, kas rada grūtības saskarsmē ar citiem:

- 🕒 Acu kontakts ir rets, īslaicīgs, “sānisks” vai arī pārlietu ciešs.
- 🕒 Bērns neievēro otra cilvēka skatienu.
- 🕒 Cilvēki ar autismu acu kontaktu apraksta kā “mokošu”, “mulsinošu”, “nesaprātu, kāpēc jāskatās acīs”.
- 🕒 Skolēns, kurš neskatās acīs, var tikt aplami uzskatīts par “opozicionāru”, “izaicinošu”, “ar netīru sirdsapziņu”.

Zīdaiņa vecumā bērniem parasti attīstās **spēja novērot un imitēt citus cilvēkus**. Jau mazi bērni tiecas atdarināt aprūpētāja sejas izteiksmes, un, kad iemācās koordinēt savu rociņu kustības, cenšas atdarināt apkārtējo darbības ar lietām.

Cilvēkiem ar autismu:

- 🕒 Visa mūža garumā var būt grūtības apgūt jaunas iemaņas novērošanas un atdarināšanas ceļā.
- 🕒 Grūti novērot un imitēt:
 - sociālas darbības (piemēram, kā sasveicināties);
 - pašaprūpes prasmes (piemēram, kā sasiet kurpju auklas);
 - kustības sporta, deju, rokdarbu stundās;
 - rotaļas.
- 🕒 Bērnam nepalīdz tādi ieteikumi kā: “Vienkārši dari to pašu, ko citi”.

Līdz 14 mēnešu vecumam parasti attīstās **vienotā uzmanība** (joint attention). Tā ir spēja saprast, uz ko skatās otrs cilvēks, un spēja sekot, kad otrs cilvēks ar skatienu vai žestu (piemēram, norādot ar pirkstu) mēģina pievērst bērna uzmanību kādai lietai. Vienotā uzmanība nozīmē arī to, ka bērns zina, kā pievērst un vadīt cita cilvēka uzmanību ar skatienu vai norādošu žestu.

Autiska spektra traucējumu gadījumā vienoto uzmanību izveidot var būt grūti arī vēlākā vecumā. Rezultātā:

- 🕒 Bērns nenorāda ar pirkstiņu, tādējādi viņam trūkst laba veida, kā izteikt savas vajadzības.
- 🕒 Grūti izsekot tam, uz ko norāda citi bērni, tādēļ grūti sarunāties, spēlēt ar citiem;
- 🕒 Grūti saprast, uz ko norāda skolotāja, tādēļ skolēns nezina, kas jādara.
- 🕒 Līdz ar to var būt grūtības iesaistīties frontālā apmācībā.

2 – 3 gadu vecumā bērniem veidojas **iztēlošanās spēles**. Mazuļi spēj iztēloties, ka klucītis ir mašīna, ka pienenes zieds ir lelles galva, spēj rotaļā paši „kļūt” par ārstiem, lidotājiem, mammu un tēti, un kaķi, un sunīti utt.

Bērniem ar autismu var būt grūti iztēloties kaut ko, kā nav:

- 🕒 Grūti iztēloties sevi cita vietā.
- 🕒 Bērns neveido iztēlošanās spēles.
- 🕒 Var veidot pats savu spēles sižetu, bet nevar pievienoties citu bērnu spēlei.
- 🕒 Neizprot pasakas, ludziņas, lomu spēles būtību.
- 🕒 Nevar atbildēt uz tādiem jautājumiem kā “ko tu darītu stāsta varoņa vietā?”, “kāpēc pasakas tēls tā rīkojās?”, “ko domāja Rainis ar šo dzejoli?”

3 – 4 gadu vecumā stabili attīstās spēja gluži fiziski, šajā telpā, iztēloties **otra cilvēka redzes viedokli**. Kad bērns spēlē paslēpes, viņš spēj saprast, ka citi mani redzēs, ja būšu paslēpis tikai galvu zem segas, bet neredzēs, ja es apsegšos pilnībā. Pēc tam bērns attīsta spēju aizvien skaidrāk saprast, ka citi redz un zina kaut ko citu, nekā es.

Bērns ar autismu gan šajā vecumā, gan vēlāk:

- 🕒 Var nesaprast, ka dažādu cilvēku redzespunkts, pieredze un izjūtas ir dažādas;
- 🕒 Nejūt vajadzību kādam stāstīt, ko piedzīvojis, kā jūtas, vai kas viņam vajadzīgs.
- 🕒 Neprot spēlēt paslēpes u.c. spēles, kur jāspēj iedomāties, ko redz otrs cilvēks.
- 🕒 Grūti saprast, kāpēc citi par viņu kaut ko grib zināt.

No 4 gadu vecuma bērni spēj saprast arī to, ka **otrs cilvēks kaut ko nezina**. No šī vecuma bērni spēj saprast mānīšanos un maldīšanos. Tikai tad, ja es zinu, ka mēs katrs uz pasauli raugāmies savādāk, es spēju apzināti runāt nepatiesību.

Bērns ar autismu bieži vien:

- 🕒 Neprot melot, ir naivs, viegli apmānāms;
- 🕒 Var filmas, multfilmas u.c. izdomu uztvert kā īstenību;
- 🕒 Var ciest no izmantošanas, citi uz viņu viegli var novelt vainu;
- 🕒 Var justies ārkārtīgi sarūgtināts, kad atklāj, ka citi nav godīgi.
- 🕒 Var uzvesties neveikli vai netaktiski, jo neprot izmantot “balto melus”;
- 🕒 Var būt ārkārtīgi godīgs, ar augstiem morāles standartiem.

6 – 9 gadu vecumā lielākā daļa bērnu spēj labi izprast **neverbālo komunikāciju**. Attīstās aizvien smalkāka izpratne par žestu, mīmikas, pozu nozīmi. Ir spēja uztvert un izprast arī “jauktas” izjūtas un slēptas izjūtas.

Bērni (un pat pieaugušie) ar autismu:

- 🕒 Maz pievērš uzmanību sejām;
- 🕒 Var būt grūti atpazīt cilvēkus;
- 🕒 Nesaprot žestus, līdz ar to ļoti grūti saprast apkārt notiekošo.
- 🕒 Ja pats nelieto žestus – zaudē vēl vienu iespēju nodot informāciju.
- 🕒 Mīmika var būt: nekustīga, neatbilstoša situācijai, pārspīlēta;
- 🕒 Tas var radīt maldīgu iespaidu, ka šis cilvēks ir nejūtīgs vai “ākstīgs”;
- 🕒 Var izvēlēties nepiemērotu distanci saskarsmē (par tuvu, par tālu, aizgriezies).
- 🕒 Var izraisīt citu cilvēku nosodījumu vai noraidījumu, jo tiek uzskatīts par “distancētu”, vai pretēji – par “uzbāzīgu”.
- 🕒 Trūkst prasmes no mīmikas un žestiem uzminēt citu cilvēku jūtas;
- 🕒 Līdz ar to nevar prognozēt citu cilvēku uzvedību.

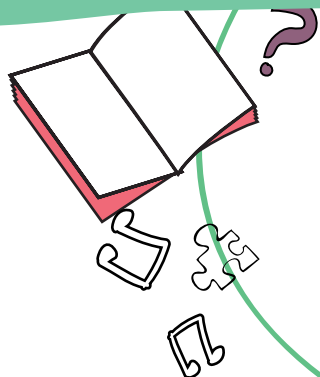
Vai varat iztēloties, kā jūs justos, ja jums nebūtu spējas izprast un paredzēt (vismaz aptuveni) citu cilvēku uzvedību? Neparedzamības sajūta rada bailes un trauksmi. Bailes un trauksme rada vēlmi izvairīties no citiem cilvēkiem. Viens no iemesliem, kādēļ cilvēki ar autismu kļūst noslēgti, ir viņu sajūta, ka mēs, apkārtējie, rīkojamies un uzvedamies neparedzami.

„Nekādas loģikas!”, jeb Komunikācija: kā un kāpēc sarunāties?

„Es esmu ievērojusi, ka citi cilvēki kaut ko svarīgu dara ar savu seju un rokām. Un tam ir kaut kāda būtiska nozīme. Visi citi to saprot, bet es vienīgā nesaprotu. Iemāciet, lūdzu, mani saprast, ko viņi dara, un iemāciet mani arī darīt to pašu ar seju un rokām”.

(19 gadus veca meitene)

Mēs kāpjām Kaukāza kalnos kopā ar kādu labu draugu. Īsinam laiku sarunās. Sākumā apspriežam saimnieciskus jautājumus: kur taisīsim nometni, kā celsim teltis, ko gatavosim ēst. Šajā sarunā draugs dzīvi iesaistās. Tad es ieraugu ielejā ganāmajus zirgus. „Cik skaisti zirgi!” es izsaucos, „Man vienmēr ir gribējies jāt ar tādu zirgu!”. Mans biedrs izbrīnīts atskatās. „Kāpēc tu man to stāsti?” viņš prasa, „tā taču nav būtiska informācija”. Es mazliet samulstu. „Nu, vienkārši, lai uzturētu sarunu,” paskaidroju. Mans biedrs vēl aizvien ir neizpratnē: „Kāpēc saruna jāuztur?”

(Alpīnistu saruna)

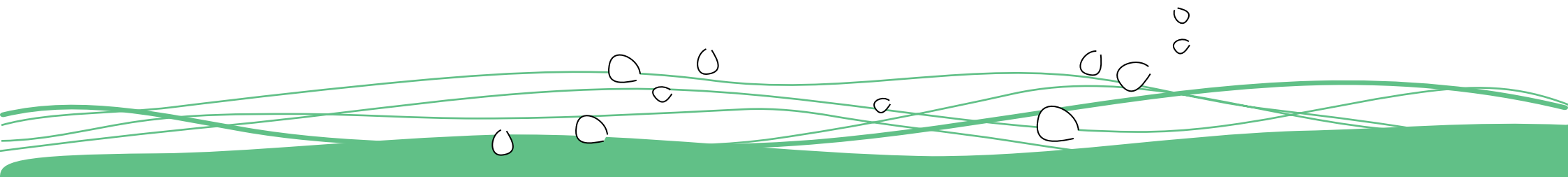

Šī sadaļa ir cieši saistīta ar iepriekšējo. Mazam bērnam ar autiska spektra traucējumiem var būt grūti saprast, ka ikviens cilvēks zina dažādu informāciju (ka viņu domas atšķiras), un ka ar šo informāciju var apmainīties, t.i., savstarpēji komunicēt, izmantojot valodu. Valodas komunikācijas jēga nav īsti izprotama.

Arī pieaugušajam, kā rāda mans minētais piemērs ar pragmatisko alpīnistu, var nebūt īsti skaidra tērzēšanas un plāpāšanas nozīme. Valoda var tikt uzskatīta vairāk kā pragmatiskas informācijas apmaiņas līdzeklis, un maz nozīmes tiek piešķirts tādām valodas funkcijām kā noskaņas radīšana, apmaiņa ar emocijām, un vienkārši laika kavēšana, „rotaļāšanās” ar valodu. Ir vieglāk saprast valodas praktisko, instrumentālo nozīmi, bet grūtāk uztvert emocionālās nokrāsas.

Tā kā cilvēkam ar autiska spektra traucējumiem var būt grūti izprast, ko tieši zina vai nezina sarunu biedrs, kā arī var būt vājas prasmes „nolasīt” sarunu biedra ķermeņa valodu, mēdz gadīties, ka cilvēks ar autiska spektra traucējumiem sarunā sniedz pārāk daudz vai pārāk maz informācijas. Var gadīties grūtības ievērot savu kārtu sarunā, tendence uz garu monologu (neievērojot, ka citiem ir kļuvis garlaicīgi). Var būt tendence izmantot nepiemēroti „zinātnisku”, formālu valodu.

Kāds pazīstams zinātnieks reiz man aprakstīja tipisku savas ikdienas epizodi, kas viņu pašu ļoti mulsināja: viņa sekretāre ik dienas mēdza ienākt laboratorijā un prasīt: „Nu, ko dari?”. Un zinātnieks par atbildi parasti sāka detalizēti aprakstīt pašreiz veikto eksperimentu (sīki aprakstot eksperimenta mērķi, hipotēzi, formulas, procesa detalizētu norisi utt.). „Taču man rodas iespaids,” zinātnieks sūdzējās, „ka viņa nekad nenoklausās līdz galam un nez kāpēc uz mani apvainojas”. Kad es paskaidroju, ka sekretāre nemaz NEVĒLAS uzzināt visus sīkumus par eksperimentu, jo, visticamāk, tos nemaz nesaprot, zinātnieks patiesā neizpratnē jautāja: „Bet kāpēc tad viņa man prasa, ko es daru?” Es paskaidroju, kas ir „pieklājības frāzes”, un ka sekretāre arī par atbildi sagaida īsu, vispārēju frāzi. Zinātnieks vēl aizvien bija neizpratnē. „Neredzu nekādas loģikas,” viņš drūmi teica.

Autisma pētnieki īpaši atzīmē, ka grūtības rada **abpusēja** komunikācija. Cilvēkam ar autismu var būt vienlīdz grūti gan pašam nodot ziņu, gan saprast otra cilvēka ziņu.

Un vēl sarežģītāk: darīt to plūstoši, dialoga formā, kad sarunas biedri, reaģējot vien uz sīkām niansēm, saprot:

- kuram ir kārtā runāt;
- saprot, par kādu tēmu mēs runāsim, nenovirzās no šīs tēmas,
- aktīvi klausās sarunu biedrā, uzturot acu kontaktu, mājot ar galvu un laiku pa laikam sakot: „mh”,
- uzdod piemērotus jautājumus, izrāda interesi par sarunu biedru,
- atbild ar līdzīga veida informāciju (piemēram, viens izstāsta par savu suni, un otrs turpina sarunu, stāstot par *savu* suni);
- zina (kaut gan neviens to nav tieši pateicis), kāda veida komentāri vai jautājumi var būt nepiemēroti (piemēram, nerunā ar apaļīgu sievieti par viņas svaru, un neprasa sērojošam cilvēkam pastāstīt anekdoti);
- piemēro izmantoto valodas stilu klausītājam (piemēram, izmanto atšķirīgus vārdus, sarunājoties ar skolas direktoru, pilnīgi citu leksiku – sarunājoties ar klasesbiedru, un vēl cita veida vārdus un teikuma konstrukcijas, sarunājoties ar mazo māsu – zīdainīti)...

Abpusējas sarunas uzturēšana ir diezgan sarežģīta prasme, un pat ļoti inteligents cilvēks ar autiska spektra traucējumiem var kļūdīties jebkurā no iepriekš uzskaitītajiem momentiem. Diezgan bieži apkārtējie nosoda cilvēkus ar autiska spektra traucējumiem, uzskatīdami viņus par „netaktiskiem” vai „nepieklājīgiem” tieši šo smalko komunikācijas kļūdu dēļ.

Komunikācija mēdz būt ne vien verbāla (vārdiska), bet arī neverbāla (informāciju nodod arī žesti, mīmika, pozas, kustības). Mēs jau runājām par to – cilvēkam, kurš slikti saprot citu cilvēku žestus, var būt grūti pašam izmantot žestus sarunā, līdz ar to daļa sarunu biedra sniegtās informācijas netiek saprasta.

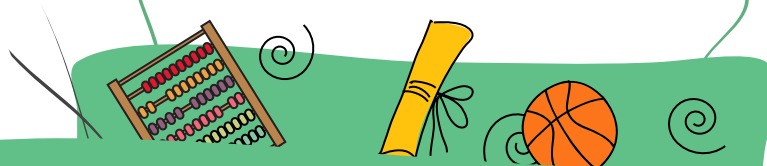
Par dažām valodas īpatnībām mēs vēl parunāsim nākošajā (kognitīvo spēju) nodaļā.

196 kociņu saskaitīšana, jeb Kognitīvo spēju īpatnības

„Tā telpiskā iztēle mani beidz nost! Es jebkuru telpu – jebkuru objektu – prātā uzreiz iztēlojos trijās dimensijās, no visām pusēm, kā trīsdimensionālu, telpisku modeli. Es ienācu iekšā pie Jums, un uzreiz šī telpa manā prātā tika uzkonstruēta kā modelis, un salīdzināta ar iepriekšējo reizi, kad es to redzēju.”

(zēns, 11 gadi)

Šajā sadaļā galvenokārt balstīšos uz Rapina un Tučmana 2008.g. rakstu, papildinot to ar piemēriem no dzīves un „pārtulkojot” šo zinātnisko tekstu drusku sadzīviskākā valodā.

🕒 Intelekti kopumā – nedefinējams.

Ir ļoti grūti raksturot autiska spektra traucējumiem raksturīgās īpatnības „kopumā”. Jau pašā sākumā, runājot par to, ko nozīmē vārds „spektrs”, konstatējam, ka traucējumi variē no viegliem līdz ļoti smagiem.

Arī intelektuālās spējas ļoti variē – no smagiem traucējumiem (zemu funkcionējošs autisms), kad cilvēkam papildus autismam var būt arī dažādas pakāpes garīgā atpalicība, līdz caurmēra IQ un pat ģenialitātei (augsti funkcionējošs autisms). Kaut gan šis raksts ir veltīts augsti funkcionējoša autismu izpratnei, tomēr es pievērsīšos arī problēmām, ar kurām var saskarties otrā spektra daļā. Vai ziniet kāpēc? Tāpēc, ka pat ģenialitātes gadījumā var gadīties, ka kādā no jomām bērna spējas ir būtiski ierobežotas (piemēram, jūsu fizikas ģēnijs nespēj pats apgērbties), un pat garīgās atpalicības gadījumā kādā no jomām bērns var būt ģeniāls (piemēram, bērns, kura prasmes kopumā ir vājas, spēj izcili zīmēt).

Jūtat, cik viss šis kļūst sarežģīti? Rapins un Tučmans savā rakstā arī katru no kognitīvajām spējām (atmiņu, uzmanību, verbālās spējas) apskata no divām pozīcijām: katra no šīm spējām var būt „pastiprināta” – vai „pavājināta”...

🕒 **Ekspresīvā valoda.**

Novērtējot valodas attīstību, parasti tiek izdalīti divi aspekti: **ekspresīvā valoda** (spēja izteikties) un **receptīvā valoda** (valodas sapratne). Ekspresīvā valoda ir spēja izteikt savas domas, izveidot stāstījumu, izmantot savu vārdu krājumu, atbildēt uz jautājumiem. Vienkārši sakot, tā ir „runāšana”. (Bet arī rakstot mēs lietojam savu ekspresīvo valodu). Ja bērna valodas attīstība noris labi, parasti ap 12 mēnešu vecumu bērns izsaka pirmos vārdus, un ap divarpus gadu vecumu veido frāzītes no 2 – 3 vārdiem (šīs frāzītes var būt labi saprotamas ģimenes locekļiem, bet ir normāli, ja sveši cilvēki var bērna teikto īsti labi nesaprast). 4 gadu vecumā bērni parasti runā teikumos, kuri ir diezgan labi saprotami gan ģimenes locekļiem, gan svešiniekiem.

Zinātnieki atzīmē, ka ekspresīvā valoda cilvēkiem ar autismu var būt gan „samazināta”, gan „palielināta”.

Samazināta:

- 🕒 daudzos gadījumos valoda attīstās vēlu vai neattīstās nemaz;
- 🕒 ~ 20% gadījumu ir valodas regress: bērns pirmos vārdus izsaka laikā (vai pat agrāk nekā citi bērni), taču starp 18 – 24 mēnešu vecumu pārstāj runāt;
- 🕒 ir traucēta izruna un gramatika (ļoti tipiskas ir grūtības pareizi lietot personas vietniekvārdus: bērns jauc vārdus „es”, „tu” un „viņš”).

Palielināta (visbiežāk Asperģera sindroma gadījumā):

- 🕒 bērns var ļoti daudz (un ļoti nesaprotami) runāt „savā valodā”;
- 🕒 uzdot daudzus, neatlaidīgus, atkārtotojošos jautājumus;
- 🕒 teikumus veido ļoti pareizi, „formāli”, runā ar zinātniskām definīcijām;
- 🕒 ir raksturīgas eholālijas („atbalss runa”) – bērns vārds vārdā atkārto vārdus, frāzes vai garus citātus, ko dzirdējis tikko vai pirms ilgāka laika. Ļoti bieži bērni citē reklāmas, dziesmas, multfilmu fragmentus, enciklopēdiju tekstus.

🔗 Valodas sapratne.

Tagad mēs esam nonākuši pie kārtējā paradoksa. Lielākajai daļai no mums ir raksturīgi, ka mēs saprotam / atpazīstam vairāk vārdu, nekā paši ikdienā izmantojam. (kā vecajā anekdotē: „Angļu valodu es pārvaldu kā suns: visu saprotu, bet neko nerunāju”). Piemēram, ja vīrs man parāda kādu instrumentu un pajautā, kā to sauc, es ne vienmēr varu savā aktīvajā vārdu krājumā atrast vajadzīgo nosaukumu (mana ekspresīvā valoda nav pietiekoši bagāta ar instrumentu nosaukumiem). Taču, ja mans vīrs, stāvēdams uz trepītēm, saka: „Padod, lūdzu, bīdmēru!” es to varu uzreiz atpazīt (mana valodas sapratne ir labāka, šis vārds glabājas manā pasīvajā vārdu krājumā, un izdzirdot to, es uzreiz to atceros).

Taču autisma gadījumā mums der atcerēties, lūk, ko:

- 🔗 valodas sapratne ir vienmēr (!) traucēta maziem bērniem (pat tad, ja viņu spēja izteikties ir ļoti laba). Paradoksālā kārtā bērns bieži vien pateikt spēj vairāk, nekā saprast;
- 🔗 ļoti bieži (!) arī pieaugušiem cilvēkiem ar autismu ir grūtības saprast metaforas, vārdu pārnestās nozīmes, frazeologismus, dažādus tēlainus izteicienus, jokus, žargonu un ironiju. Valodas sapratne mēdz būt burtiska, precīza;
- 🔗 pētījumi pierāda, ka cilvēkiem ar autisma spektra traucējumiem valodas apstrāde smadzenēs notiek LĒNĀK. T.i. – cilvēks labi var saprast teikto, ja jūs runājat lēnām, īsos teikumos, un ieturat pauzes. Taču var pilnīgi nemaz nesaprast to pašu tekstu, ja jūs to sakāt strauji, garā teikumā un neatstājat viņam laiku padomāt par sacīto.

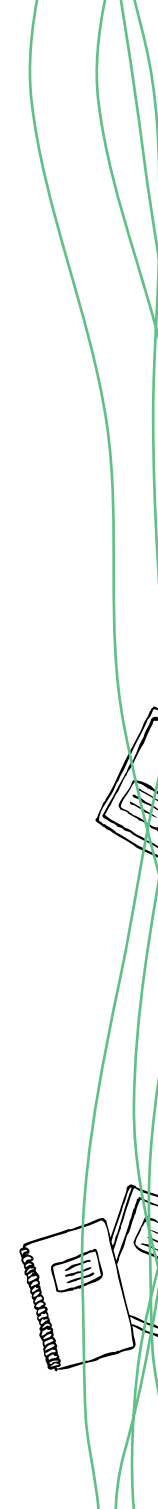
Pirmsskolas vecumā bērni ar autisma spektra traucējumiem bieži cieš no tā, ka pieaugušie, dzirdot, ka bērns runā garos, gudros teikumos „kā mazs profesors”, nospriež, ka bērns tikpat labi arī saprot visu viņam teikto. Bērnam tiek doti norādījumi. Bērns tos nesaprot (vai arī saprot nepareizi). Bērns tos nepilda (vai izpilda nepareizi). Pieaugušais nolemj, ka bērns „tīšām spītējas” un bērnu soda. Sods valodas sapratni neuzlabo, taču sabojā attiecības.

Skolas vecumā grūtības bieži rodas „precīzās” valodas izpratnes dēļ. Skolēns var uz testa jautājumiem atbildēt godprātīgi un precīzi (piemēram, uz jautājumu „vai jūs varat nosaukt Baltijas valstu galvaspilsētas?”, normāla Aspergera atbilde ir: „varu”). Pieaugušie to mēdz uztvert kā ņirgāšanos. Taču tā nav ņirgāšanās. Tā ir precīza atbilde uz neprecīzu jautājumu.

Jebkurā vecumā var būt reāli grūti saprast, ko nozīmē „nonest jumtu”, „uzsist klaču”, „atdot galus”, „ņemt kājas pār pleciem”, un pat tādi izteicieni kā „tu esi mans zelta gabaliņš” var apmulsināt. Katrs vārds var tikt uztverts burtiski, radot prātā ļoti savādu ainu.

Daži ieteikumi, lai novērstu ar valodas sapratni (jeb nesapratni) saistītus pārpratumus:

- 🕒 Ja mazs bērns jūs neklausa, vai arī izpilda norādījumus nepareizi, vienmēr ņemiet vērā, ka varbūt viņš jūs nesaprata (varat rīkoties tā, it kā jūsu mājās būtu ārzemnieks, kurš valodu gan pārvalda, bet jums vienmēr jāatceras par kļūdas iespēju);
- 🕒 Norādījumus dodiet precīzi. Nesakiet bērnam: „Tev jau ausīs var kartupeļus stādīt”. Sakiet: „Tev ir netīras ausis. Izmazgā, lūdzu”. Nesakiet: „Tavā atvilknē drīz sāks čūskas dzīvot”. Sakiet: „Tava atvilkne ir nekārtīga. Lūdzu, sakārto to”.
- 🕒 Protams, ka jūs ikdienā varat lietot arī metaforas un dzejiskus izteicienus, bet tādā gadījumā jums bērnam jāizskaidro, ko tie nozīmē.
- 🕒 Pusaudzīm ir noteikti vērts izskaidrot pusaudžu žargona tipiskākos izteicienus (aptauļājiet bērna draugus un radu bērnus, ja jūs paši tos nezināt); lielāko daļu vecāku mulsina ideja, ka bērnam JĀMĀCA žargonvārdi, taču savas sociālās vides valodas slāņa zināšana ir būtisks priekšnoteikums veiksmīgai sociālajai adaptācijai;
- 🕒 Pedagogiem ir vērts pievērst uzmanību precīziem jautājumu formulējumiem;
- 🕒 Iemāciet bērnam vienmēr uzdot jautājumus, ja viņš nav sapratis kāda vārda nozīmi.
- 🕒 Iemāciet bērnam lietot vārdnīcas (arī frazeoloģijas vārdnīcu), enciklopēdijas un resursus internetā, lai patstāvīgi noskaidrotu nepazīstamo vārdu nozīmes;
- 🕒 Māciet bērnam pieklājības frāzes tik agri, cik vien varat. Jo labāk viņš pārzinās „pieklājības formulas”, ko mēs lietojam ikdienā (piemēram, „Kā tev iet?” – ‘paldies, labi!’), jo veiksmīgāks būs saskarsmē ar citiem cilvēkiem.
- 🕒 Nekad neizsmejiet bērnu, ja viņš ir pieļāvis kļūdu valodas pārpratumu dēļ;
- 🕒 Nekad nesodiet bērnu, ja viņš kļūdījies, jo nav sapratis jūsu teikto.

🕒 Vizuālā uztvere un telpiskā domāšana.

Mēs esam nonākuši pie kaut kā ļoti aizraujoša. Ne vienmēr, taču ļoti bieži redzes uztvere, redzes atmiņa un telpiskā domāšana ir stiprā puse cilvēkiem ar autismu. Tempļa Grendina par sevi stāsta: “Es esmu vizuālais domātājs. Kad es domāju, man galvā vispār nav vārdu, bet ir bildes”. Tempļa Grendina arī lieto salīdzinājumu ar svešvalodu: viņa stāsta, ka viņas „dzimtā valoda” ir attēli, bet vārdus viņai bērnībā nācās apgūt kā „svešvalodu”. Pamēģiniet sameklēt filmu par Templu Grendinu, kurā ir labi atainots, kā pasauli var uztvert cilvēks, kuram vadošā ir vizuālā uztvere, un kurš var ļoti viegli ievērot, iegaumēt un prātā rīkoties ar vizuāliem tēliem.

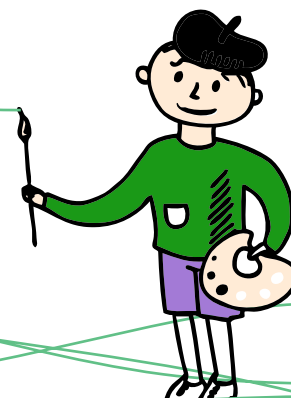
Diezgan bieži pat pavisam maziem bērniem ir gandrīz vai fotogrāfiska redzes atmiņa – viņi ievēro katru sīkumu telpā, un spēj gadiem ilgi atcerēties mazus objektus un to novietojumu. Zinātniskos pētījumos ir konstatēts, ka cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem ļoti bieži mēdz būt saasināta detaļu uztvere.

Saimons Barons – Kohens savā grāmatā „Autisms un Aspergera sindroms” apraksta testus, kuros cilvēkiem jāatrod zīmējumā apslēpta maza detaļa. Ir konstatēts, ka cilvēki ar autismu šādus vizuālās uztveres uzdevumus spēj paveikt ātrāk un precīzāk nekā pārējie.

Vai esat redzējuši slaveno filmu par vīru ar autismu „Lietusvīrs” („Rainmen”)? Tajā ir epizode, kurā šī vīra acu priekšā no trauciņa izbirst zobu bakstāmie, un viņš šajā īsajā mirklī spēj visus 196 kociņus saskaitīt. Tā ir spilgta ilustrācija detalizētai, ātrai redzes uztverei.

Ja jūs ieskatīsieties Youtube, jūs atradīsiet ļoti aizraujošus video par vīru Stīvenu Viltšairu (*Stephen Wiltshire*), kura hobijs ir lidot ar helikopteru vai lidmašīnu pāri pilsētām, un pēc tam, nolaižoties lejā, pēc atmiņas tās zīmēt. Viņa atmiņā gluži kā fotoaparāta atmiņas kartē glabājas katrs sīkums, katra detaļa, kuru viņš ir redzējis varbūt tikai acu mirkli.

Tā kā parasti cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem vizuālā uztvere ir stiprā puse, liela daļa terapeitisko un apmācošo pieeju ir balstītas uz vizuāla atbalsta izmantošanu.

🌀 Uzmanība

Jūs jau esat gatavi dzirdēt, ka cilvēkiem ar autismu arī uzmanība var būt gan nenoturīga, gan īpaši noturīga, vai ne?

Nenoturīgu uzmanību ievērot ir vieglāk, jo tā, protams, ir uzkrītoša:

- 🌀 bērns ir dezorganizēts,
- 🌀 koncentrēties var tikai īsu brīdi (jo sevišķi, ja nodarbi ierosina kāds cits);

Pastiprināta uzmanības koncentrēšana (“overfocus”):

- 🌀 bērns spēj ļoti ilgu laiku koncentrēties paša izdomātām aktivitātēm;
- 🌀 ir neparasta izturība pret monotonām darbībām.

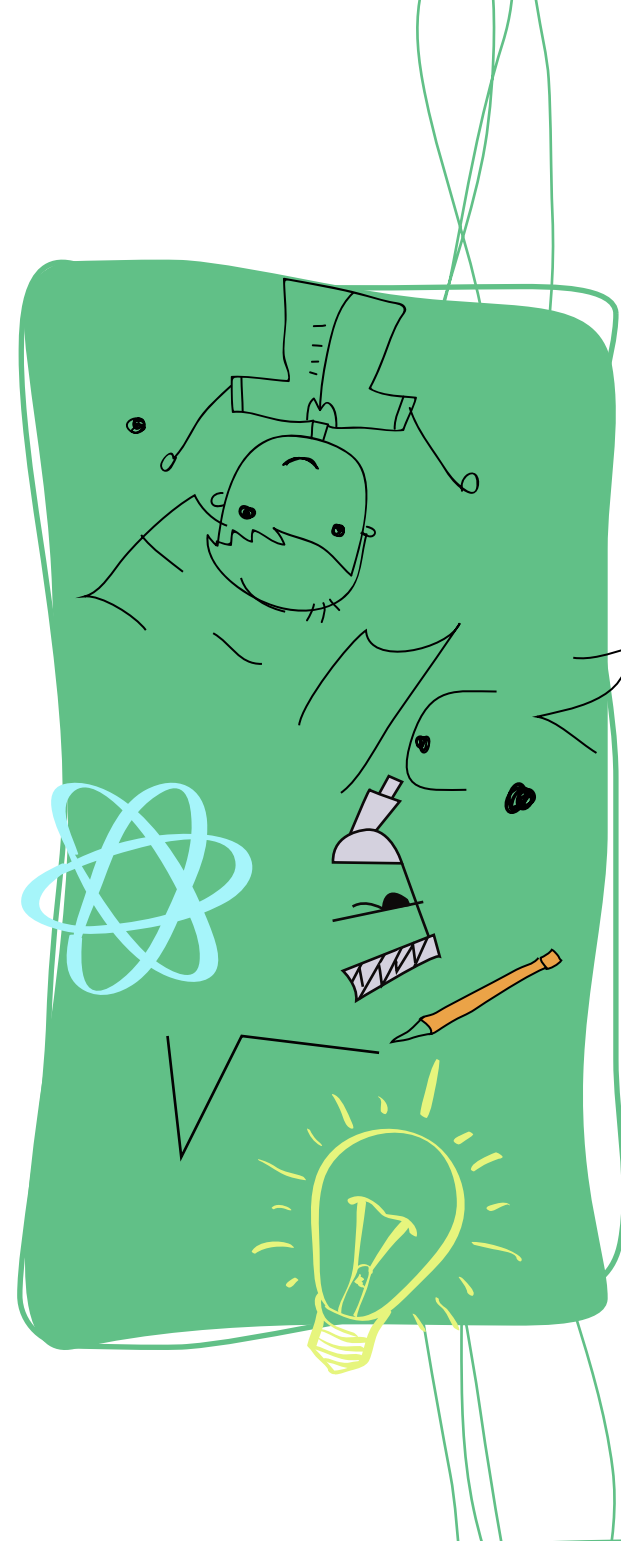
Pēdējā īpatnība var būt ļoti noderīga, strādājot darbu, kas prasa ilgstoši saglabāt vērīgumu, kaut gan veicamā darbība ir vienvēidīga un atkārtojas atkal un atkal. Lielākajai daļai cilvēku smadzenes ir iekārtotas tā, ka mūsu uzmanība saasinās, sastopoties ar jaunu informāciju vai negaidītām izmaiņām apkārtnē. (Tas palīdz izvairīties no briesmām). Taču mūsu uzmanība lielākoties atslābst, ja apkārtējā vide ir nemainīga un veicamās darbības – monotonas.

Ir jomas, kurās cilvēku ar autisma spektra traucējumiem spēja ilgstoši koncentrēties monotonām darbībām var būt neatsverama. Labs piemērs ir lidostu darbinieki, kuriem ilgstoši jāsauglabā uzmanība un vērīgums, pārbaudot pasažieru bagāžu skenera ekrānā. Mūsu veselība un dzīvība var būt atkarīga no laboratorijas darbinieku spējas ilgstoši koncentrēties uz analīžu un izmeklējumu materiāliem. Tāpat laba spēja ilgstoši koncentrēt uzmanību ir svarīga korektoriem, auditoriem u.c. uzdevumu veicējiem.

Diemžēl “superfokusēšanās” bieži vien nozīmē arī to, ka cilvēks, kurš ir aizrāvis ar savu darbu, ne redz, ne dzird apkārt notiekošo. Viņš var burtiski nedzirdēt ne skolotājas aizrādījumu, ne zvanu uz stundu, ne trauksmes sirēnu.

Daži ieteikumi uzmanības problēmu risināšanai:

- 🕒 var gadīties, ka bērnam ir vajadzīgas skaidrākas norādes, kam tagad jāpievērš uzmanība. Palīdzēt var viņa uzrunāšana vārdā, un tieša norāde (vizuāla vai verbāla), uz kuriem tagad jāskatās (piemēram, “Andri, tūlīt mēs rēķināsim visi kopā uz tāfeles. Noliec zīmuli un paskaties uz tāfeli.”)
- 🕒 bērniem, kuri ir nemierīgi, labi palīdz piktogrammas, kas atgādina par vēlamo uzvedību (piemēram, attēls “turēt rokas un kājas mierīgi”, “salikt rokas uz galda”);
- 🕒 noderīgi var būt attēli, kuri paskaidro, kad jāvērs uzmanība uz tāfeli, un kad – savā burtnīcā; šāds attēls var stāvēt gan uz tāfeles, gan uz autiskā bērna galda;
- 🕒 gan nepietiekoši noturīgu, gan pārlietu noturīgu uzmanību koriģēt var palīdzēt viena un tā pati lieta: vizuālais plāns. Jo skaidrāk bērns ar autismu zinās, kas un kādā secībā ir paredzēts, jo labākas izredzes viņam būs iesaistīties notiekošajā;
- 🕒 pārlietu cieša fokusēšanās uz savām šaurām interešu jomām var būt saistīta gluži vienkārši ar garlaicību (bērns jau sen ir galvā atrisinājis matemātikas piemēru, ko klase apspriež ilgi un gari, tādēļ vairs neklausās skolotājas runātajā, bet ir iegrimis transporta shēmu zīmēšanā). Ja cilvēkam ir garlaicīgi, palīdz viņa nodarbināšana – vai nu uzdodot papildus / sarežītākus uzdevumus, vai nu aicinot palīdzēt klasesbiedriem un skolotājai;
- 🕒 paraugieties uz “superfokusēšanos” kā uz resursu. Kā bērns to varētu izmantot turpmākajā dzīvē? Palīdziet atrast viņam jomas, kur šī spēja var būt noderīga.

🕒 **Atmiņa.**

Arī ar atmiņas īpatnībām ir saistīti daži paradoksi.

Īpaši laba var būt spēja iegaumēt:

- 🕒 mūziku, burtus, skaitļus, kartes, shēmas, attēlus, neparastas un sīkas detaļas, runas frāzes u.c.

Ir cilvēki, kuru spēja iegaumēt faktus ir patiesi fenomenāla, un tas sākas jau ļoti agrā vecumā. Nav nekāds brīnums sastapt mazuļus, kas zina no galvas reizrēķinu, transporta shēmas, alfabētu utt. (Prasmi no galvas nosaukt, kura nedēļas diena ir kurā datumā, es sastopu tik bieži, ka jau sāku uztvert kā „normu”. Reizēm es jūtos tā, it kā nevis bērni, kas to spēj, būtu ar īpaši labu atmiņu, bet it kā es, kas to nespēju, būtu nepietiekoši gudra... un man varbūt vajadzētu mazliet patrenēties... galu galā – gandrīz visi, ko es esmu sastapusi dienas gaitā, to spēj!)

Traucēta var būt procesuālā jeb procedūras atmiņa (procedural memory):

- 🕒 procesuālā atmiņa ir spēja iegaumēt procesu, darbību secību.

Mēs katru dienu veicam simtiem darbību, par kurām nedomājam. Taču mūsu ķermenis atceras kustību un darbību secību, kādā tas ir jādara. Procesuālo atmiņu mēs izmantojam, lai brauktu ar velosipēdu, peldētu, rakstītu rokrakstā, ģērbtos, aizpogātu pogas, adītu, ēvelētu... Arī – lai izmantotu noteiktu darbību secību sasveicinoties un atvadoties. Arī – vingrojot un dejojot, un vēl daudzās citās jomās.

Vai varat iedomāties apjukumu, kāds jūs pārņemtu, ja pēkšņi jūsu ķermenis to visu būtu aizmirsis, un jums par katru šo darbību nāktos vispirms padomāt?

Augstu funkcionējoša autisma gadījumā parasti nav tik traki, ka cilvēks vispār nespētu šādas darbības iemācīties un veikt (taču zemu funkcionējoša autisma gadījumā tā mēdz būt). Tomēr jāņem vērā, ka visu šo darbību mācīšanās var būt daudz grūtāka un laiktietilpīgāka.

Kas var palīdzēt?

- 🕒 atkal: vizuālie plāni;
- 🕒 ierastas rutīnas veidošana;
- 🕒 prasmju sadalīšana mazos soļos un mācīšana soli pa solim;
- 🕒 labs ergoterapeits;
- 🕒 pacietība un sapratne (bērni nav neveikli TĪŠĀM. Neviens cilvēks nav neveikls tīšām).

Nu lūk. Mēs esam uzzinājuši, ka cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem ir grūtības ar komunikāciju (grūti apmainīties ar informāciju un sazināties ar citiem cilvēkiem), grūtības ar sociālo situāciju izpratni (grūti saprast, kas īsti notiek, un ko citi gribētu, lai es daru), un var būt īpatnības arī kognitīvajā (izziņas) sfērā. Esam arī konstatējuši, ka kognitīvās īpatnības var būt katram savādākas – taču vairumam vizuālā uztvere ir „stiprā puse”, bet poētiska un elastīga valodas lietošana padosies ne visiem (lai gan var būt izņēmumi). Atcerieties, ka VISAM var būt izņēmumi – jo mēs taču runājam par īpaši apdāvinātiem cilvēkiem...

Taču mums priekšā ir vēl viena joma, kurā viss var būt pavisam savādāk, nekā no malas izskatās – sensorās informācijas apstrāde smadzenēs.

„Es dzirdu tavu rokaspulksteni”, jeb Sensorās informācijas apstrādes īpatnības

“Lielākā daļa cilvēku uztver objektus, neuztverot to graudaino, mirdzošo, atspoguļojošo, plūstošo, krāsaino vai tumšo izskatu; neuztverot to gludo, raupjo, vēso faktūru, neuztverot skaņas, ko rada šķindošās, thud – thud, tap – tap virsmas, kad saskaras, to saldo, vai pikanto, vai ķīmisko garšu vai smaržu, to elastību, cietību vai atsperīgumu, kad tiem iekož vai pieskaras.”

(Donna Viljamsa)

Cilvēks ar autiska spektra traucējumiem pasauli vārda vistiešākajā nozīmē var redzēt, dzirdēt, saost un sataustīt atšķirīgi, nekā jūs. Tā patiešām var būt „pilnīgi cita pasaule”, un tam ir saistība ar sensorās informācijas uztveri un apstrādi galvas smadzenēs. Sensorā informācija ir signāli, ko mūsu smadzenes ik sekundi saņem no maņu orgāniem, un pārvērš redzes, dzirdes, garšas, ožas, smaržas un taustes sajūtās. Sajūtas, ko mēs uztveram, var būt atkarīgas gan no maņu orgānu veselības stāvokļa (piemēram, tuvredzības gadījumā redzes informācija tiek uztverta pavājināti; viegla ādas apdeguma gadījumā taustes informācija tiek uztverta saasināti), gan no tā, kā galvas smadzenes uztver un apstrādā ienākošo informāciju.

Arī situācijā, kad maņu orgāni ir veseli un strādā pareizi, galvas smadzenes var uztverto informāciju apstrādāt savādāk – saasināti vai pavājināti. Izmainīta sensorā uztvere var radīt gan uzmanības koncentrēšanas, gan mācīšanās, gan komunikācijas grūtības.

Katrs no mums ikdienā ir saskāries ar situācijām, kad mūsu smadzenes apietas ar informāciju savādāk, nekā ierasts. Visvienkāršākais piemērs ir nogurums vai neizgulēšanās. Ne velti CSDD brīdina, ka miega trūkums var būt tikpat bīstams kā reibuma stāvoklis pie stūres. Jūsu acis nav sākušas rādīt sliktāk, bet jūs nepamanāt ātruma ierobežojuma zīmi (un arī ausis ir veselas, taču ceļo policijas paziņojumu skaļrunī ne uzreiz attiecināt uz sevi). Ar jūsu maņu orgāniem viss ir kārtībā, taču smadzenes daļu informācijas „nepiereģistrē” kā būtisku.

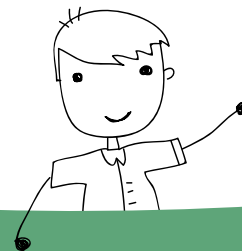
Cilvēkiem ar autisma spektra traucējumiem sensorās sajūtas var būt izmainītas pastāvīgi. Tās var būt pastiprinātas vai pavājinātas. Katra maņu orgāna sniegtā informācija var būt ietekmēta citā veidā, un katram cilvēkam tas var būt savādāk (piemēram, vienam cilvēkam var būt pastiprināts jūtīgums pret trokšņiem, bet nejūtīgums pret aukstumu; cits var būt sevišķi jūtīgs pret ožas un garšas sajūtām, taču ar pazeminātu sāpju sajūtu). Šī sajūtu kombinācija var būt pilnīgi individuāla un katram cilvēkam savādāka.

Strādājot ar cilvēkiem ar autismu, reizēm jāklūst par īstu detektīvu, lai izprastu, kā viņi jūt pasauli, un kurās jomās viņu uztvere ir izmainīta. (Nemiet vērā, ka vājas pašizpratnes dēļ ne vienmēr pats bērns ar autismu jums varēs to izstāstīt). Bieži vien tieši izmainīta sensorā uztvere ir galvenais iemesls gan bērna „dīvainībām”, gan nopietnām uzvedības problēmām. Taču, ja jums ir izdevies palūkoties uz pasauli ar autisma bērna acīm un sadzirdēt pasauli ar autisma bērna ausīm, tas var būt ceļš uz labu sapratni un pareizu palīdzību.

Aplūkosim, kādos veidos var būt izmainītas sensorās sajūtas. Tālākais apskats ir balstīts uz Rapina un Tučmana tēzēm (Rapin & Tuchman, 2008), kā arī autisku cilvēku stāstījumu par savām sajūtām.

🕒 Pieskārieni, tauste

“Cita cilvēka pieskāriens bija tik spēcīgs, ka tas bija nepanesami. (...) Tādēļ es vēlējos pagulēt zem dīvāna spilveniem – tos es varēju kontrolēt.”

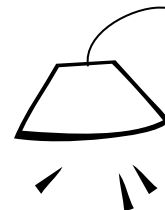
(Templa Grendina)

Mūsu āda mums sniedz daudz informācijas – gan par apkārtējo lietu faktūru, gan temperatūru, gan formu. Pieskārieni un taustes informācija mums palīdz orientēties apkārtnē, saprast, cik tuvu mēs esam pienākuši kādam objektam (piemēram, karstai plītij), vai cik stingri esam kaut ko satvēruši (piemēram, ņemot klēpī stipri pūkainu kaķi).

Autiska spektra traucējumu gadījumā taustes jūtīgums var būt gan pazemināts, gan paaugstināts. Diezgan tipisks var būt pazemināts jūtīgums pret aukstumu un sāpēm, līdz pat tam, ka bērns var sevi savainot, tiekdamiens izjust sensoro stimulāciju, kura viņam ir nepietiekoša. Varat viegli iztēloties, ka pazemināta taustes jūtīguma gadījumā cilvēkam var būt grūtības veikt kādas precīzas darbības ar rokām, vai arī viņam var būt grūti dozēt sava satvēriena spēku, apskaujot vai glāstot citus, jo tauste nedod viņam vajadzīgo informāciju.

Paaugstināta jūtīguma gadījumā bērns nespēj izturēt dažādas faktūras, audumus un arī ēdienus. Par saasinātu taustes jūtīgumu var liecināt arī bērna pastiprināta vēlēšanās aptaustīt dažādas lietas vai arī citus cilvēkus, izjust lietu faktūru, kurai citi cilvēki parasti nepievērš uzmanību. Templa Grendina raksta, ka tieši saasinātās sensorās sajūtas var būt iemesls, kādēļ bērni ar autismu izvairās no apskāvieniem un pieskārieniem. „Nav tā, ka autiskie bērni nevēlētos pieskārienus,” raksta Templa Grendina, „tikai viņu nervu sistēma ar to netiek galā (...) Kad es biju maza, man bija tāpat. Es gribēju sajust patīkamo sociālo sajūtu, ka mani satver un tur, bet tas bija arī nomācoši. Tas bija kā sajūtu paisuma vilnis, kas vēlās man pāri, draudot noslīcināt.” (*Grendina, Džonsone, „Kā saprast dzīvniekus”*).

Redze

“Klasē mani bija pilnīgi nomocījusi dienasgaismas lampu asā gaisma, kuras dēļ viss meta ēnas. Tādēļ visa telpa nemitīgi mainījās. Gaisma un ēnas dejoja uz runājošo cilvēku sejām, tas atgādināja scēnas no multfilmām”.

(Donna Viljamsa)

Rapins un Tučmans min, ka arī redzes uztvere var būt nosacīti pavājināta vai pastiprināta. Pavājināta var būt, piemēram, spēja pēc izskata atšķirt cilvēku sejas. Šons Barons, cilvēks ar autiska spektra traucējumiem, rakstot par savu bērnību saka: “Cilvēki mani garlaikoja. Viņi nebūt nebija vienādi, un es neizjutu nekādu drošības sajūtu. Kaut kas man nebija īsti saprotams cilvēkos. Viņi man likās sadalīti atsevišķās daļās, un es šīs daļas nevarēju salikt kopā.” Šons stāsta: “Kad es domāju par sevi līdz 5 – 6 gadu vecumam, es domāju, ka nespētu atpazīt savu mammu sieviešu grupā”.

Pastiprināta mēdz būt vizuālu detaļu uztvere, detaļu atmiņa. Templa Grendina skaidro, ka daļa autisku cilvēku ir „vizuālie domātāji”. Templa Grendina stāsta, ka viņa pati domā attēlos, it kā skatītos filmu, un tikai pēc tam „pārtulko” šos attēlus vārdos. Daudzi cilvēki ar autismu uzreiz pievērš uzmanību smalkām detaļām un ievēro tādus sīkumus, ko citi nepamana, pie tam spēj ilgstoši koncentrēties, lai analizētu vizuālu informāciju. Šī spēja var būt ārkārtīgi noderīga dažās profesijās, kas prasa nemitīgu, ilgstošu koncentrēšanos uz vizuālām detaļām. Piemērs var būt korektora darbs, vai arī darbs lidostā vai muitā, kur nepieciešama ārkārtīga vērība, lai ilgstoši un ātrā tempā izvērtētu pasažieru un kravas izskatu, meklējot iespējamu apdraudējumu.

Dzirde

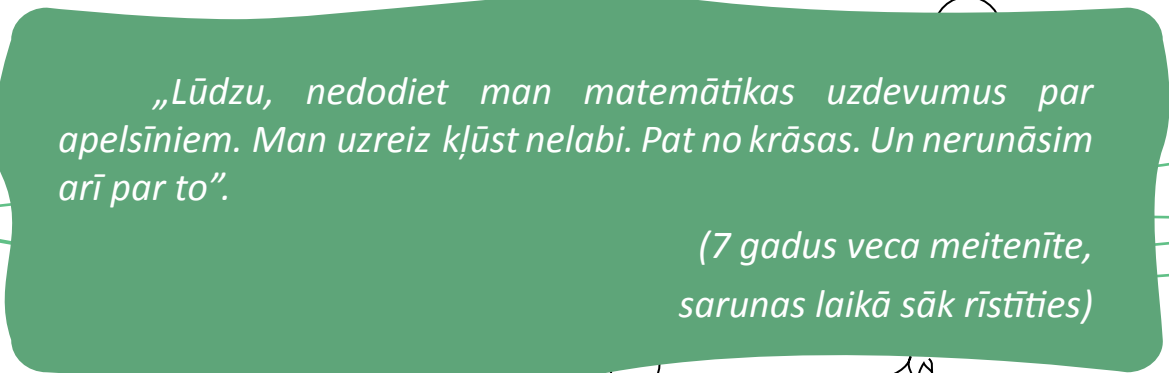
„Es nevaru saprast, kādēļ mana vecuma bērniem ir jāklie dzird? Es neesmu starpbrīžos gaitenī, un labāk izvairos no citiem bērniem, jo viņi var jebkurā brīdī sākt kliegt. Un man tad vēl ilgi džinkst ausīs, un sāk sāpēt galva.”

(zēns, 11 gadi)

Rapins un Tučmans arī autisku cilvēku dzirdes uztveri apraksta kā iespējami pavājinātu vai pastiprinātu. Pavājinātas uztveres gadījumā bērns nereaģē uz skaņām, balsi. Var būt arī grūtības izšķirt balss toni, intonāciju (prosodiju). Šādas uztveres izmaiņas, kā viegli iedomāties, stipri sarežģī otra cilvēka noskaņojuma atpazīšanu, jo noskaņojuma vai attieksmes nianšes (piemēram, ironiju) mēs ļoti bieži paužam tieši ar balss toni.

Biežāk dzirdes uztvere ir saasināta. Šādos gadījumos bērni nepanes troksni, nevar izturēt dažu frekvenču skaņas, var būt arī absolūtā muzikālā dzirde. Tempļa Grendina daudzos savos rakstos uzsver un atgādina, ka autiski bērni var būt mokoši jūtīgi pret skaļām skaņām, un lūdz pieaugušos to respektēt, un cik vien iespējams, pasargāt bērnus no trokšņiem. “Kad es biju bērns”, Tempļa stāsta, „skaļas skaņas, kā, piemēram, skolas zvans, manām ausīm darīja tādas sāpes kā zobārsta urbis nervam”.

🕒 Garša, oža

„Lūdzu, nedodiet man matemātikas uzdevumus par apelsīniem. Man uzreiz kļūst nelabi. Pat no krāsas. Un nerunāsim arī par to”.

*(7 gadus veca meitenīte,
sarunas laikā sāk rīstīties)*

Tāpat gan pastiprinātas, gan pavājinātas var būt ožas un garšas sajūtas. Pazemināts jūtīgums var radīt intereses trūkumu par ēdienu (nav interesanti ēst, jo tas ne pēc kā negaršo), vai arī vēlmi ēst neēdamas lietas. Arī pastiprināts jūtīgums var būtiski ierobežot bērna ēdienkarti, un rezultātā daudzi bērni ar autismu izvēlas ēst tikai dažus iemīļotus produktus. Pastiprināta ožas jūtīguma dēļ bērni var atteikties lietot sabiedriskās tualetes, vai nespēt izturēt lielveikala apmeklējumu vai atrašanos pūlī, kur pastāvīgi ir daudz smaržu un smaku.

„Kurš zina vairāk nekā Google”, jeb Sava padziļinātu interešu joma

Droši vien lielākā daļa no jums bērnībā ir kaut ko kolekcionējuši – padomju laikā augušie ir krājuši pastmarkas, konfekšu papīrišus, „donaldiņus”, kartītes ar kaķiem u.tml. Daži ir veidojuši herbāriju, cenšoties savākt pēc iespējas dažādas augu sugas, citi vākuši putnu spalvas. Jaunākā paaudze, modes prasībām mainoties, ir centušies savākt pokemonus, „fiškas”, beibleidus, Pet – *shop* zvēriņus un monstru lelles (ja vecāku rocība atļauj). Un pat pavisam nopietni pieaugušie, kas nekad mūžā neko nav kolekcionējuši, pirms pāriešanas uz eiro centās savākt visa veida 1 Ls monētiņas. Ja arī jūs izmisīgi meklējāt latīņu „ar stārķīti”, centieties šobrīd paturēt šo sajūtu prātā. Tad jums būs vieglāk saprast bērnus ar Aspergera sindromu.

Jo arī viņi mīl kolekcionēt. Visbiežāk – informāciju. Ļoti bieži – visu informāciju par kādu šauru tematu. „Visu” arī nozīmē visu. Cik vien pasaulē ir. Šis temats katram var būt savādāks, un cilvēkiem no malas var šķist dīvains un bezjēdzīgs (bet, brīdi padomājot, jūs sapratīsiet, ka arī košļājamo gumiju papīriši, ko jūs vācāt bērnībā, vai lata monētiņa ar ezi, ko tā meklēja jūsu darba kolēģe, nav loģiski pamatojamas intereses).

Interesantākās informācijas kolekcijas, ko man bērni ar Aspergera sindromu ir uzticējuši, ir:

- 🕒 visu 15. maršruta trolejbusu sērijas numuri;
- 🕒 attālums kilometros starp visām (!) Latvijas pilsētām;
- 🕒 attālums kilometros starp lielāko daļu Eiropas pilsētu;
- 🕒 visu pasaules valstu karogi (bērns tos zina no galvas un var jebkuru no tiem uzzīmēt);
- 🕒 visu pasaules valstu nosaukumu abreviatūras;
- 🕒 visu Latvijas dzelzceļa līniju staciju nosaukumi un secība (un vilcienu saraksts, cik katram ir katrā stacijā);
- 🕒 visu Rīgas sabiedriskā transporta maršrutu shēmas;
- 🕒 lielas daļas Latvijā sastopamo sēņu sugu latīniskie nosaukumi;
- 🕒 visu viņam pazīstamo cilvēku dzimšanas datumi (bērns jebkurā brīdī var pateikt, cik katram no viņa paziņām ir gadu un mēnešu);
- 🕒 visu viņam pazīstamo cilvēku adreses;
- 🕒 visu viņa pagalmā stāvošo mašīnu numuri (šī ir informācijas kolekcija, kas katru dienu no jauna jāpārbauda un vajadzības gadījumā jāatjauno).

Tādas ierastas lietas kā dinozauru latīniskie nosaukumi, pirmskaitļi, saules sistēmas planētu pavadoņu nosaukumi u.tml. pat nav jāpiemin. Jums liekas, ka tas ir neloģiski? Piekritu. (Bet, pirms sākt šausmināties, lūdzu vēlreiz atsauciet atmiņā sajūtu, ko jūs jutāt, kad beidzot atradāt to monētiņu ar nelaimīgo stārķi. Neviens no mums nav loģiski veidots).

Interesešu jomas, kurās bērni ar autiska spektra traucējumiem iedziļinās, var būt gan bērnu vecumam un pašreizējām „modes tendencēm” tipiskas (piemēram, dinozauri, monstu lelles, vampīri), gan tipiskas tieši autisku bērnu vidū (transporta maršruti, kalendāri, valstu karogi, pasaules ģeogrāfija, kosmoss, elektrība), gan ārkārtīgi neparastas (piemēram, Āfrikas valstu diktatori, bioluminiscence, noteikts helikopteru paveids). Bieži šiem cilvēkiem ir arī divas intereses, kas ir savā starpā saistītas tikai tādā veidā, ko sapratīs tikai pats cilvēks ar Aspergera sindromu. Tipiski, ka bērniem ar autiska spektra traucējumiem patīk lietas, kuras var grupēt, uzskaitīt, sistematizēt.

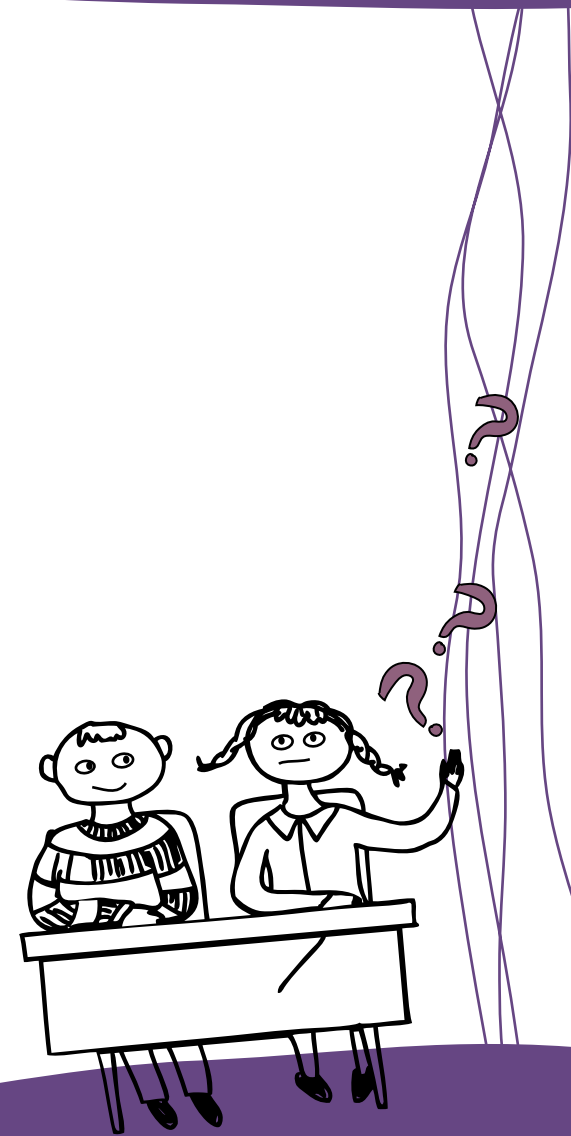
Bērniem ar autiska spektra traucējumiem var būt viegli iegaumēt informāciju ļoti labas deklaratīvās (faktu) atmiņas dēļ. Bieži vien viņi pārzina savu interešu jomu, it kā būtu šīs jomas profesori universitātē, un spēj veselām lappusēm citēt enciklopēdiju tekstus. Kaut gan šie bērni skolā spēj zināšanu jomā par vairākām klasēm apsteigt savus klasesbiedrus, viņiem var būt maza pacietība nodarboties ar lietām, kas ir ārpus viņu interešu lauciņa, kā arī slinkums regulāri pildīt mājasdarbus pat savas interešu jomas mācību priekšmetā.

Problemātiski, ja pieaugušo nevērības dēļ šo bērnu uzmanības lokā ir nonākušas lietas, par kurām jūs *noteikti negribētu*, lai bērni sāk kolekcionēt informāciju. Piemēram, nopietnas problēmas var izraisīt situācija, kad bērns ar autiska spektra traucējumiem pēc TV raidījuma noskatīšanās „iestrēgst” tēmā par 1000 veidiem, kā nomirt. Un sāk nopietni, padziļināti un nenovērsdamies no tēmas vākt satraucošu informāciju par nāves veidiem (minētajā TV raidījumā nāves veidi ir numurēti, kas šo informāciju dara sevišķi pievilcīgu bērnam, kurš mīl skaitļus). Jums to noteikti nevajag, tāpēc neatstājiēt bērnu vienatnē ar televizoru, un sekojiet līdz tam, ko viņš lasa internetā.

2. Kā tas ir: būt īpaši talantīgam?

*„Cik ir 16 kvadrātā? Un kvadrātsakne no 169? Kā poļu valodā izrunā 42?
Un čehu valodā? Un kā ir ukraiņu valodā „otrdiena”? Kur atrodas Tadžikija?
Precīzi – kur?”*

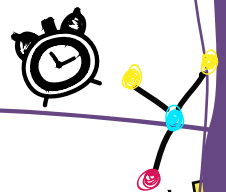
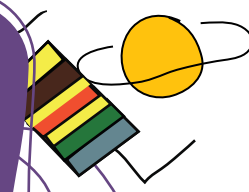
(6 g.v. zēns 30 sekunžu laikā)

Katram no mums ir kaut kas, kas padodas īpaši labi. Varbūt jums ir talants matemātikā. Varbūt jūs labi spēlējat čellu. Varbūt pie jums visi griežas pēc padoma, kā aizpildīt gada ieņēmumu deklarāciju, kā marinēt pipargurķišus vai adīt beretes. Varbūt jūsu talants ir labot datorus, ieskrūvēt spuldzītes tik akurāti, ka uz tām nepaliek pirkstu nospiedumi, varbūt Jums izdodas uzziedināt orhidejas, kuras citi uzskata par izmetamām, pieradināt jebkuru kaķi pie kastītes vai uzturēt labas attiecības ar viskašķīgākajiem kolēģiem. Lai kas tas būtu, katram no mums ir kaut kas, ko izdodas darīt labi.

Ne vienmēr Jūs paši zināt, kas tas ir. Taču noteikti ir. Pamēģiniet sastādīt sarakstu ar savām stiprajām pusēm. Vienalga, vai tās parādās profesionālajā vai ģimenes dzīvē, vai arī ir kluss, no citu acīm paslēpts noslēpums.

Arī tad, ja jūs pats neesat ģēnijs, jums ir pazīstama lieliskā sajūta, kā tas ir – kad man kaut kas padodas labi!

Sajūta, ka kaut kas labi padodas, ir lieliska! Tā rada pašāvērtību uz sevi, sajūsmu par tik lieliskām un interesantām lietām, kas atrodamas šajā pasaulē. Apmierinātību ar sevi. Vēlēšanos uzzināt vairāk. Vēl labāk pilnveidoties šajā jomā. Paturiet šo sajūtu prātā, kad lasīsit tālāk. Kaut arī laba prasme vienā sadzīviskā jomā vēl nav apdāvinātība, tā var palīdzēt empātiski saprast cilvēkus, kuri ir talantīgi.

Kas īsti ir apdāvinātība?

Apdāvinātības jēdziens ir diezgan pretrunīgs un pasaulē pastāv daudz atšķirīgu apdāvinātības definīciju.

Piemēram, vikipēdijā var atrast šādas definīcijas: „**Apdāvinātība** – viena vai vairāku specifisku talantu esamība cilvēkam vai spēja ātrāk un labāk nekā citi vienaudži apgūt zināšanas”, kā arī „**Apdāvinātība** – intelektuālā spēja, kas ir ievērojami virs vidējā līmeņa. Var būt dažādi apdāvinātības veidi, un cilvēks var būt apdāvināts vienā jomā, bet ne tik spēcīgs citā (piemēram, apdāvināts matemātiķis, kuram nav īpaši spēcīgi attīstītas valodas prasmes)”.

Pirmo reizi jēdzienu „apdāvināti bērni” izmantoja Lielbritānijas antropologs sers Frānsiss Galtons (*Galton 1869*). Viņš runāja par pieaugušajiem, kam bija īpaši talanti kādās specifiskās jomās, un bērniem, kuriem bija iedzimts potenciāls arī kļūt par tādiem pašiem apdāvinātiem pieaugušajiem.

Lūiss Termans (*Terman 1916*) šo Galtona domu papildināja ar to, ka apdāvinātiem bērniem ir augsts IQ.

Leta Hollingverta (*Hollingworth*) arī uzskatīja, ka apdāvinātības potenciāls ir iedzimts, taču ir nepieciešami arī audzinoši apstākļi mājās un skolas vidē. 1926. gadā viņa publicēja grāmatu *Gifted Children, Their Nature and Nurture*, un kopš tā laiku ar jēdzienu „apdāvināts” saprot bērnus ar augstu potenciālu.

Jozefs Renzulli (*Renzulli 1978*) apdāvinātību definē, kā sastāvošu no trīs komponentiem: augsta kreativitāte, spējas virs vidējā līmeņa un augsta nodošanās darbam, uzdevumam.

Daudzu pasaules valstu valdības pievērš lielu nozīmi apdāvināto cilvēku sameklēšanai, atpazīšanai un viņu spēju attīstīšanai, un apdāvinātības jēdziens ir iekļauts likumdošanas dokumentos. Piemēram, ASV valdības apdāvinātības definīcija ir šāda:

„Apdāvināti un talantīgi studenti ir tādi, kuri uzrāda augstu sasniegumu kapacitāti tādās jomās kā intelekts, mākslinieciskums, līderisms, kā arī specifiskos akadēmiskajos laucīņos, un kuriem ir nepieciešamas aktivitātes un pakalpojumi šo spēju un kapacitātes attīstīšanai (tādas aktivitātes, kuras skolas tradicionāli nepiedāvā)”.

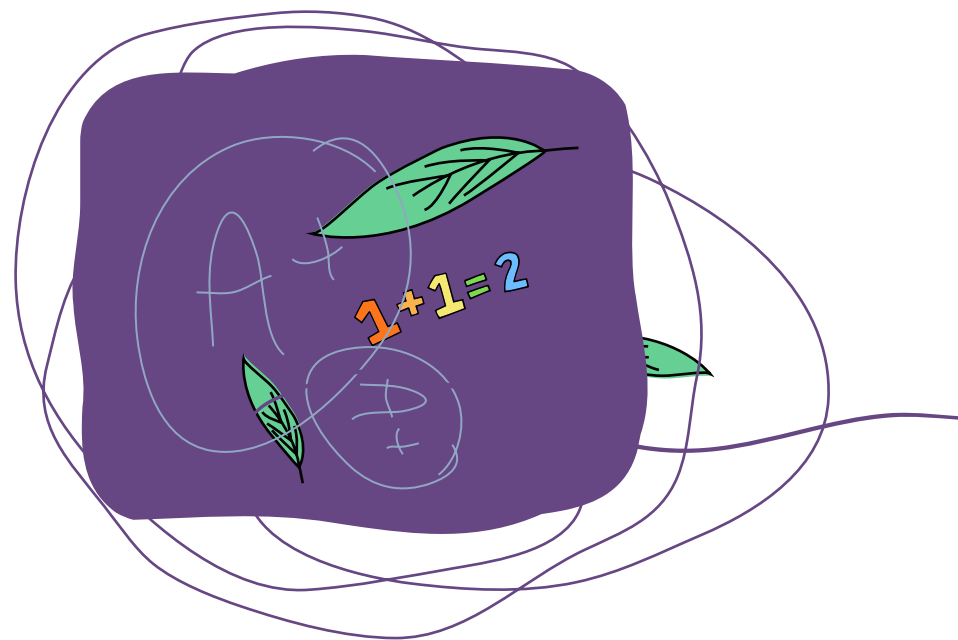
<http://www.nagc.org/index.aspx?id=536>

Tā kā apdāvinātība pati par sevi ir kaut kas, kas „iziet ārpus ierastajiem rāmjiem”, tās iekļaušana definīciju „rāmjos” arī ir gana sarežģīta, un priekšstatī, izpratnē un definējumi dažādām organizācijām, pētniekiem un arī dažādu pasaules valstu pārstāvjiem atšķiras.

Var atrast mazliet skaidrāku definīciju, kas apdāvinātība NAV:

- 🌀 vecāku, skolotāju vai klasesbiedru rekomendācijas, atzinība;
- 🌀 augsts vērtējums kontroldarbā, eksāmenā;
- 🌀 augsts IQ testa mērījuma rezultāts.

Tie visi gan var būt signāli, ka apdāvinātība pastāv.

Un kas ir intelekts?

Deivids Vekslers (David Wechsler) intelektu ir definējis kā indivīda vispārīgo vai globālo spēju darboties mērķtiecīgi, domāt racionāli un efektīvi tikt galā ar

saviem pienākumiem apkārtējā vidē, ikdienas dzīvē.

Tā kā gandrīz jebkurā rakstā vai pētījumā par apdāvinātiem bērniem, neatkarīgi no apdāvinātības un intelekta definīcijas, jūs sastapsieties ar jēdzienu „intelekta koeficients” jeb IQ, precizēsim, kas ar to tiek domāts.

Intelekta koeficients apzīmē intelektuālo spēju mērījuma rezultātu, kas ir izteikts punktu skaitā, jeb ballēs. Intelektuālās spējas var izmērīt ar psiholoģiskiem testiem, kurus veic īpaši apmācīti psihologi. („Testi”, kurus jūs varat atrast internetā vai žurnālu pēdējās lappusēs, nav uzskatāmi par testiem šī vārda zinātniskajā nozīmē. Tiem ir vairāk izklaidējošs raksturs.) Intelekta testus parasti izstrādā vesela zinātnieku komanda daudzu gadu garumā. To, kas ir „normāls” intelekts, neizdomā psihologi. To, ko mēs turpmāk uzskatīsim par „normu” vai „vidējiem rādītājiem”, uzrāda statistika. Ar jebkuru testu, lai to varētu pielietot, vispirms ir jāaptaujā liels skaits cilvēku, un jāveic iegūto datu matemātiski – statistiska analīze. Pēc tam iegūtie dati parāda, kāds ir „lielākās aptaujāto cilvēku daļas” vidējais rādītājs kādā noteiktā kultūrvidē – un arī noteiktā vēsturiskā laika periodā. Lai testu, kurš mēra IQ, uzskatītu par ticamu, tam jābūt tulkotam, adaptētam un standartizētam noteiktai kultūrvidei. Jāpiebilst arī, ka psihologam, kurš veic testu, jābūt apmācītam testa vadīšanā.

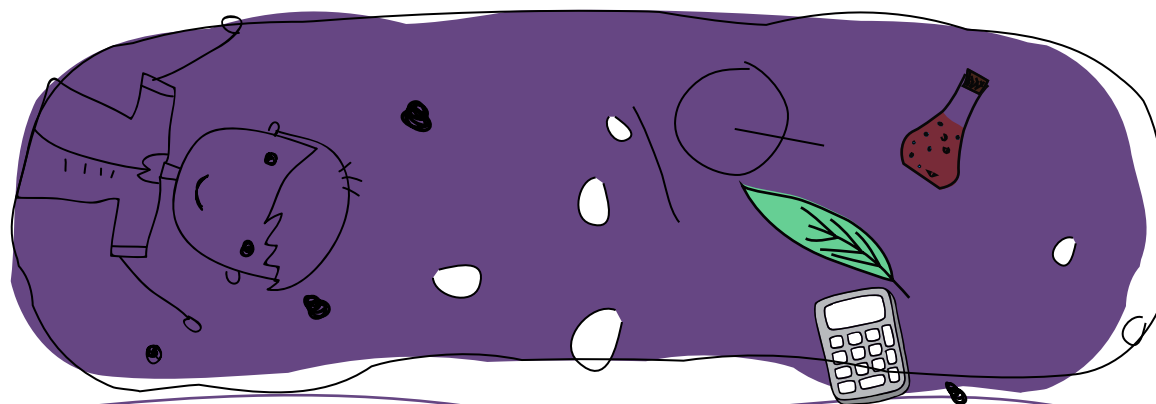
Latvijā šobrīd ir pieejami divi latviešu valodā tulkoti, adaptēti un standartizēti IQ testi – Vekslera intelekta tests (WISC-IV) un Vudkoka Džonsona kognitīvo spēju tests. Atsevišķas kognitīvās spējas (nevis kopējo IQ), kā, piemēram, atmiņu, uzmanību, domāšanu var izvērtēt arī ar citiem, īpaši šo prasmju izpētei domātiem testiem.

Jāatzīmē, ka IQ testi ne vienmēr dod precīzu bērna spēju izvērtējumu. Situācijā, kad bērns ir ar saskarsmes un komunikācijas grūtībām (piemēram, autiska spektra traucējumu gadījumā, īpaši, ja bērns ir mazs), bērns var būt nemotivēts veikt testu uzdevumus, vai kautrēties atbildēt. Bērni ar autiska spektra traucējumiem var atteikties veikt arī uzdevumus, kuri viņiem šķiet „muļķīgi”, vai arī viņu darbaspējas var pilnībā tikt „paralizētas”, ja viņi atrodas svešos vai biedējošos apstākļos (piemēram, ja testēšana tiek veikta slimnīcā). Tādēļ bērnu ar autiska spektra traucējumiem patiesās intelektuālās spējas var būt grūti izvērtējamas, un arī talanti un apdāvinātība ilgu laiku var palikt nepamanīti.

1983. gadā Hārvardas universitātes psihologs un neirozinātņu profesors Hovards Gārdners izstrādāja multiplā intelekta teoriju, kas bija ievērojami atšķirīga no līdzšinējiem tradicionālajiem uzskatiem par intelektu – ka cilvēki piedzimst ar konkrētu kognitīvo kapacitāti, ko ir iespējams izmērīt ar īsu atbilžu testiem.

Multiplā intelekta teorija balstās uz ideju, ka intelekts nav kaut kas „viengabalains”, bet pastāv vismaz astoņi dažādi intelekta veidi, kas katrs atspoguļo dažādus veidus, kā cilvēks mijiedarbojas ar pasauli.

Hovards Gārdners izdalīja šādus intelekta veidus:

1. Lingvistiskais intelekts (spēja verbāli un rakstiski izmantot vārdus un valodu, lai izteiktu savu viedokli. Šīs spējas ir svarīgas rakstniekiem, dzejniekiem, publisko runu sastādītājiem).
2. Loģiski matemātiskais intelekts (spēja saprast cēloņsakarības sistēmā; spēja manipulēt ar skaitļiem, analizēt mehānismu darbību. Šīs spējas nepieciešamas matemātiķiem, programmētājiem, zinātniekiem).
3. Telpiskais intelekts (spēja precīzi uztvert vizuāli – telpisko pasauli, vizualizēt, uztvert krāsu, formu, līniju sakarības. Šī veida intelekts piemīt talantīgiem māksliniekiem, inženieriem, dizaineriem, arhitektiem).
4. Ķermeņa/kinestētiskais intelekts (spēja izmantot savu ķermeni, lai izteiktu kādu ideju; spēja izmantot rokas, lai veidotu un radītu; piemīt laba koordinācija, līdzsvars. Parasti piemīt sportistiem, dejotājiem, aktieriem).
5. Muzikālais intelekts (spēja uztvert, radīt vai atskaņot mūziku un izprast, kā saskaņojas toņi, uzsvari un ritms, atpazīt muzikālos paternus. Šīs spējas nepieciešamas mūziķiem, diriģentiem un dziedātājiem).
6. Interpersonālais intelekts (spēja saprast citu cilvēku motīvus, noskaņojumu un emocijas; spēja nolasīt citu cilvēku verbālos un neverbālos signālus. Šīs spējas vajadzīgas visiem, kuri strādā ar cilvēkiem - skolotājiem, medicīnas nozares darbiniekiem, uzņēmējiem, politiķiem).
7. Intrapersonālais intelekts (izpratne pašam par sevi, par savām emocijām, vajadzībām, stiprajām un vājajām pusēm; spēja rīkoties, balstoties uz šo pieredzi).
8. Naturālistiskais intelekts (spēja identificēt un klasificēt apkārtējās vides elementus, izprast dabu. Šī veida intelekts nepieciešams botāniķiem, biologiem).

Gārdners uzskatīja, ka intelekts un arī apdāvinātība ir kaut kas vairāk, nekā standartizētu IQ testu rezultāti vai augsts akadēmisko prasmju novērtējums.

Pēc Gārdnera, intelekts ir:

- 🌀 Spēja izveidot efektīvu produktu vai piedāvāt pakalpojumu, kas ir novērtēts esošajā kultūrvidē;
- 🌀 Prasmju komplekts, kas ļauj cilvēkam veikt problēmu risināšanu;
- 🌀 Potenciāls, spējas atrast un izveidot problēmu risinājumus (kas sevī ietver jaunu zināšanu uzkrāšanu).

Nevienmērīga attīstība – apdāvinātības pazīme?

Domājot par „astoniem dažādiem intelektiem”, ir viegli pamanīt, ka cilvēki var būt spējīgi un apdāvināti kādā vienā, atsevišķā jomā, taču vienlaikus būt tikai viduvēji veiksmīgi (vai pat neveiksmīgi) kādā citā jomā. Katrs no mums var atcerēties kādu klasesbiedru, kurš varbūt bija nesekmīgs matemātikā, taču izcils sportā u.tml.

Pretēji cerībām, ka apdāvināts bērns varētu būt vienlīdz sekmīgs un veiksmīgs visās jomās (gan valodās, gan matemātikā, gan sportā un mūzikā un vēl arī attiecībās ar klasesbiedriem), zinātnieki ir konstatējuši, ka tā lielākoties nav.

1991. gadā apdāvinātības ekspertu komanda, kas ir pazīstama kā Kolumba grupa (*Columbus Group*), izveidoja jaunu apdāvinātības definīciju, kurā uzsver tieši attīstības nevienmērību:

„**Apdāvinātība** – asinhrona attīstība, kurā apvienojas augstas kognitīvās spējas un paaugstināta intensitāte, lai veidotu iekšējo pieredzi un apziņu, kas ir kvalitatīvi atšķirīga no normas. Asinhronija paaugstinās līdz ar augstāku intelektuālo kapacitāti. Apdāvināto unikalitāte padara viņus daļēji neaizsargātus/viegli ievainojamus, kā arī pieprasa modifikācijas audzināšanā, mācīšanā un konsultēšanā, lai apdāvinātie bērni varētu optimāli attīstīties”. (*Columbus Group, 1991*)

Asinhronitāte, jeb nevienmērīga attīstība ir termins, kas biežāk tiek pieminēts saistībā ar dažādiem psihiskās attīstības traucējumiem. (Latvijā psihiatrijas jomā strādājošie mēdz lietot jēdzienu „disharmoniska attīstība”, vai „disharmonija psihisko procesu norisē”, bieži attiecinot to uz šizofrēnijas pacientiem). Šī īpatnība ir pazīstama arī speciālistiem, kuri strādā ar cilvēkiem ar autismu, un ir ļoti tipiska Aspergera sindroma / augstu funkcionējoša autisma gadījumos (Grendina, Kenedija un Benksa piemin, ka asinhronitāte mēdz būt arī UDHD gadījumos). Taču mēs redzam, ka „nevienmērīga attīstība” tiek minēta arī kā apdāvinātības pazīme.

Apdāvinātu bērnu intelektuālā attīstība bieži apsteidz viņu fizisko attīstību (un autisma gadījumā arī sociālo prasmju attīstību). Apdāvinātības eksperti min, ka asinhronitāte ietver daudzus attīstības aspektus un ir pamatā daudziem paradoksiem, ar ko mēs sastopamies, strādājot ar apdāvinātiem bērniem.

Silvermans uzskata, ka augstāka IQ gadījumā ir izteiktāka attīstības asinhronija un uzskaita tādos aspektus, kā paaugstinātas kognitīvās spējas, nevienmērīga attīstība, neparasta izpratne, nesaskaņa ar sabiedrības normām un augsta ievainojamība.

Ja bērnam ir gan augsts IQ, gan papildus arī kādi attīstības traucējumi (piemēram, disleksija, uzmanības deficīta sindroms vai autisms), nevienmērība dažādās attīstības jomās vēl vairāk padziļinās. Šajos gadījumos „nelīdzsvarotību” rada veseli divi aspekti: gan īpašu spēju, gan īpašu vajadzību vienlaicīga esamība. Tas var radīt diezgan savdabīgu ainu un būtiski apgrūtināt kā talantu, tā traucējumu pareizu diagnostiku.

Tagad atgriezieties vēlreiz pie Kolumba grupas izveidotās apdāvinātības definīcijas un pārlasiet to. Tajā ir vēl viens mulsinošs jēdziens – „paaugstināta intensitāte”. Šie vārdi apzīmē, vienkārši runājot, talantīga cilvēka „apsēstību” ar viņa interesēm, ļoti dziļu, intensīvu un kaismīgu pasaules izzināšanu un nodošanos savam darbam (radīšanai, pētniecībai, lietu izzināšanai, eksperimentēšanai utt.). Sadzīvē tas nozīmē arī nemieru, neatlaidību, kas robežojas ar stūrgalvību, un perfekcionismu, cenšoties sasniegt savu mērķi.

Kā saka Silvermans: „Apdāvinātajiem viss ir „pārāk daudz”: viņi ir pārāk jūtīgi, pārāk intensīvi, pārāk enerģiski, pārāk godīgi, pārāk ideālistiski, pārāk morāli, pārāk perfekcionisti, pārāk daudz priekš citiem cilvēkiem”.

Poļu psihiatrs Kazimirs Dabrovskis uzskaita piecas jomas, kurās apdāvināti bērni parāda pastiprinātu kairināmību:

1. intelektuālā joma (bērni izrāda ārkārtēju ziņkārību, ir spējīgi intensīvi koncentrēties, tiecas meklēt atbildes un patiesību);
2. psihomotorā joma (raksturīga neiromuskulārās sistēmas pastiprināta kairināmība. Bērni ir pastiprināti aktīvi, enerģiski un runīgi, mīl kustēties);
3. sensorās uztveres joma (pastiprināts jūtīgums pret patīkamām un nepatīkamām taustes, redzes, dzirdes, ožas, garšas sajūtām);
4. emocionālā joma (intensīvas jūtas, pastiprināts emocionālais jūtīgums un identificēšanās ar citu jūtām, un spēcīga emocionālā pieķeršanās);
5. iztēles joma (dzīva iztēles pasaule, vizuāla domāšana, metaforiska valodas izmantošana).

Tik intensīva garīgā dzīve ne vienmēr ir apkārtējiem viegli izturama un saprotama. Manuprāt, ir ļoti svarīgi ne vien zināt teorētiski, ka šādas īpatnības bērniem var būt, bet arī censties viņus empātiski saprast. (Un es zinu, ka jūs to spējat.)

Ja kādreiz esat sastapies ar bērnu, kuram piemīt gan apdāvinātība, gan autisms, iespējams, esat konstatējuši, ka viņš nemitīgi novirza visas sarunas uz savu interešu jomu. Tas var novest izmisumā klases audzinātāju, jo šāds bērns, neatkarīgi no stundas tēmas, pat izsaukts pie tāfeles, var sākt stāstīt savas zināšanas tikai par savu tēmu. (Piemēram, bērns kurš vienmēr aizrautīgi stāsta par vardēm – vienalga, sportā, mūzikā vai matemātikā). Kādēļ viņš nerunā ne par ko citu?

Atcerieties, nodaļas sākumā es lūdzu jūs sastādīt sarakstu ar saviem talantiem un stiprajām pusēm (vienalga, vai tā ir spuldzišu ieskrūvēšana, orhideju audzēšana vai beretu adīšana). Tagad pamēģiniet iztēloties, ka beretu adīšana (vai kāds nu ir jūsu talants) ir vienīgā joma dzīvē, kurā jūs vispār esat veiksmīgs. Viss pārējais jums krīt no rokām ārā, darbavietā gan šefs, gan kolēģi nemitīgi aizrāda, ka visu jūs darāt nepareizi. Pat pusdienas pārtraukumā, kad mēģināt draudzīgi patērzēt ar citiem, jūs nemitīgi izgāžaties, jo atkal pasakāt kaut ko aplami. Citi smejas par jums... Ko jūs darīsiet? Droši vien iesiet atpakaļ uz savu vietu un adīsiet beretes. Cik vien jaudājat. Taču kaut kas, kas dod prieku un apmierinājumu. Un, ja gribēsiet ar pārējiem patērzēt, iespējams, izvēlēšities beretes kā sarunu tematu (jo to jūs pārvaldāt pilnībā, un šajā jomā jūs neko aplami pateikt nevarat. To jūs zināt skaidri).

Katram cilvēkam ir dabiska, cilvēciska vēlēšanās justies labi. Un, ja šo labsajūtu rada kāda īpaša interešu joma, ir dabiski un loģiski tajā iedziļināties. Bērniem ar autismu zinātkāre viņu interešu jomā var būt neapturama (jo sevišķi gadījumā, ja citās jomās viņi jūtas neveiksmīgi).

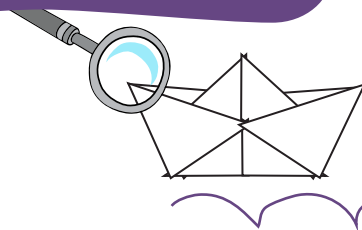
Kā tas ietekmē attiecības ar citiem

„Mani klasesbiedri ir šausmīgi muļķi. Iedomājieties – viņi pat nesaprot, ar ko loks atšķiras no arbaleta!!!”

(11 gadus vecs zēns)

„Es nesaprotu, kāpēc cilvēki neprot analizēt elementārus fizikālus procesus? Var taču uzreiz redzēt skaidras likumsakarības! Vai tiešām viņi visi ir stulbi?”

(40 gadus vecs fiziķis)

Pieņemsim, ka Jūs labi vadāt automašīnu. Vai atceraties, kā jūs jūtaties, kad jums priekšā pirms krustojuma „iesprūst” mācību automašīna? Jūs sākumā gaidāt pacietīgi. Kursants tur priekšā četras reizes palaiž garām iespēju iebruukt krustojumā. Tad viņš sāk braukt. Sajauc pedāļus. Noslāpst. Nevar pielaist. Atkal palaiž garām iespēju braukt. Sāk braukt, bet nevar iekļauties plūsmā. Raustās. Vēlreiz noslāpst (un taču uz līdzenas vietas! Pilnīgi bez iemesla! Idiots!) Parāda labo pagriezienu, bet nogriežas pa kreisi.

Kā jūs jūtaties? Vismaz „viegli nervozs”, vai ne?

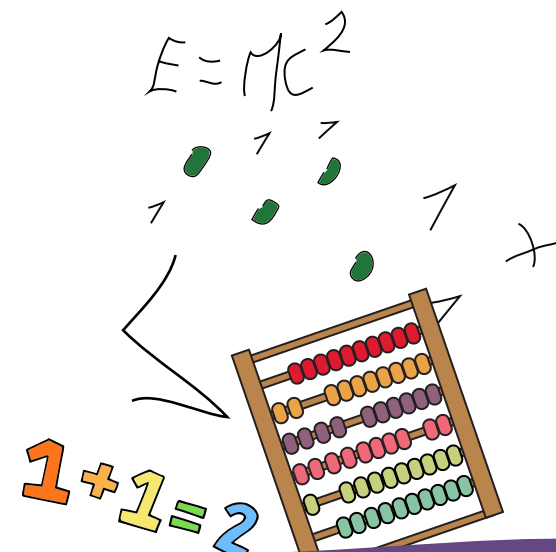
Un tagad iedomājieties, kāda būtu braukšana, ja gandrīz visas mašīnas jums apkārt – simti un tūkstoši mašīnu – būtu mācību automašīnas. Un visi vadītāji būtu kursanti. (Bez instruktoriem). Un jūs esat vienīgais, kurš spēj braukt ātri un pareizi. Murgs, vai ne?

Bērnam, kurš galvā zibenīgi rēķina tūkstošu un miljonu apmērā, tāds pats murgs var standarta matemātikas stundas. Paskatoties uz uzdevumu, viņš uzreiz, jau tajā pašā sekundē, redz atrisinājumu. Saistītais pieraksts liekas izdomāts priekš idiotiem. („Kāpēc viņi visi tā bremzē?! Ko viņi tur pindzelējas?! Kas – viņi tiešām stulbi ir?! ... Un, skolotāj, es to nedarīšu, es varu jums pateikt atbildi, bet es tiešām nerakstīšu to saistītajā pierakstā. Jo tas IR stulbi.”)

Ja kāds jau kopš dzimšanas kādā noteiktā jomā domā ātri un precīzi, viņam var būt ļoti, ļoti grūti aptvert, kādēļ citiem tas neizdodas. Ātrlasītājs var gadu desmitiem ilgi nesaprast, kāpēc citi cilvēki lēni lasa. (Vai viņi speciāli ākstās?)

Šis ir viens no iemesliem, kādēļ apdāvināti cilvēki ikdienā var būt saviem līdzcilvēkiem grūti izturami, un viens no iemesliem, kādēļ šiem bērniem ir maz draugu. Apdāvināti bērni var būt neiecietīgi un pastiprināti prasīgi pret citiem, jo var gadīties, ka viņiem pilnīgi nav saprotams, kādēļ tie citi NESAPROT kaut ko elementāru.

Apdāvinātības eksperti atzīmē, ka šiem bērniem var būt raksturīgs perfekcionisms, paaugstināts prasīgums pret citiem, tieksme citus kritizēt un grūtības piedot. Arī pastiprināts emocionālais jūtīgums un saasināts godīgums var apgrūtināt iekļaušanos vienaudžu grupā.

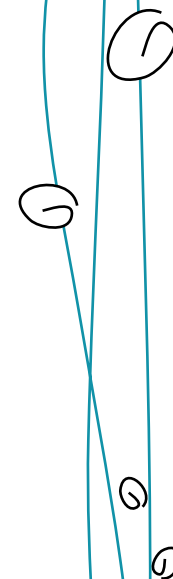
3. Divreiz īpašs: kā ir būt autiskam un apdāvinātam reizē

„Vienkārši” apdāvināts vai apdāvināts un autisks?

Kā tad atšķirt, vai bērns ir „vienkārši” apdāvināts, vai papildus apdāvinātībai viņam ir arī autiska spektra traucējumi?

🌀 Draugu daudzums šeit nebūs izšķirošais (lai gan cilvēki visbiežāk uzreiz iedomājas, ka autisma kritērijs varētu būt spēja draudzēties). Jebkuram bērnam, kurš intelektuālās attīstības ziņā atšķiras no saviem vienaudžiem, var būt grūtības dibināt draudzību – pirmkārt jau tāpēc, ka nav viegli atrast vienaudžus, kuriem būtu līdzīgas intereses. Otrkārt – vienaudži viņu var nepieņemt vai izsmiet, jo viņš ir pārāk „atšķirīgs”. Runā par lietām, ko citi nesaprot, vienmēr dabū labākas atzīmes, var gadīties, ka sava intelektuālā pārākuma dēļ izturas iedomīgi vai neiecietīgi pret citiem... Šāds bērns viegli var iegūt „zubrilas” vai „skolotājas mīlulīša” iesauku, lai gan ne vienai, ne otrai iesaukai var nebūt nekāda pamatojuma. Var gadīties gluži pretēji – apdāvināts bērns var arī sanaidoties ar skolotājiem, jo uzdod nepiemērotus jautājumus, uzsāk diskusijas, kas izjauc stundas gaitu, pieprasa loģiskus paskaidrojumus (kurus skolotājs var nespēt sniegt), kritizē skolotāja teikto, ja viņam tas šķiet aplami... Tātad attiecības gan ar vienaudžiem, gan pieaugušajiem var būt sarežģītas gan apdāvinātam, gan autiskam bērnam.

🌀 Atšķirīga būs viņu spēja saprast citu cilvēku domas, izjūtas un redzes viedokli. „Vienkārši” apdāvinātam bērnam jābūt spējīgam „nolasīt” citu cilvēku žestus, pozas, mīmiku un balss intonācijas (pat tad, ja saskarsmes prasmes nebūt nav viņa stiprākā puse). Apdāvināts bērns gluži labi būs spējīgs saprast, vai viņa runa kādu ir sajūsminājusi vai nokaitinājusi. Taču, ja bērnam ir autiska spektra traucējumi, viņa spēja izprast citu cilvēku neverbālās reakcijas ir būtiski traucēta. Bērns ar autiska spektra traucējumiem var nespēt atšķirt, vai viņa klausītāji ir garlaikoti, saniknoti vai uzjautrināti. Šis bērns var pat nenojaust, ka apkārtējie viņu izsmej, un nespēt pareizi interpretēt apkārtējo cilvēku uzvedību.

🌀 Vēl viens būtisks kritērijs ir valodas īpatnības. Protams, ka arī apdāvinātu bērnu valoda var atšķirties no vienaudžiem – vārdu krājums var būt bagātāks, izteiksmes veids var būt „nopietnāks” un var būt vecākiem bērniem raksturīgs runas stils. Tomēr kopumā tā ir „normāla” runa. Savukārt bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir vairākas raksturīgas īpatnības, kas saistītas gan ar ekspresīvo valodu (spēju izteikties), gan receptīvo valodu (valodas sapratni). Agrīnā vecumā autiskiem bērniem var būt raksturīgas eholālijas (it kā „atbalss runa”) – bērns savā runā izmanto frāzes vai pat veselus citātus no agrāk dzirdētā (no filmām, multfilmām, enciklopēdijām, pieaugušo sarunām). Rodas iespaids, ka bērns runā „kā mazs profesors”. Eholāliska runa var saglabāties pat visa mūža garumā, taču parasti skolas vecumā tā var būt pielietota jau tik prasmīgi, ka nav pamanāma, ja to speciāli nepētī.

🌀 Neraugoties uz plašu vārdu krājumu un pārgudriem izteicieniem, autiska bērna valodas sapratne var būt ievērojami traucēta. Lielākajai daļai cilvēku ar autiska spektra traucējumiem ir raksturīga konkrēta, burtiska valodas sapratne. Var būt ļoti grūti izprast metaforas, sakāmvārdus, vārdu pārnestās nozīmes. Līdz ar to var būt grūti izprast humoru, jokus. Apdāvinātiem bērniem bez autisma paratsi ir sociāli atbilstošs humors. Bērni, kuriem ir autisms, mēdz speciāli „mācīties” jokus un anekdotes. Viņiem bieži vien vajadzīgi paskaidrojumi, lai izprastu joku būtību. Šie bērni (un pieaugušie) var saprast un izmantot vārdu spēles un vienkāršus jokus, taču viņu humora izjūta parasti ir savdabīga, un viņiem ir grūtības izprast savam vecumam atbilstošu humoru, ko vienaudži lieto ikdienā.

🌀 Bērni, kuri ir apdāvināti, var būt dažādā mērā elastīgi vai konservatīvi attiecībā uz ikdienas norisēm (piemēram, ēšanas paradumiem, dienas režīmu, iemīļoto apģērbu), taču viņiem jābūt spējīgiem pielāgoties izmaiņām (pat tad, ja tās nav sevišķi patīkamas). Bērniem ar autiska spektra traucējumiem mēdz būt raksturīgi ļoti konservatīvi ieradumi (piemēram, ārkārtīga neuzticība pret nepazīstamiem ēdieniem, ļoti liela pretestība nomainīt apģērbu, mainoties gadalaikiem). Šiem cilvēkiem līdz pat pieaugušā vecumam var būt ļoti zema tolerance pret izmaiņām apkārtējā vidē vai ierastajos plānos, un neplānotas izmaiņas var radīt ļoti spēcīgu stresu. Pat uz patīkamām pārmaiņām (piemēram, pēdējā stunda ir atcelta, un tās vietā skolēni apmeklē leļļu teātri), ja tās notiek nebrīdinot, autisks bērns var reaģēt ar uzbudinājumu vai agresiju.

🌀 Un, protams, bērniem, kuri ir „tikai” apdāvināti, nav izmainīta sensorā uztvere. Ja bērnam ir izmainīta (pavājināta vai pastiprināta) redzes, dzirdes, ožas, taustes vai garšas uztvere, tas mēdz būt raksturīgi autiska spektra traucējumiem. Par autiska spektra traucējumiem var liecināt pastiprināta interese par sensorajiem stimuliem (piemēram, bērns stundām vēro, kā griežas veļas mašīna), īpaša nepatika pret kādiem sensorajiem stimuliem (piemēram, bērns spiež ciet austiņas, izdzirdot kādu noteiktu troksni) vai sensoro stimulu pastiprināta meklēšana (piemēram, bērns aptausta mēbeles, sienas un svešu cilvēku apģērbu, lai salīdzinātu dažādas faktūras).

🌀 Vēl viena atšķirība starp „vienkārši” apdāvinātiem bērniem un apdāvinātiem bērniem ar autismu ir fiziska neveiklība. Apdāvināti bērni var būt vairāk vai mazāk veikli, taču „normas robežās”. Taču 50 – 90 % bērnu ar autiska spektra traucējumiem ir raksturīga fiziska neveiklība, kustību koordinācijas grūtības, kas var izpausties gan sporta, gan rokdarbu stundās. Raksturīgs arī neveikls rokraksts, grūtības apgūt pašaprūpes prasmes.

Ja jūsu aprūpē vai audzināšanā ir bērns, kuram papildus īpašām spējām jūs nojaušat arī īpašas grūtības, lūdzu, meklējiet šim bērnam arī īpašu palīdzību! Būtu ļoti vēlama pareiza spēju un grūtību diagnostika. Iespējams, bērnam nepieciešama speciālistu palīdzība, kas var viņa dzīvi būtiski uzlabot. Šis nav tas gadījums, kad diagnoze nozīmē „zīmogu uz pieres” vai „birku”. Pareiza diagnostika var palīdzēt pareizi saprast bērnu un piemeklēt arī īpašas pedagoģiskās vai psiholoģiskās palīdzības metodes. Būtu vēlams vērsties pie psihologa un / vai bērnu psihiatra.

Tomēr viss nav tik vienkārši...

Šīs nodaļas galvenais uzdevums ir jums galīgi sajaukt galvu. (Starp citu, ja jums būtu autiska spektra traucējumi, šis izteiciens varētu jums būt nesaprotams. Ja es runātu ar pusaudžiem ar autiska spektra traucējumiem, būtu labi paskaidrot: „Izteiciens *sajaukt galvu* nozīmē *radīt apjukumu, samulsināt*”).

Mēs tikko šķietami visu noskaidrojām: uzzinājām, ko nozīmē autisms, ko nozīmē apdāvinātība, un kā atšķirt vienu no otra. Ja skolotājs, ārsts, psihologs un vecāki ir kaut cik saprātīgi, viņiem taču vajadzētu visiem kopīgi spēt nonākt pie pareizas diagnozes? Tomēr viss nav tik vienkārši.

Apdāvinātība un traucējumi daudzos aspektos ir līdzīgi. (Tautas teicienam „No ģēnija līdz ārprātam ir viens solis” nenoliedzami ir savs pamats). Viena un tā pati īpatnība (piemēram, bērns interesējas tikai par gliemežiem) var tikt uztverta gan kā traucējums, gan kā talants, un var nodrošināt gan radošu izpausmi un panākumus, gan kārtīgas nepatīkšanas. Tas labi ilustrē arī diagnostikas grūtības. Nav jābrīnās, ka speciālisti nereti ievēro tikai vienu no bērna personības aspektiem – parasti to, kuru ir trenējušies meklēt, un uz kuru ir pieraduši fokusēt savu uzmanību ikdienā. Piemēram, sastopoties ar vienu un to pašu bērnu, psihiatrs konstatē UDHS, bet mākslas skolotājs – apdāvinātību. Skolas psihologs izsaka aizdomas par autismu, bet klases audzinātāja uzskata, ka bērns vispār ne ar ko neatšķiras no klasesbiedriem – tikai ir slinkāks un izklaidīgāks. „Viņam tikai mazliet vairāk jāpacenšas.”

Templa Grendina, Diāna M. Kenedija un Rebeka S. Benksa savā grāmatā „Talentīgs, nevis traucēts”, analizējot dažādu avotu datus par apdāvināto, autisko un hiperaktīvo bērnu raksturojumiem, secina, ka, apkopojot šīs pazīmes vienā tabulā, tās var samulsināt.

	Apdāvinātība	UDHS	Autisms
Hiperaktivitāte	Ir augsts enerģijas līmenis un šķietami neierobežots verbāls un fizisks entuziasms un enerģija; nemitīgi runā	Ir augsta enerģija un entuziasms; runā nebeidzami	Bieži vien mēdz būt pastiprināti aktīvs
Impulsivitāte	Slikti uzvedas; stundās runā no vietas; pārtrauc citus; ir nepacietīgs	Rīkojas, nedomājot par sekām; pārtrauc citus; pieļauj neuzmanības kļūdas; darbs ir nevīžīgs; traucē citus	Darbojas impulsīvi; bieži pieļauj neuzmanības kļūdas; darbs ir nevīžīgs
Neuzmanība	Izklaudīgs; ilgstoši var fokusēties uz savu interešu jomu; neatklaidīgs savās interesēs	Viegli novēršama uzmanība; izklaidīgs; var likties, ka neklausās, kad ar viņu runā; ļoti koncentrējies, kad motivēts; ir grūti pārslēgt uzmanību	Izklaudīgs; šķiet, ka neklausās; dod priekšroku saviem hobijiem vai šaurām interešu jomām; hiperfokusējies uz savām interesēm; ir grūti pārslēgt uzmanību
Uzvedība	Tendence apšaubīt autoritātes; ir stūrgalvīgs un nepieklāpīgs; komandē citus; ir dusmu lēkmes	Izaicina autoritātes; ir stūrgalvīgs, izaicinošs, valdonīgs; biežas dusmu lēkmes	Biežas dusmu lēkmes; izteikta vēlme pēc noteiktas rutīnas
Sociālās komunikācijas grūtības	Ir grūtības nodibināt un uzturēt attiecības ar vienaudžiem; viegli aizvainojams; bieži tiek izsmiets	Ir grūtības atrast un saglabāt draudzību; grūti nolasīt sociālos signālus; viegli aizvainojams; bieži tiek izsmiets; ir grūtības ievērot savu kārtu	Ir grūtības nodibināt un uzturēt attiecības ar vienaudžiem; grūti saprast neverbālo komunikāciju (nolasīt sociālos signālus); grūti ievērot savu kārtu
		ievērot savu kārtu	(nolasīt sociālos signālus); grūti ievērot savu kārtu

(Kennedy, Banks, Grandin, „Bright Not Broken”

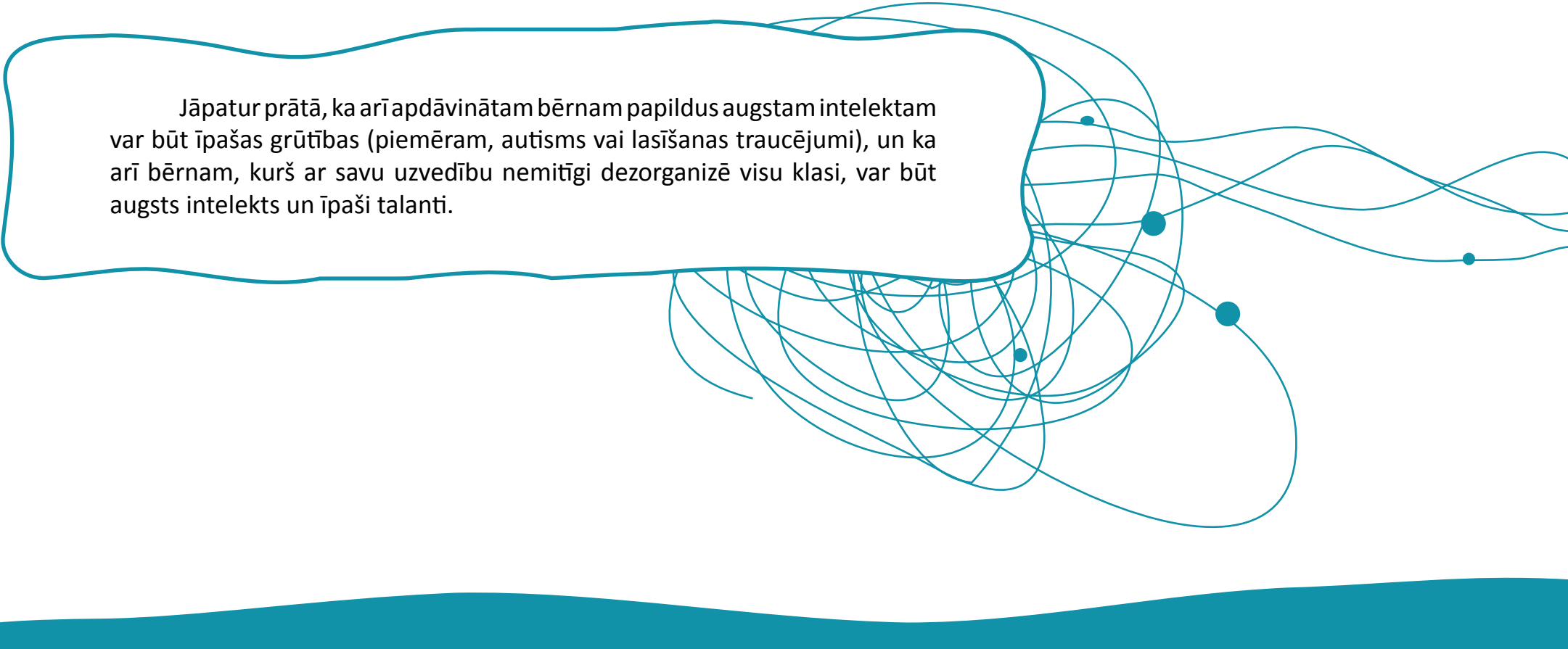
Sources: Adapted from DSM – 4, by American Psychiatric Association, 2000, Arlington, VA: Author; Delivered from Distraction, by E.M. Hallowell and J.J. ratey, 2006, New York: ballantine Books; The Autistic Spectrum, by L.Wing, 2001, Berkeley, , CA:Ulysses Press; Autism and Asperger Syndrome, by U.Frith, 1994, Cambridge, England:Cambridge University Press).

Autores norāda, ka šo raksturojumu līdzība pārāk bieži mēdz novest pie nepareizas diagnostikas, kas aizkavē laicīgu un atbilstošu palīdzības sniegšanu.

Mēs redzam, ka viens un tas pats simptoms var rasties dažādu cēloņu dēļ, kā arī to, ka divi dažādi apstākļi (apdāvinātība un autisms) var būt viens otram pietiekoši līdzīgi, vai arī pastāvēt vienlaikus, savstarpēji maskējot viens otru.

Lai izprastu „divreiz īpašos” bērnus, arī speciālistiem jāmacās domāt „izejot ārpus ierastajiem rāmjiem”, un arī, plānojot diagnostiku, izvirzīt negaidītas hipotēzes par to, kas patiesībā var slēpties aiz nepiemērotas uzvedības.

Jāpatur prātā, ka arī apdāvinātam bērnam papildus augstam intelektam var būt īpašas grūtības (piemēram, autisms vai lasīšanas traucējumi), un ka arī bērnam, kurš ar savu uzvedību nemitīgi dezorganizē visu klasi, var būt augsts intelekts un īpaši talanti.

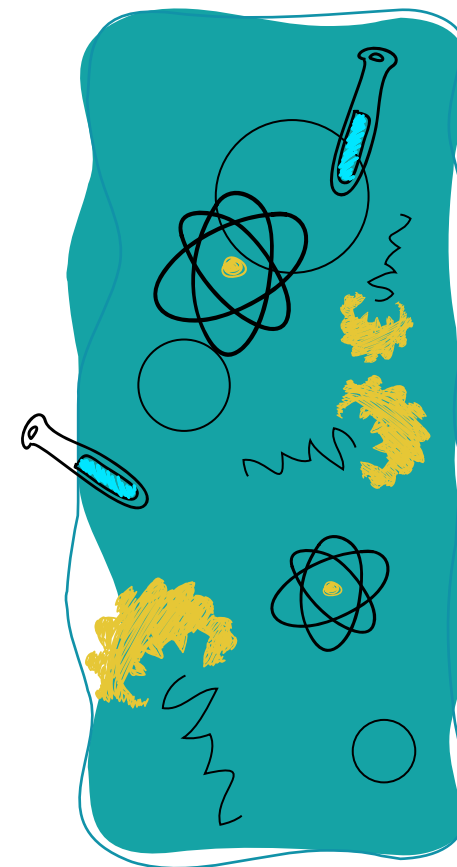
„Divreiz īpašie” – kas viņi ir?

Daudzi cilvēki, kuriem mēs esam pateicīgi par zinātniskiem atklājumiem un izgudrojumiem, ir bijuši „divreiz īpašie”. Tie ir cilvēki, kuru veiktie pētījumi medicīnas jomā glābj citu cilvēku dzīvības, viņu veiktie atklājumi dabaszinātnēs palīdz mums izprast apkārtējo pasauli, un viņu izgudrojumus mēs lietojam ik dienas, pat neiedomājoties, kāda mūsu dzīve būtu bez tiem.

„Divreiz īpaši” – ar īpašiem talantiem un īpašām vajadzībām – ir bijuši gan Alberts Einšteins, gan elektriskās spuldzītes izgudrotājs Tomass Edisons. Tie ir Bils Geitss un matemātiķis Grigorijs Perelmans. Mūsdienu ģenētiķi daudz pētī autisma ģenētiskos cēloņus, taču reti kurš zina, ka arī Gregors Mendelis – modernās ģenētikas pamatlicējs, ir bijis „divreiz īpašais” bērns. Autisma pētnieki šajā sarakstā ierindo arī Volfangu Amadeju Mocartu un citus mūziķus un māksliniekus, kuru radītie darbi iedvesmo cilvēkus un mierina grūtā brīdī.

Ir daudzas jomas, kurās cilvēki ar autisma spektra traucējumiem var būt īpaši apdāvināti: dabaszinātnes, informāciju tehnoloģijas, mūzika, vizuālā māksla, matemātika.

Gūt sasniegumus šajās jomās var palīdzēt arī autismam raksturīgās informācijas apstrādes īpatnības: pastiprināta detaļu uztvere, saasināta sensoro stimulu uztvere, spēja koncentrēt uzmanību uz detaļām, spēja iegaumēt un prātā apstrādāt lielu informācijas apjomu, līdz ar to spēja ievērot slēptas sakarības, kurām citi nepievērš uzmanību, spēja sistematizēt informāciju, kā arī ieraudzīt globālas sistēmas un sakarības, kas paviršāka vērotāja acīm paliek slēptas. Ne mazāk svarīga ir spēja ilgstoši koncentrēties uz savu interešu jomu.

Templa Grendina, Diāna M. Kenedija un Rebeka S. Benksa grāmatā „Talantīgs, nevis traucēts” uzskaita šādas „divreiz īpašo” bērnu stiprās un vājās puses:

Stiprās puses

- 🌀 Radošs, inovatīvs
- 🌀 Domā globāli
- 🌀 Ir lieliskas problēmu risināšanas spējas
- 🌀 Ir vērīgs
- 🌀 Ar dziļām interesēm
- 🌀 Zinātkārs
- 🌀 Augstas verbālās spējas
- 🌀 Aizrautīgs, nodevies savam darbam
- 🌀 Savā īpašo interešu jomā ir dedzīgs, ļoti zinošs
- 🌀 Ar neparastu humora izjūtu

Grūtības

- 🌀 Ir vājas sociālās prasmes
- 🌀 Slikti pielāgojas
- 🌀 Ir stūrgalvīgs
- 🌀 Spēcīgas emociju izpausmes
- 🌀 Ir trauksmais
- 🌀 Perfekcionists
- 🌀 Pastiprināti jūtīgs
- 🌀 Spējas un prasmes ir nevienmērīgas
- 🌀 Ir grūti koncentrēt uzmanību (izņemot savu interešu jomu)
- 🌀 Ir neorganizēts, ar vājām mācīšanās iemaņām

(Kennedy, Banks, Grandin)

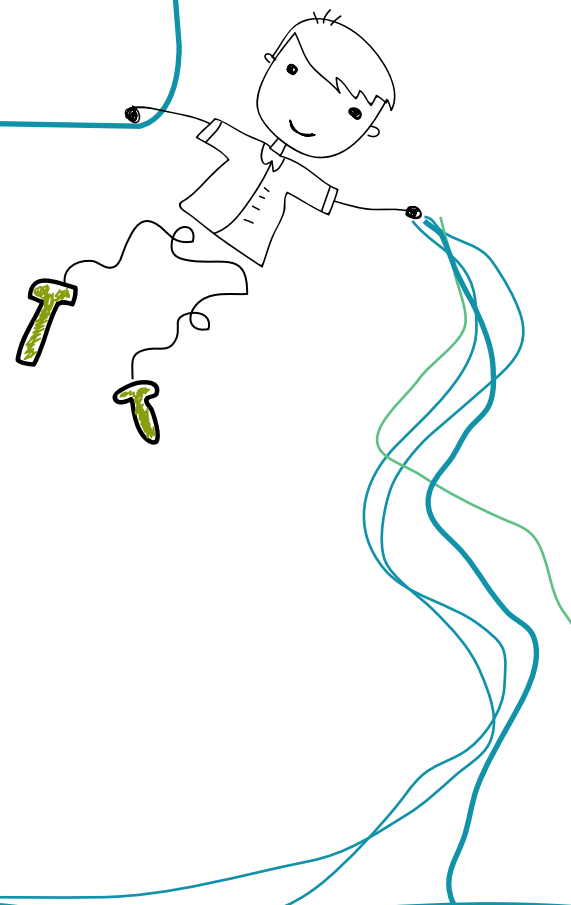
Iespējams, lai virzītu uz priekšu pasaules progresu, ir nepieciešama arī tāda rakstura īpašība kā stūrgalvība un slikta pielāgošanās... Mēs, pārējie, kuri biežāk izvēlamies būt konformistiski un mēdzam mainīt savu viedokli, lai tas atbilstu grupas normām, varam gan vieglāk pielāgoties apstākļiem. Taču retāk varam šos apstākļus mainīt.

Kāda ir sajūta - būt „divreiz īpašam”?

Sešus gadus vecais N. pūlas uzzīmēt māju. Viņš cenšas zīmēt trīsdimensionāli, izmantojot perspektīvu, ko viņam neviens nav mācījis. Viņš ļoti cenšas, un uz papīra lēni iezīmējas brīnišķīgas aprises – māja ar tornīti, balkonu, nojumīti... Telpiska, skaista. Taču N. pirkstu motorika ir par vāju, un tik ilgi, kā vēlētos, viņa pirkstiņi nevar izturēt sasprindzinājumu. Kādā brīdī zīmulis paslīd un pāri zīmējumam rodas švīka. N. sāk kliegt, sašvīkā zīmējumu, saburza to un aizmet. Viņš ir ārkārtīgi sarūgtināts.

Attīstības traucējumu radīti ierobežojumi – tādi kā neveikla smalkā motorika, pastiprināts jūtīgums pret trokšņiem vai saskarsmes grūtības – bieži vien neļauj izpausties un realizēties talantam. Šie ierobežojumi neļauj arī pamanīt talantu. Nereti zīmēšanas skolotājs ievēro tikai dusmu lēkmi un neadekvāto uzvedību, taču neievēro saburzīto zīmējumu. Un darba devējs ievēro tikai cilvēka neveiklo izturēšanos un iztrūkstošo acu kontaktu, tādēļ izlemj nepieņemt darbā autisko cilvēku, nepamanot viņa izcilo izgudrotāja talantu un darbaspējas.

Šī laika ir viena no visrūgtākajām dzīves pieredzēm – zināt, ka tu spēj paveikt kaut ko brīnišķīgu, taču nespēt to izdarīt šķietami tik sīku, taču nepārvaramu šķēršļu dēļ – ka paša roka, kas neklausā, vai nespēja sarunāties ar citiem cilvēkiem.

Tikpat grūti var būt cilvēkam, kurā apkārtējie saredz tikai gudrību un talantu, taču nekad neievēro, cik ārkārtēju piepūli no viņa prasa, piemēram, publiska uzstāšanās vai nepiespiestas sarunas uzturēšana ballītē. Ja viņam kaut kas neizdodas, to uzskata par slinkuma vai nolaidības, vai nemotivētības vainu. Ja viņš pieļauj kļūdu attiecībās – tiek nosaukts par neaudzinātu, netaktisku vai rupju. Ja viņš lūdz palīdzību, uzdodams jautājumu par apkārt notiekošo – saņem tikai izsmieklus: „Kas par stulbu jautājumu!” Cilvēki no malas var tā arī nekad nenojaust, cik smaga „šķēršļu joslas” pārvarēšana ir katra diena cilvēkam, kurš ir autisks.

Ir diezgan mulsinoši just, ka gandrīz ikvienā savas dzīves jomā tu esi atšķirīgs no citiem. Ja tev kaut kas izdodas labi – tad tas izdodas daudzkārt labāk nekā pārējiem. Ja kaut kas neveicas – tas neveicas daudzkārt sliktāk nekā apkārtējiem. Ir jābūt lielai vientulības sajūtai, apjaušot, ka neviens nav tev līdzīgs.

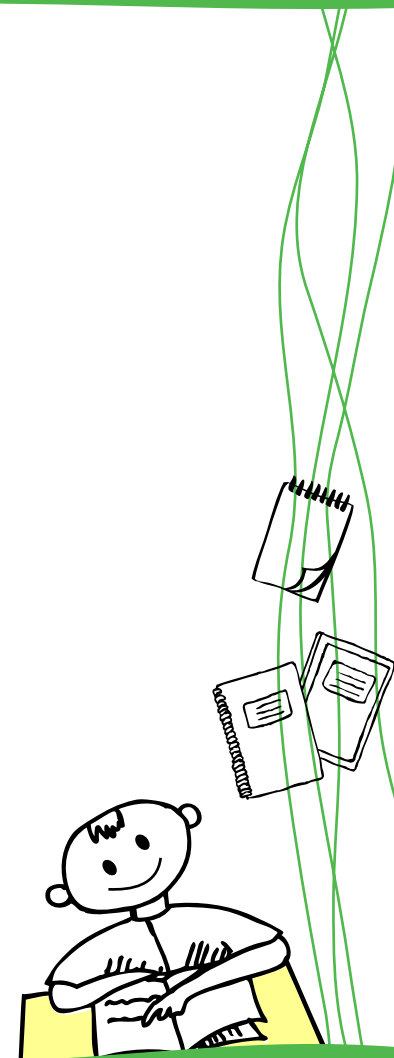
Ir vismaz divi iemesli, kādēļ ir svarīgi palīdzēt apdāvinātajiem un autiskajiem bērniem. Viens no iemesliem – viņi, iespējams, būs tie, kuri virzīs mūsu pasauli uz priekšu, atklās jaunas iespējas, lai kādreiz mūsu visu dzīve būtu labāka. Otrais – nerealizēta talanta ciešanas ir nepanesamas. Nespēja pašrealizēties var būt tik ārkārtēji sāpīga, ka kādā mūža posmā var novest arī līdz pašnāvībai.

4. Palīdzība „divreiz īpašajiem” bērniem

Grūtais uzdevums: redzēt monētas abas puses

Lai „divreiz īpašie” bērni spētu pilnībā attīstīt un realizēt savus talantus, kā arī tikt galā ar grūtībām, ko rada viņu īpašās vajadzības, ir svarīgi, lai ar viņiem kopā būtu pieaugušie, kuri spēj redzēt un paturēt uzmanības lokā monētas abas puses – gan autismu, gan apdāvinātību. (Ja es šobrīd runātu ar pusaudžiem ar autismu, man vajadzētu paskaidrot, ka metafora „monētas abas puses” nozīmē kādas parādības divējādas īpašības, kuras var likties pretējas, nesavienojamas, taču patiesībā pastāv vienlaikus. Metaforā ir ietverts salīdzinājums – monētai ir divas puses, kuras vienlaikus nevar redzēt).

Lai to varētu izdarīt, pirmkārt, ir nepieciešama objektīva un pareiza bērna spēju un problēmu diagnostika. Vēl aizvien gadās atklāt, ka bērns ar normālu intelektu UN īpašu talantu matemātikā mācās pēc programmas, kas domāta bērniem ar garīgo atpalicību. Tikai tādēļ, ka viņam ir autiska spektra traucējumi, un intelektuālās spējas vispār nav tikušas izvērtētas. Tā nedrīkstētu notikt 21. gadsimtā valstī, kura skaitās civilizēta.

Talantīgi cilvēki Latvijā nepiedzimst tik bieži, lai mēs varētu atļauties laist viņu spējas zudībā, atstājot viņus bez piemērotas izglītības.

Tikpat sarežģīti ir bērnam, kurš ir atpazīts kā talantīgs, taču nav diagnosticētas viņa grūtības, un viņš ilgstoši cieš, nesaņemot vajadzīgo palīdzību. Šī bērna spējas var „noslīkt” depresijā, vai arī tikt izlietotas nepiemērotā veidā.

Diagnostika var ietvert psiholoģisko izpēti, pedagoģisko un logopēdisko novērtējumu, kā arī medicīnisko diagnostiku. Autiska spektra traucējumu diagnozi uzstāda ārsts (parasti bērnu psihiatrs), kurš noteikti vēlēties zināt arī psiholoģiskās izpētes rezultātus, ja bērnam ir valodas attīstības traucējumi – arī logopēda viedokli, un varbūt nosūtīs bērnu uz kādiem medicīniskiem izmeklējumiem (piemēram, lūgs veikt EEG vai apmeklēt fizioterapeita konsultāciju), lai precizētu bērna stāvokli un izslēgtu citas iespējamās saslimšanas vai traucējumus. Apdāvinātības esamību vislabāk izvērtēs psihologi, kas strādā tieši ar apdāvinātiem bērniem.

Tālākais darbs ar šiem bērniem nozīmē vairākas lietas reizē:

1. mērķtiecīgi attīstīt bērnu vājās puses (mācīt saskarsmes un komunikācijas prasmes, mentalizāciju, emocionālo inteliģenci, uzvedības noteikumus, palīdzēt kompensēt sensorās uztveres grūtības, trenēt smalko motoriku, ja tā ir nepietiekoši attīstīta u.c. Var būt nepieciešamas dažādu speciālistu konsultācijas, piemēram, fizioterapeits, ergoterapeits, psihologs, logopēds u.c.);
2. pilnveidot un realizēt bērna talantus. Pēc būtības, apdāvinātiem bērniem nepieciešams individuāls apmācības plāns, kas ietver arī īpašu pieeju spēju un talantu realizācijā.

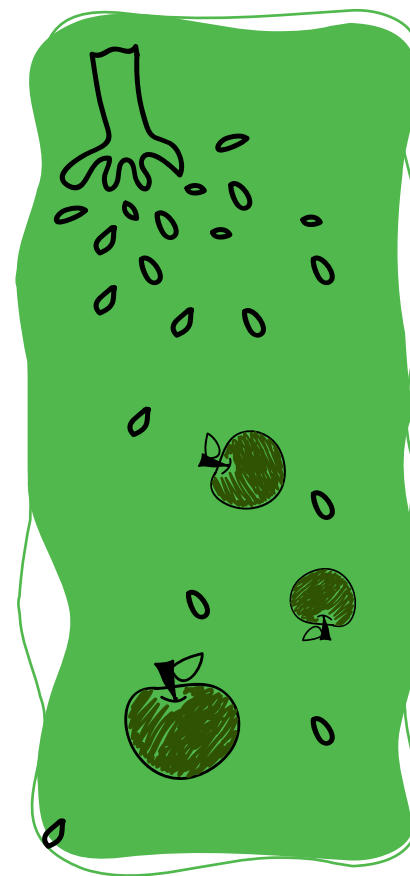
Es naivi cerēju atrast „vadlīnijas” autisku un apdāvinātu bērnu izglītošanā un audzināšanā, bet tad sapratu, kas šis uzdevums katrā atsevišķajā gadījumā ir tik unikāls, ka to ir praktiski neiespējami vispārināt. Tāpēc tālāk es vienkārši atgādināšu par dažiem punktiem (medicīniskiem, pedagoģiskiem un sociāliem), kuros bērnam var būt vajadzīga palīdzība. Individuāla programma tālāk jā sastāda katram bērnam īpaši.

Tomēr, tikpat svarīgi, kā sastādīt piemērotas pedagoģiskās un terapeitiskās programmas, ir šīs neiespējamās misijas gaitā nepadarīt bērnu par „terapiju objektu”, bet palikt ar viņu dzīvās, siltās attiecībās. Lai cik ļoti mēs vēlētos mūsu bērnam vai skolēnam spožu nākotni un perfektu progresu, lai cik rūpīgi mēs plānotu viņa nodarbību grafiku, terapijas režīmu un olimpiāžu plānu, viņam nav pienākums attaisnot mūsu cerības. Bērna galvenās vajadzības ir – lai viņam būtu kāds, kas pievērš uzmanību viņa vienkārši cilvēciskajai būtībai – tam, kas viņš ir. Bez birkām un diagnozēm. Vienkārši bērns.

Neaizmirstiet veselību!

Bērns ar autismu samazināta jūtīguma pret sāpēm dēļ, kā arī saskarsmes grūtību dēļ var nedot jums laicīgi ziņu, ka viņam kaut kas sāp. Tāpat var būt grūti laikus konstatēt redzes vai dzirdes traucējumus (jo bērna nereaģēšanu uz kaut kādiem kairinājumiem mēdz „norakstīt” uz autismu). Problēmas var radīt arī gremošanas, vielmaiņas traucējumi vai neirológiskas dabas traucējumi.

- 🌀 Ja mazam bērnam ir dusmu vai raudu lēkmes bez redzama iemesla, vienmēr paturiet prātā, ka bērns var būt slims vai ciest no sāpēm, bet nespēt jums to pastāstīt (vai arī NEZINA, ka tādas lietas ir kādam jāpastāsta).
- 🌀 Sameklējiet labu neirologu, psihiatru un ģimenes ārstu. (Nebaidieties no vārda „psihiatrs”, vienkārši sameklējiet tādu ārstu, kuram uzticaties).
- 🌀 Ja bērnam ir stājas problēmas, var palīdzēt fizioterapeits. Ja ir smalkās motorikas problēmas (piemēram, bērnam ir grūtības aizpogāt pogas, sasiet auklas, rakstīt rokrakstā, veikt darbības ar maziem priekšmetiem), varat griezties pie ergoterapeita. Ar šīm problēmām nav jādzīvo visu mūžu. Tās lielākoties ir koriģējamas.

Kā var palīdzēt (un traucēt) izglītības sistēma

1994.g. Eiropas Padomes rekomendācija uzsver katras valsts atbildību sniegt atbilstošu izglītību apdāvinātiem bērniem: „Lai gan praktisku apsvērumu dēļ izglītības sistēma jāveido tā, lai sniegtu pienācīgu izglītību bērnu vairākumam, daļai bērnu vienmēr būs īpašas vajadzības, kuru nodrošināšanai būs jāveic īpaši pasākumi. Pie šādiem bērniem pieder arī ļoti apdāvinātie (...). Apdāvinātiem bērniem jābūt iespējai izglītoties apstākļos, kas ļauj tiem pilnībā attīstīt savas spējas pašiem savā un visas sabiedrības labā. Neviena valsts nevar atļauties talantus neizmantot un savlaicīga jebkādu intelektuālu vai citu spēju nepamanīšana uzskatāma par neprasmīgu cilvēkresursu izmantošanu.”

Realitāte Latvijā ir citāda. Pie tam diezgan skarba. Vai jūs zināt, kāds ir visbiežākais jautājums, kādu psihologa konsultācijā uzdod sešarpus gadus vecu autisku (un tajā skaitā arī autisku un īpaši apdāvinātu) bērnu vecāki? Jautājums ir ļoti vienkāršs: „Kā man noslēpt to, ka mans bērns ir īpašs?”. Kā panākt, lai neviens to neuzzina? Šī jautājuma zemteksts patiesībā ir tragisks: tās nav vis bailes, ka apdāvināts bērns nesaņems piemērotu izglītību, vai ka bērnu var neuzņemt prestižā skolā. Šeit nav runa par prestižu un apdāvinātību. Tās ir bailes, ka bērns var nesaņemt izglītību vispār. Ka bērnu var nepieņemt nevienā skolā. Izraidīt no visurienes. Tik maziņu. Pat nedodot viņam iespēju PAMĒGINĀT.

Tā kā es pazīstu situāciju arī no otras puses (no bērnudārzu un skolu viedokļa), varu jums arī izstāstīt, kāds ir biežākais jautājums, kuru uzdod pedagogi, kas savā klasē sastopas ar tādā vai citādā veidā īpašiem bērniem. Šis jautājums ir analogisks: „Kāpēc vecāki to slēpj? Kā panākt, lai vecāki saka man taisnību?”. Skolotāji skaidri redz, ka bērns ir atšķirīgs, bet nezina, ko ar to iesākt, ja viņiem nav informācijas. Tas (saprotamu iemeslu dēļ) rada raizes un dusmas.

Es varu ļoti labi saprast gan vecākus, gan skolotājus. Diemžēl, kad abas puses viena pret otru sāk izturēties ar aizdomām, bērnam tur pa vidu vispār vairs nav izredžu. Un Eiropas Padomes rekomendācijām arī ne.

Labi, vismaz īsi palūkosimies, kas skolēnam var traucēt iekļauties mācību vidē, un kādas ir iespējas palīdzēt.

🌀 Traucēkļi: universitātē tādi paši kā bērnudārzā...

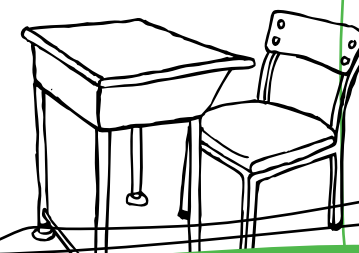
Varētu padomāt, ka apdāvināti bērni spēj arī izcili mācīties. Ne vienmēr... Saimons Barons – Kohens ir diezgan saprotamā veidā apkopojis iemeslus, kādēļ augstskolu izglītības sistēma var nebūt piemērota studentiem ar Aspergera sindromu. Ir interesanti to papētīt, jo daļa grūtību ir vienlīdz attiecināma arī uz pamatskolām.

Viņš raksta, ka lekcijās un semināros kā apmācības formās tipiski:

- tiek ietvertas lielas sociālās grupas;
- ir skaļi;
- tiek sagaidīts, ka students spēs lektora teikto iekļaut īsā, rokrakstā veidotā konspektā;
- tiek sagaidīts, ka students spēs pārslēgties no vienas tēmas uz citu ik pēc 55 minūtēm;
- tiek sagaidīts, ka students spēs darīt divas lietas reizē (piemēram, klausīties un rakstīt);
- tiek sagaidīts, ka students spēs sēdēt jebkurā tobrīd pieejamā vietā;
- tiek sagaidīts, ka students spēs koncentrēties, pat ja citi studenti sačukstas.

Savukārt daudzi studenti ar Aspergera sindromu:

- dod priekšroku darbam klusumā;
- dod priekšroku strādāt lēni un metodiski;
- nelabprāt konspektē (baidoties nozaudēt svarīgas detaļas);
- vēlas pārbaudīt visus faktus, vai tajos nav kļūdu;
- dod priekšroku nemainīgiem apstākļiem (viena un tā pati sēdvietā, apgaismojums u.tml.);
- nevēlas traucēkļus, kas novērš uzmanību;

- dod priekšroku katra apgalvojuma loģiskiem pamatojumiem soli pa solim, nevis pieņem apgalvojumus bez paskaidrojumiem;
- dod priekšroku, ja ķērušies pie kāda temata, palikt pie šī temata uz vairākām stundām, ignorējot pat pusdienas vai padzeršanos, vai pat nepieciešamību apmeklēt labierīcības;
- kļūst aizkaitināti, ja cits cilvēks ielaužas viņu privātajā telpā;
- kļūst trauksmaini, ja citi cilvēki negaidot viņus uzrunā;
- kļūst aizkaitināti, ja lektora izdales materiālos ierauga kļūdas;
- kļūst aizkaitināti, ja lekcija noris „tērzēšanas” stilā;
- kļūst aizkaitināti, ja studenti, kas sēž aizmugurē, lekcijas laikā čukstus plāpā par privātām tēmām.

(Baron – Cohen Simon, „Autism and Asperger Syndrome”, 2008)

Un viņš runā par pieaugušiem cilvēkiem, kuru adaptācijas spējas ir jau iespēju robežās attīstījušās! Iedomājieties, cik daudz sarežģītāk tas ir mazam bērnam, piemēram, bērnudārza apstākļos, kuros, gluži tāpat kā universitātē, var izrādīties, ka katru reizi rīta aplī ir jāsēž citā vietā, ka jāspēj koncentrēties uz audzinātājas teikto apstākļos, kuros valda diezgan liels troksnis, ka jāreķinās ar to, ka jebkurā brīdī tev kāds var uzgrūzties virsū, apstākļi un tēmas mainās ātri, un arī jāspēj darīt divus darbus reizē (piemēram, klausīties pasaku un zīmēt).

Saimons Barons – Kohens aicina augstskolas būt elastīgākām un pielāgoties studentu individuālajām izglītības vajadzībām. (Piemēram, nodrošinot iespēju eksāmenu darbus rakstīt atsevišķā telpā, kur ir nodrošināms klusums, un nespiest studentam atbildēt pārpildītas auditorijas priekšā). To pašu var attiecināt arī uz bērnudārzu un skolu.

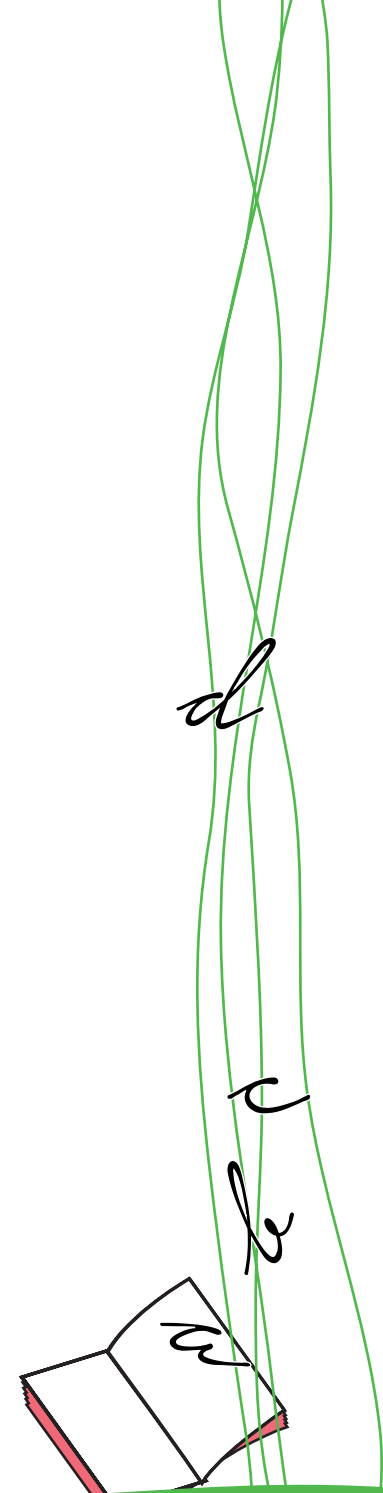
🌀 Palīdzība, kas orientēta uz grūtību mazināšanu

Latvijas izglītības sistēma paredz iespēju bērnam, ja viņam ir tāda vajadzība, *kārtot pārbaudes darbus atsevišķā telpā*, vienam pašam. Tāpat Latvijas izglītības sistēmā ir paredzēti dažādi *atbalsta pasākumi skolā* (piemēram, dot vairāk laika pārbaudes darbu veikšanai, dažādu atgādnīšu izmantošana u.tml.).

Šie piemēri, kā arī cita veida palīdzība mācību procesā, var tikt izstrādāti *individuālā izglītības plāna ietvaros*.

Valsts speciālās izglītības centra metodiskajos ieteikumos individuālais izglītības plāns definēts kā „bērna spējām pielāgota izglītības procesa organizēšana, ievērojot bērna pieredzi, prasmes, izziņas procesu īpatnības un izglītības standartā un mācību priekšmetu programmās izvirzītos mērķus un uzdevumus”.

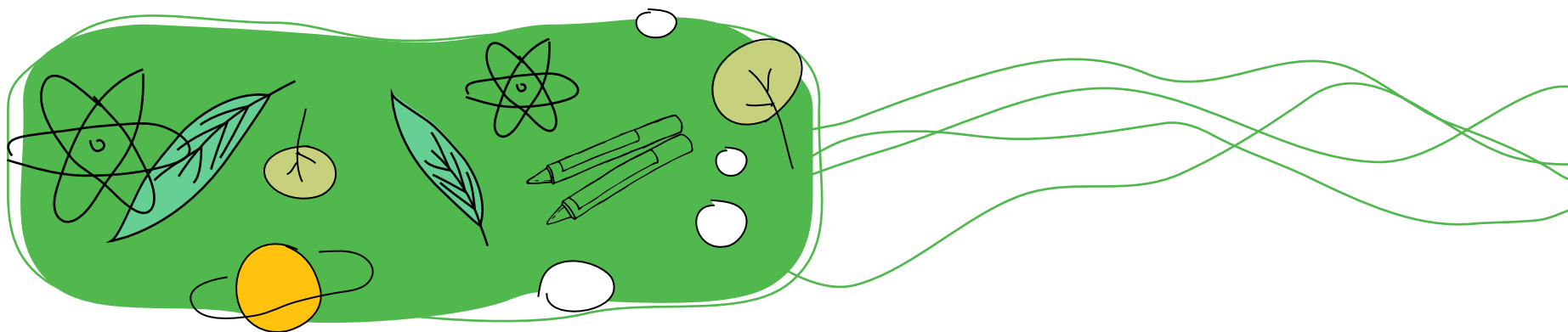
Individuālo izglītības plānu izstrādā pedagogs kopā ar atbalsta komandu (speciālais pedagogs, logopēds, psihologs, sociālais pedagogs vai citi speciālisti) un bērna vecākiem. Plānu nepieciešams izstrādāt bērniem, kuriem ir Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas vai pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas atzinums par speciālās izglītības nepieciešamību un/vai pedagogs bērnam konstatējis mācīšanās grūtības vai cita veida atbalsta pasākumu nepieciešamību.

Tomēr bērnam ar autiska spektra traucējumiem, sevišķi jaunākajās klasēs, var būt nepieciešams vēl daudz vairāk palīdzības. Bērnam var būt vajadzīgs individuāls atbalsts sociālo prasmju un uzvedības noteikumu apguvē, papildus informēšana un sagatavošana situācijas izmaiņām, mācību materiālu „pārtulkošana” no verbālas valodas „vizuālā valodā”, un individuāla palīdzība uzvedības problēmu atrisināšanā. Ja klase ir liela, un bērna grūtības izteiktas, skolotāja viena pati var nespēt to nodrošināt.

Pasaulē kā efektīva palīdzības metode ir *individuāla asistenta* piesaistīšana. Asistenta uzdevums nav „mācīties bērna vietā” vai dublēt skolotāju, bet sniegt palīdzību bērnam visu iepriekšminēto problēmu risināšanā. Asistents ir cilvēks, kurš atrodas bērnam līdzās (tā var būt visa diena, var būt tikai atsevišķas mācību stundas, un var būt, ka asistenta palīdzība visvairāk vajadzīga starpbrīdī vai pārvietojoties no vienas telpas uz citu – piemēram, ejot uz sportu vai ēdamzāli). Asistenta „lielais mērķis” ir panākt, lai bērns laika gaitā kļūtu pilnīgi patstāvīgs, tādēļ sākumā parasti asistents sniedz vairāk palīdzības, bet pakāpeniski asistenta palīdzībai jāsamazinās.

Latvijā asistenti bērniem ar autiska spektra traucējumiem ir parādījušies salīdzinoši nesen, tomēr ir skolas, kurās ir jau uzkrāta laba pieredze.

🌀 Palīdzība, kas orientēta uz spēju attīstīšanu

„Uzdod jautājumus, uz kuriem skolotāja nevar atbildēt” (piezīme dienasgrāmatā).

Var gadīties, ka bērns, kuram tiek reizē ar vienaudžiem primitīvā līmenī „mācīta” kāda prasme, kuru viņš pats sen jau prot, iemācās, ka „pareizi” ir rīkoties primitīvi, un šajā vidē savas īstenās spējas nekad neizpauž. Es vienmēr atcerēšos divus zīmējumus, kurus man parādīja kāda sešus gadus veca autiska zēna māte: vienā bija atainots kādas ielas krustojums skatā no augšas. Zīmējums bija izpildīts ar parasto zīmuli, trīsdimensionāls, ievērojot visus perspektīvas likumus, ar daudzām smalkām detaļām. Mājas bija atainotas ar dažādām arhitektoniskām detaļām (es nemaz nezinu, kā tās visas sauc). Zīmējums bija fotogrāfiski precīzs, un izpildīts tādā līmenī, kādā parasti zīmē mākslas skolu audzēkņi vidusskolas klasēs. „Tā viņš zīmē mājās,” māte teica. Tad viņa parādīja otru zīmējumu. Tajā bija atainota „māja”, kas sastāvēja no greiza četrstūrīša un trūsstūrīša. Četrstūrītī ievilkts „rūtais” lodziņš. „Un tā viņš zīmē bērnudārzā”, paskaidroja māte.

Ir pedagogi, kuri turas pie viedokļa, ka bērnam jā mācās pielāgoties klasesbiedru lēnajam tempam un vienkārši pacietīgi jāgaida, kamēr pārējie apgūs lietas, ko šis bērns jau sen zina. Man liekas, ka tas ir aplami.

Turēt badā augoša cilvēka prātu ir tikpat nežēlīgi, kā turēt badā viņa ķermeni. Bērna prātam ir vajadzīga barība. (Ja jūs būtu cilvēks ar autismu, iespējams, man šobrīd vajadzētu paskaidrot, ka frāze „turēt badā prātu” nozīmē nedot informāciju, nedot jaunus iesaides, nedot prātam treniņu un veicamus uzdevumus, kā arī nenodrošināt vajadzīgo palīdzību, kad cilvēks ir nokļuvis strupceļā ar sarežģīta uzdevuma risināšanu). Atstāt asu un augošu prātu bez piemērotas „informācijas barības” var būt arī bīstami, jo šis prāts, gluži kā ielas klaidonītis, sāks meklēt „barību” visur, kur spēs pats atrast. Ne vienmēr tas būs tas, ko vecāki uzskatītu par drošu un veselīgu „prāta barību”.

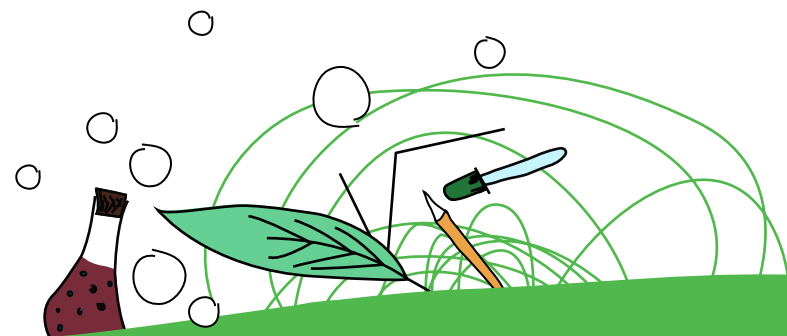
Garlaicība mēdz būt arī viens no izplatītākajiem uzvedības problēmu iemesliem. Bērns, kurš ir nogarlaikojies, var sākt stipri traucēt gan skolotājam, gan pārējiem, un bieži vien izveido nepiemērotus ieradumus, vai aizpilda laiku stundās ar sensoro pašstimulāciju, vai fiksāciju uz savām īpašajām interešu jomām.

Tādējādi padziļinās gan autisma simptomātiku, gan nostiprinās uzvedības traucējumi. Jums nav vajadzīgs ne viens, ne otrs. Jums ir vajadzīgs, lai bērns attīsta labāko no savām spējām. Diemžēl nav retums, ka garlaicības izraisītu uzvedības traucējumu dēļ bērnu, kurš ir īpaši apdāvināts, nosūta uz zemāka līmeņa mācību programmu. Šajā programmā garlaicība tikai pastiprinās, uzvedība pasliktinās un bērns slīd vēl zemāk.

Esmu sastapusi intelektuāli labi attīstītu bērnu, kurš galvā rēķina ar 8 ciparu skaitļiem speciālās skolas „C” līmeņa klasē. Ar sūdzībām, ka viņš klasē „neko nedara”. Kamdēļ lai viņš kaut ko darītu, ja pārējie klasesbiedri pavada laiku, mācoties atpazīt ciparus?!

Izeja no situācijas šajos gadījumos parasti nav mācību programmas līmeņa pazemināšana, bet – loģiski! – paaugstināšana.

Eiropas Komisijas darba dokumentā „Īpaši pasākumi apdāvinātības veicināšanai Eiropas skolās” minētas vairākas iespējas, kā veicināt apdāvinātu bērnu talantu attīstību. Tās sagrupētas četros galvenajos veidos: paaugstinātas grūtības vai daudzveidīgākas aktivitātes, diferencēts izglītības nodrošinājums, ārpusskolas aktivitātes un paātrināta programmas apguve.

Paaugstinātas grūtības vai daudzveidīgākas aktivitātes ir iekļautas mācību programmā kā papildus aktivitātes un tiek izmantotas kopā ar citiem pasākumiem.

Diferencētu izglītības nodrošinājumu Eiropas valstīs izmanto gan vispārējas izglītības klasēs jauktu spēju grupās, gan atsevišķās grupās. Parasti tas nozīmē klases ietvaros sadalot skolēnus grupās, atkarībā no spējām. Atsevišķi izdalītu klašu vai skolu piemērs ir klases ar specializāciju sportā vai dažādos mākslas veidos.

Ārpusskolas aktivitātes ir Latvijā izplatīts, daudzviet pašvaldības vai nevalstisko organizāciju nodrošināts un viegli pieejams bērna spēju attīstīšanas veids.

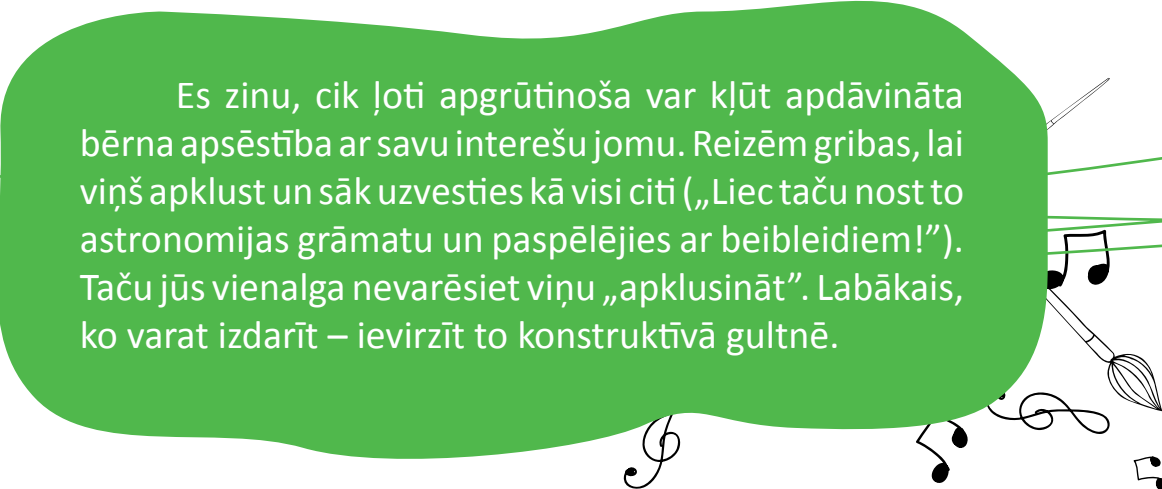
Eiropas Komisijas dokumentā minēts, ka **paātrināta programmas apguve** ir „viens no izplatītākajiem pasākumu veidiem”, kas „pieejams gandrīz visās valstīs”. Man nav zināms, ka Latvijā tas būtu izplatīts, lai gan, manuprāt, daudzos gadījumos šī būtu ļoti racionāla pieeja apdāvinātu bērnu spēju attīstīšanā.

Kā **citi īpaši izglītības pasākumi** minēti centri apdāvinātiem bērniem u.tml. Latvijā palīdzīgu roku apdāvinātiem bērniem sniedz Apdāvināto bērnu fakultatīvā skola.

Ja apdāvinātam bērnam ir papildus arī grūtības kādā no jomām (piemēram, rakstīšanā ar roku), ir patiesi nepieciešams individuāls mācību plāns, kas ietvertu dažāda līmeņa mācību programmu dažādās jomās. Iespējams, ka ceturtās klases skolniekam ir nepieciešama parasta ceturtās klases programma vairumā mācību priekšmetu, bet papildus logopēda vai speciālā pedagoga palīdzība rakstītprasmes apgūšanā, un iespēja apmeklēt 8. klases fizikas stundas.

Es zinu, ka tas ir sarežģīti. Bet, ja skolai līdz ar to rodas iespēja attīstīt izcilas spējas bērnam, kurš varbūt vēlāk šīs skolas godu pārstāvēs pasaules līmeņa mācību olimpiādēs, varbūt ir vērts pacīnīties?

Palīdziet realizēt radošo potenciālu

Es zinu, cik ļoti apgrūtināša var kļūt apdāvināta bērna apsēstība ar savu interešu jomu. Reizēm gribas, lai viņš apklust un sāk uzvesties kā visi citi („Liec taču nost to astronomijas grāmatu un paspēlēties ar beibleidiem!”). Taču jūs vienalga nevarēsiet viņu „apklusināt”. Labākais, ko varat izdarīt – ievirzīt to konstruktīvā gultnē.

Profesionāļi, kas ikdienā strādā ar bērniem ar Aspergera sindromu, iesaka:

- 🌀 izmantot bērna intereses sadarbības veidošanai (dibinot draudzīgas attiecības, izrādot patiesu interesi par viņu),;
- 🌀 īpašo interešu jomu izmantot gan komunikācijas prasmju mācīšanai (piemēram, projektu nedēļā lūdzot izstāstīt pārējiem par savu aizraušanos), gan citu prasmju trenēšanai (piemēram, bērnu, kuram nepatīk rakstīt rokrakstā, jūs drīzāk varēsiet pierunāt trenēt rakstītprasmi, ja lūgsiet sagatavot aprakstu par viņa interešu jomu);
- 🌀 lietas, kas saistītas ar bērna īpašajām interesēm, var kļūt arī par apbalvojumu.

Tomēr bērna aizrautība, zinātkāre un interese nav un nevar tikt izmantotas tikai kā „blakusfaktori terapijā”. Atcerieties, ka bērnam, kuru patiesi interesē fizika, datortehnoloģijas, mūzika, ornitoloģija (vai jebkas cits) tā nav vienkārši kaprīze. Mēdz gadīties, ka tā ir visa viņa dzīve. Un viņš var justies ārkārtīgi vientuļš, nespējot atrast nevienu, ar kuru tajā dalīties.

Meklējiet labus skolotājus. Meklējiet domubiedrus, kuri spētu atbildēt uz tiem bērna jautājumiem, uz kuriem jūs varbūt nevarat atrast atbildes (piemēram, par zemūdens arheoloģiju, astronomiju vai informācijas tehnoloģijām).

Meklējiet interešu pulciņus, un neraizējieties, ja kādi no tiem domāti daudz vecākiem bērniem (var gadīties, ka tas nemaz nav šķērslis).

Meklējiet bērnam draugus. Ir labi, ja viņam izdosies atrast arī kādu tādu pašu kā viņš. Kādu, kurš spētu viņu saprast, jo atrodas ar viņu „vienā laivā”. (Ja jūs būtu cilvēks ar autismu, man būtu jums jāizstāsta, ka izteiciens „atrasties vienā laivā” nozīmē būt līdzīgā situācijā. Šim izteicienam ir arī emocionāli nedaudz nolemtības pieskaņa, jo no laivas, kura peld okeānā, nevar izkāpt jebkurā brīdī, kad iegribas. Cilvēkiem, kuri peld vienā laivā, ir savstarpēji jāsadarbojas, kamēr viņi ir šajā okeānā).

Esiet bērnam draugs.

Palīdziet apgūt saskarsmes prasmes

Frenks Grešams, Džordžs Sugajs un Roberts H. Horners (Gresham, Sugai & Horner, 2001) pētīja dažādus sociālo prasmju mācīšanas aspektus, un analizēja, kas tieši padara sociālo prasmju mācīšanu efektīvu. Viņi konstatēja, ka veiksmīgai sociālo prasmju apguves programmai ir svarīgi četri komponenti: tieša prasmju mācīšana, prasmes modelēšana, asistēšana un apbalvošana par panākumiem. Mazliet aplūkosim, ko praktiskā ikdienas saskarsmē ar bērnu nozīmē katra no šīm lietām.

🕒 **Tieša prasmju mācīšana.** Tas vienkārši nozīmē, ka bērnam vajadzīgā uzvedība ir jāiemāca. Bieži vien mēs sagaidām, ka bērns „automātiski” zinās, ko nozīmē, piemēram, „ej un atvainojies meitenītei!” vai „kad ieiesi telpā, tev būs ar visiem jāsasveicinās”, vai „ej, paspēlējies ar bērniem”. Ļoti iespējams, ka bērnam ar autismu būs vajadzīgas ļoti konkrētas instrukcijas. Piemēram, „Ja gribi pievienoties ķēgļu spēlei, tev jāpieiet bērniem klāt, jāuzrunā kāds no viņiem vārdā un jāpajautā: „Vai es varu spēlēt ar jums?”. Tad jāsagaida atbilde. Ja viņi teiks: „jā”, tev jāpajautā: „Aiz kura bērna būs mana kārta?”, un jāsagaida, kad pienāks tava rinda mest”.

Bērniem ar autiska spektra traucējumiem patīk loģiskas sistēmas. Viņi parasti ir diezgan pateicīgi, ja pieaugušie palīdz arī saskarsmes prasmes sadalīt konkrētos, loģiskos soļos un izveidot noteiktas darbības shēmas un sistemātiskus uzvedības modeļus. Palīdziet bērniem ieraudzīt arī saskarsmē „loģiku”! Bērniem patīk arī shematiski zīmējumi un secīgi apraksti, kā pareizi jārīkojas.

Piemēram, lai iemācītu teikt pēc ēšanas „paldies!”, var izveidot sociālo stāstu, kurā pastāstīts, kāpēc cilvēki pēc ēšanas saka „paldies”, un uzzīmēt atgādinājuma kartīti: ēšanu, un vārdu „paldies!”

Interneta vietnēs www.visualaidsforlearning.com un www.do2learn.com var atrast labus padomus, gatavus stāstus un piktogrammas, ar kurām ilustrēt dažādas sociālās prasmes un mācīt uzvedības noteikumus.

🕒 **Prasmes modelēšana** (pareizas uzvedības demonstrēšana). Bērniem ir jāredz skaidrs, labi saprotams paraugs, kā jārikojas dažādās situācijās. Piemēram, ceļoties no galda, pieaugušie paši vienmēr saka: „Paldies!”

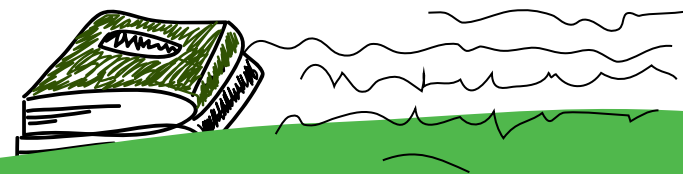
Vēl viens piemērs: rakstot šo tekstu, es centos ar savu piemēru nodemonstrēt, kā pievērst uzmanību metaforām un tēlainiem izteicieniem, un tos izskaidrot cilvēkiem, kuriem varētu būt autiska spektra traucējumi. Es to darīju ar nolūku, lai parādītu jums noteikta veida uzvedības modeli: ieradumu izskaidrot vārdu pārnestās nozīmes.

Nav nozīmes kaut ko mācīt citiem, ja jūs paši šo prasmi ikdienā nelietojat, vai pat demonstrējat pretēju piemēru.

🕒 **Asistēšana** (vērošana no malas un palīdzīga mājienu došana, ja nepieciešams). Lai cilvēks kaut ko iemācītos, ir svarīgi saņemt atgriezenisko saikni no skolotāja. Ir labi, ja tā ir maksimāli precīza un ietver precīzu uzslavu par to, kas izdevās vislabāk (nevis: „Tu šodien biji jauks pret māsu”, bet „Malacis, ka tu dalījies ar cepumiem, un gaidīji savu kārtu pie šūpolēm”). Tāpat ir svarīgi nevis vienkārši kritizēt vai nosodīt par to, kas neizdevās, bet „pačukstēt priekšā”, kas jādara, ja bērns to ir piemirsis.

Labi veidoti atgādinājumi veicina bērna patstāvību, un labs pedagogs tos pakāpeniski samazina (piemēram, sākumā mēs bērnam, ceļoties no galda, atgādinām, ka jāsaka: „Paldies!”, pēc tam vienkārši pajautājam: „Kas tagad jāsaka?”, vai mazliet iesākam priekšā: „pa..”, un pēc laika vienkārši gaidām, ka bērns to pateiks pats).

🕒 **Labi pielietotas prasmes apbalvošana** (panākumu atzīmēšana: tā var būt uzslava, žetoni, uzlīmes, zīmodziņi u.tml.). Cilvēka smadzenes ir veidotas tā, ka mēs tiecamies atkārtot uzvedību, kura iepriekš ir saņēmusi pozitīvu pastiprinājumu. T.i. – mēs jau no dabas esam veidoti tā, lai tiektos justies labi. Apbalvojums darbojas labāk, nekā sods. Jo precīzāk veidots ir apbalvojums (bērns skaidri saprot, par ko, un apbalvojums viņam patīk), jo labāk tas darbojas.

Apbalvojumam nav vienmēr jābūt „taustāmam”. Piemērā ar pieklājīgu uzvedību pie galda, būtu labi, ja pieaugušais uzslavētu bērnu, kurš pasaka „paldies”. Sākumā tā būs vārdiska uzslava: „Cik jauki, ka tu pateici paldies!”, vēlāk – vienkārši atzinīgs smaids. Un pēc tam „paldies” teikšana bērnam jau būs kļuvusi par ieradumu, un pieaugušā apbalvojums viņam vairs nebūs vajadzīgs.

Pasaulē tiek izmantotas dažādas metodes un programmas sociālo prasmju mācīšanai. Dažas no tām (piemēram, sociālos stāstus vai „komunikāciju ar komiksiem”) var izmantot katrs, kurš mazliet iepazīsies ar šo metožu pamatprincipiem. Dažas (piemēram, saskarsmes treniņu programmu) var vadīt speciālisti, kuri īpaši apmācīti kursos. Vēl citas (piemēram, ABA – funkcionālās uzvedības analīzi) ir ļoti sarežģītas un speciālisti tās apgūst gadiem.

Ir diezgan daudz dažādu pieeju. Mazliet pastāstīšu par dažām – izvēlējos tās, kuras ir pieejamas Latvijā.

ABA (Applied Behaviour Analyse), jeb funkcionālā uzvedības analīze, ir viena no „vispamatīgākajām” un rūpīgāk izstrādātajām, kā arī zinātniski pamatotajām un pētījumos pārbaudītajām metodēm. ABA programmu radīja Aivers Lovāss (Lovaas) 1987. gadā. Šī programma balstās uz biheiviorāliem (uzvedības) principiem, un universālo principu dēļ (piemēram, rūpīga uzvedības funkciju analīze, datu vākšana un analīze, prasmju mācīšana, sadalot soļos un sniedzot pozitīvu pastiprinājumu katram pareizi paveiktam solim) ir izmantojama ļoti daudzos gadījumos, kad nepieciešams bērnam iemācīt kādas jaunas prasmes vai korigēt radušās uzvedības problēmas.

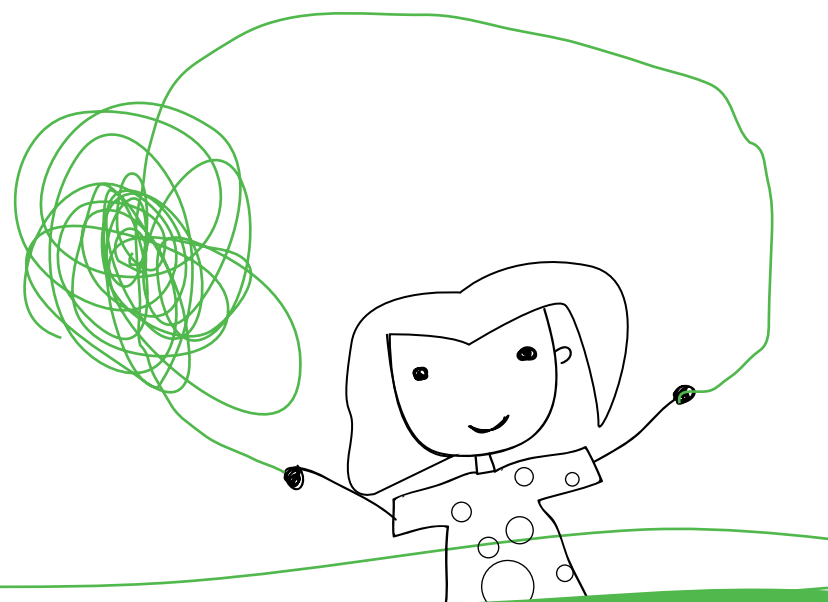
Sociālie stāsti (Social Stories) un „komunikācija ar komiksiem” (**Comic Strip Conversation**) ir divas metodes tiešai sociālo prasmju mācīšanai. Sociālo stāstu metodi izstrādāja Kerola Greja (Gray), un šie stāsti ilustrē un izskaidro sociālos likumus un uzvedības noteikumus dažādās situācijās. Metodes būtība: bērnam soli pa solim izstāsta, kas parasti notiek kādā situācijā, kāpēc cilvēki tā rīkojas, un kā vajadzētu rīkoties bērnam. Stāsti var būt rakstiski, un var būt ilustrēti ar attēliem.

„Komunikācija ar komiksiem” arī izskatās apmēram kā bērnu komiksi: apspriežoties ar bērnu par kādu jautājumu, mēs varam viņam palīdzēt, atainojot notikumu vienkārša komiksa veidā. Tas ir lietderīgi, jo tādējādi grūti uztveramu verbālu informāciju mēs pārvēršam bērnam vieglāk saprotamā vizuālā informācijā.

ART (Aggression Replacement Training) ir viena no strukturētām saskarsmes prasmju treniņa programmām, kas ir pieejama arī Latvijā. Šī programma sastāv no trīs daļām: sociālo prasmju treniņa, dusmu kontroles treniņa un morālās spriešanas (empātijas veicināšanas). Programma domāta nelielām pusaudžu grupām, un ir piemērota arī pusaudžiem ar autisma spektra traucējumiem. ART balstās uz prasmju modelēšanu, katras prasmes sadalīšanu mazos soļos, lomu spēlēm un daudz pozitīvā pastiprinājuma vēlamajai uzvedībai. Pusaudžiem ar Aspergera sindromu patīk programmas strukturētība un ļoti skaidrā katras prasmes mācīšana. Sākotnēji ART programma bija domāta 12 – 20 gadus veciem pusaudžiem un jauniešiem, taču, nedaudz modificējot, to var pielāgot arī jaunākiem bērniem.

„STOP 4 – 7” ir saskarsmes prasmju un agresīvas uzvedības korekcijas programma, kas domāta mazākiem bērniem (4 – 7 gadus veciem). Šīs programmas principi ir līdzīgi kā ART, taču tā ir domāta mazākiem bērniem un paredz arī būtisku vecāku un pedagogu iesaistīšanu. Arī šajā programmā var labi iesaistīt bērnus ar autisma spektra traucējumiem.

Marte Meo ir vecāku videokonsultēšanas metode. Metodi izveidoja Marija Arta (Aart), strādājot kā pedagoģe speciālajā internātā bērniem ar autismu. Šī metode neietver tiešu prasmju mācīšanu bērnam, bet galvenokārt domāta vecāku atbalstam un apmācīšanai. Metodes būtība: Marte Meo terapeits filmē vecāku un bērnu kādā ikdienas situācijā, un pēc tam kopā ar vecākiem skatās šo filmiņu, analizējot vecāku un bērna interakcijas, un palīdzot stiprināt vecāku prasmes un spējas pašiem veicināt savu bērnu attīstību. Marte Meo var dot lielu atbalstu vecākiem un palīdzēt veidot emocionālo saikni ar bērnu. Ir arī atsevišķi labi piemēri, kā Marte Meo var izmantot jauniešu konsultēšanā, ar video palīdzību pozitīvā veidā mācot jaunam cilvēkam komunikācijas prasmes.

Palīdziet patstāvīgi meklēt informāciju

Lai veiktu pētniecisku vai radošu darbu, ir svarīgi prast orientēties dažādos informācijas avotos, ātri sameklēt informāciju un spēt pārbaudīt tās patiesumu. (Istenībā šīs prasmes ir svarīgas ne vien zinātniskajā darbā, bet arī gluži vienkārši sadzīvē).

- 🕒 Kopš bērnības parādiet, kādas informācijas sistēmas tiek lietotas ikdienā (piemēram, informācijas sakārtošana pēc alfabēta, pēc tēmas, pēc informācijas pasniegšanas valodas).
- 🕒 Parādiet un izskaidrojiet bērnam, kā jūs ikdienā meklējat informāciju. Piemēram, kā jūsu grāmatplauktā ir sakārtotas grāmatas - pa tēmām, vai pēc autoru uzvārda alfabētiskā kārtībā, vai vienādas sērijas grāmatas ir saliktas kopā (es ceru, ka jūsu mājās grāmatas ir sakārtotas pēc kādas saprotamas sistēmas? Ļoti vajadzētu). Kā jūs sameklējat vajadzīgo vietu grāmatā, izmantojot satura rādītāju. Kā jūs izmantojat karti, pasaules atlantu vai globusu, lai sameklētu vajadzīgo informāciju.
- 🕒 Iemāciet apieties ar vārdnīcām, enciklopēdijām un uzziņu literatūru.
- 🕒 Glabājiet mājās LABU uzziņu literatūru – t.i., tādu, kurā informācija ir sakārtota sistemātiski.
- 🕒 Pērciet bērnam labas bērnu enciklopēdijas. Izvairieties no enciklopēdijām, kurās „viss samests vienā maisā” – kulinārija, alpīnisms un mājdzīvnieku mazuļi. (Pēc būtības, tās nemaz nav enciklopēdijas). Lai bērns attīstītu abstrakto domāšanu (un vienkārši spētu orientēties), labākas ir enciklopēdijas, kurās informācija sakārtota vai nu tematiski, vai alfabētiski, taču vadoties pēc kaut kādas loģiskas sistēmas.
- 🕒 Apspriediet ar bērnu atšķirības starp zinātnisku literatūru (vārdnīcas, enciklopēdijas, zinātniski un populārzinātniski darbi) un literāriem darbiem (pasakas, stāsti, dzeja, fantastika).
- 🕒 Pārrunājiet, ar ko atšķiras dokumentālas filmas no mākslas filmām. Māciet bērnam izvērtēt, kura informācija ir patiesa, kura – izdomāta.
- 🕒 Pusaudzim izskaidrojiet, kas ir „dzeltenā prese”, un kādēļ tai nevar pilnībā uzticēties. Kopīgi apskatiet dažāda veida interneta lapas un pārrunājiet, kā dažādi žurnālisti var vienu un to pašu notikumu aprakstīt ļoti atšķirīgi (un ar dažādu ticamības pakāpi). Pārrunājiet, kas ir „fakti”, kas – „interpretācijas”. Izskaidrojiet vārdus „objektīvs” un „subjektīvs”.
- 🕒 Visai jūsu ģimenei var būt aizraujoša un noderīga spēle – kopīgi skatīties dažādus TV raidījumus (ziņas, TV spēles, zinātniskus raidījumus, „Ekstrasensu cīņas”, pirmsvēlēšanu diskusijas, šovus utt.), un trenēties atšķirt patiesu, nepatiesu un „iespējams, patiesu, bet vispirms jāpārbauda” informāciju. Pārrunājiet, kā var pārbaudīt informāciju.

Cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem, kā likums, ir viegli noorientēties tehniskās informācijas meklēšanas sistēmās (piemēram, informācijas meklēšana internetā), taču grūti apgūt prasmes, lai informāciju iegūtu no citiem cilvēkiem. Šīs prasmes tomēr ir ārkārtīgi svarīgas, tāpēc ir vērts veltīt laiku tam, lai bērnam iemācītu, kā lūgt informāciju citiem cilvēkiem. Bērnam ar autiska spektra traucējumiem (sevišķi pirmsskolas un jaunākajā skolas vecumā) var būt grūti izprotams, ka dažādiem cilvēkiem ir dažādas zināšanas.

- 🕒 Izstāstiet, kā darbojas uzziņu dienesti un iemāciet bērnam izmantot 1188 zvanu nepieciešamības gadījumā.
- 🕒 Pārrunājiet, kāda informācija ir zināma dažādu profesiju pārstāvjiem.
- 🕒 Kopīgi pārrunājiet, kāda veida informācija ir dažādu priekšmetu skolotāju rīcībā.
- 🕒 Apspriediet, kāda veida informāciju zina katrs no ģimenes locekļiem. (Piemēram, salātu receptes vislabāk zina vecmāmiņa, bet kā iziet datorspēles 8. līmeni zina vienīgi māsa).
- 🕒 Pārrunājiet ar bērnu, kuram cilvēkam viņš prasītu padomu dažādās situācijās (piemēram, ja gribētu iziet jau pieminētās datorspēles daudzos līmeņus – kam viņš vaicāt padomu? Omītei? Vai varbūt tomēr mātai?) Iemāciet bērnu vērsties ar jautājumiem pie tiem cilvēkiem, kas vislabāk varētu zināt atbildes.
- 🕒 Pusaudzīm ir svarīgi izprast, ka, kaut arī viņš intelektuāli varbūt jūtas (un daudzās jomās arī ir) pārāks par saviem klasesbiedriem, vienlaigā ir ārkārtīgi daudz tādas informācijas, kuru zina viņa klasesbiedri, bet nezina viņš. Informācijas lūgšana klasesbiedriem var būt gan labu attiecību veidošanas pamats („Parādi man vēlreiz to triku!”), gan izdzīvošanas stratēģija („Halo, vai tev ir pierakstīts, kas uzdots matemātikā?”)

Cilvēkam ar autiska spektra traucējumiem var būt grūti gan pašam melot, gan izprast, ka citi cilvēki melo, mānās, vai varbūt pat gluži nejauši informāciju sagroza vai pārspīlē. Viņš var būt naivs, viegli apmānāms, un tādēļ pastāv risks ciest no vienaudžu un arī no pieaugušo vardarbības.

- 🕒 Ikdienā ir svarīgi nodot bērnam vēstījumu, ka visi cilvēki mēdz kļūdīties. Izstāstiet bērnam, ja pats esat pieļāvis kļūdu vai nepareizi novērtējis situāciju („Es neaizgāju uz veikalu, jo domāju, ka ledusskapī vēl ir piens. Es nepaskatījos, ka tas ir jau izdzerts”).
- 🕒 Godīgi atzīstiet, ja pats esat netīšām sniedzis aplamu informāciju vai norādes („Es tev teicu, lai tu ieļej sev pienu no pakas, kas stāv ledusskapī. Piedod, es nezināju, ka piena tur vairs nav”).
- 🕒 Iemāciet bērnam dažus „burvju trikus”. Izstāstiet, kā triki ir veidoti, lai liktu skatītājiem noticēt „burvestībai”.
- 🕒 Aplūkojiet un apspriediet „ilūziju” attēlus. Pievērsiet bērna uzmanību tam, ka lietas ne vienmēr ir tādas, kā izskatās pirmajā brīdī.
- 🕒 Spēlējiet kāršu spēli „mānīšanos”. Protams, jūs beigās izskaidrosiet bērnam, ka mānīties nav labi. Nebaidieties, ka tādējādi ”iemācīsiet viņu melot”. Ticiet man, sūdzības par bērna uzvedību jūs drīzāk saņemsiet viņa ekstremālā godīguma, nevis mānīšanās dēļ.

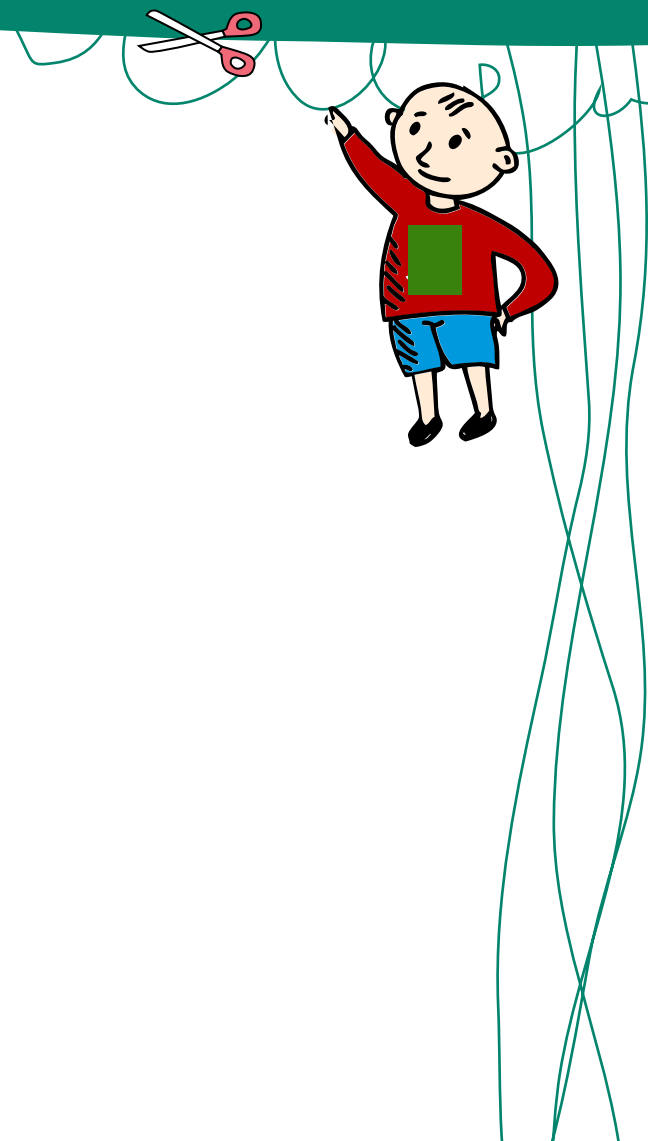
5. „Divreiz īpašie” bērni un drošība

„Šī nedēļas nogale bija briesmīga. Mēs bijām vasarnīcā, un N. atklāja kamīnu. Mēs nevarējām nolaist no viņa acis ne uz vienu minūti, jo N. nemitīgi bāza dažādas lietas kamīnā, lai pētītu, kā tās deg. Visvairāk viņš gribēja zināt, kā deg slotā. Es nevarēju aiziet pat uz tualeti, jo, tiklīdz es aizgriezos, viņš jau atkal bāza slotu kamīnā. Un viņš nereaģēja ne uz ko – ne uz izskaidrošanu, ne bāršanos. Viņš bija pilnīgi pārņemts, it kā nedzirdētu mani. Man bija bail, ka N. nodedzinās vasarnīcu. Viņš pats bija sajūsmināts. Mēs bijām spiesti aizbraukt no vasarnīcas ātrāk.”

(6 gadus veca zēna vecmāmiņa)

„Ugunsdzēsēji savā atskaitē ierakstīja, ka ugunsgrēks izcēlies bojātu elektrības vadu dēļ. Mēs tomēr līdz šim brīdim domājam, ka māju, visticamāk, aizdedzināja Sanita.”

(7 gadus vecas meitenes mamma)

Bērns, kurš ir nodarbināts ar pasaules izzināšanu, jūs neklausīs nevis tāpēc, ka ir nepaklausīgs. Viņu vada kaut kas daudz spēcīgāks par vienkāršu spītību. Tas ir tas pats spēks, kurš liek zinātniekam eksperimenta laikā aizmirst par ēšanu un gulēšanu, tas pats spēks, kas Nobela prēmijas laureātiem licis riskēt ar visu, kas viņiem pieder, lai uzzinātu Patiesību. Lai ko arī Maslovs būtu teicis par cilvēku vajadzību hierarhiskumu (atcerieties teoriju par „vajadzību piramīdu” – vispirms jāapmierina bioloģiskās vajadzības, tādas kā ēšana, miegs u.tml., tad vajadzība pēc drošības, tad sociālās vajadzības, un tad seko izziņas un pašaktualizēšanās vajadzības) – uz apdāvinātiem cilvēkiem ar autismu tas, viennozīmīgi, neattiecas. Izziņas interese var būt spēcīgāka par visu. Vēlēšanās uzzināt „kas tur iekšā”, „kā tas darbojas”, „kas notiks, ja...”, „kā izdarīt, lai...” var kļūt par īstu pārņemtību. Tik spēcīgu, ka cilvēks vairs neievēro neko citu apkārt. Ne ēdienu, ne apkārtējo attieksmi. Ne drošību. Tikai savu mērķi.

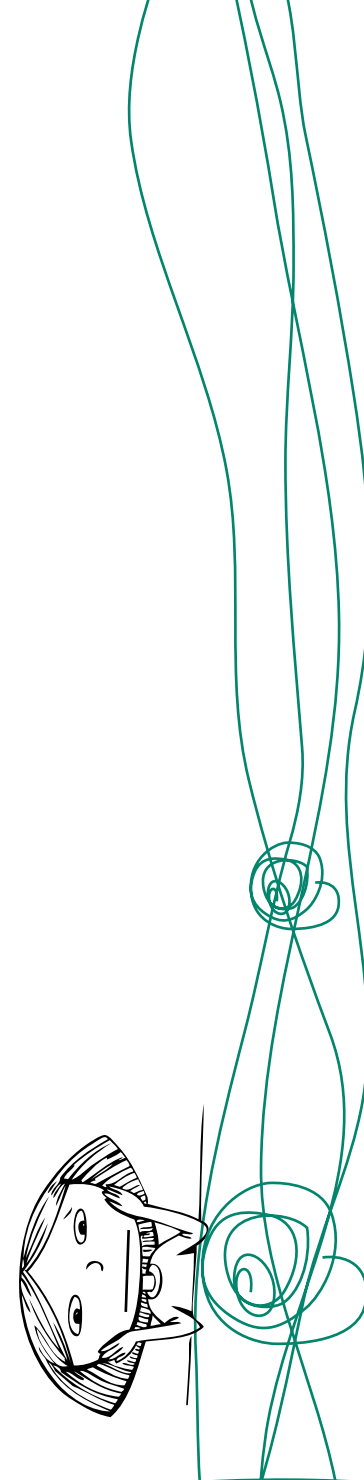
Tas var kļūt bīstami. Tas arī IR bīstami. Kopš mūžseniem laikiem radoši cilvēki sevi pakļauj briesmām atkal un atkal, jo tiešām KĻŪST pārņemti ar izpēti un izzināšanu. Un kopš mūžseniem laikiem tas laiku pa laiku arī beidzas slikti. Sākot ar mītu par Ikaru, kurš neklausījās sava tēva brīdinājumos, pārņemts ar lidojuma sajūsmu, turpinot ar pavisam reālo Džordano Bruno, kurš skaidri apzinājās, ka patiesība viņam maksās dzīvību. Zinātnes vēsturē mēs itin bieži sastopam cilvēkus, kuri ir apzināti riskējuši ar savu dzīvību, veicdami pētījumus - visspilgtākie piemēri ir ārsti, kuri, izstrādājot pretlīdzekļus indēm un slimībām, injicējuši paši sev kaitīgas vielas. Piemēram, profesors Ilja Mečnikovs, pētīdams cilvēka imunitātes īpatnības, kopā ar saviem līdzstrādniekiem dzēra holeras baciļus, un, lai pārbaudītu jaunizveidotu sifilisa ārstniecības līdzekli, viņa students Mezonēvs ļāva sev no inficēta cilvēka pārpotēt sifilisu. Lai pārlicinātos, ka stafilokoki tiešām izraisa augoņus, doktors Garē no Bāzeles ieberzēja sev rokas delmā mikrobus. Doktors Tiljē, pētot holeras izraisītājus, nomira ar holeru. Šādus piemērus varētu vēl saukt un saukt, un ne tikai medicīnas nozarē.

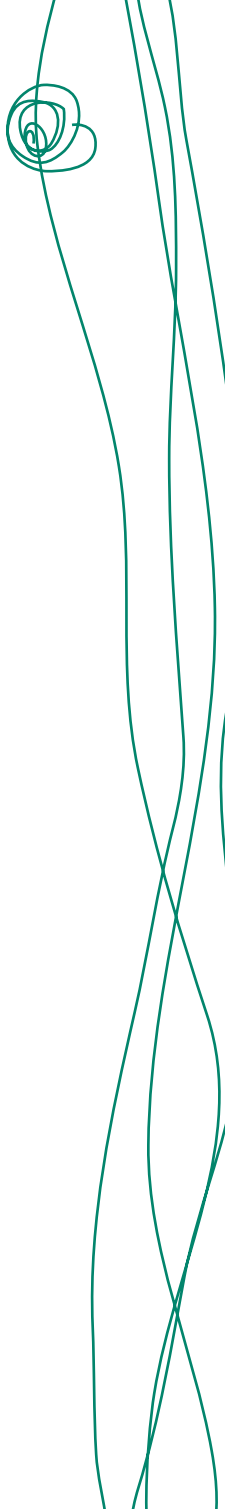
Tātad ir pavisam skaidrs – vēlme eksperimentēt var būt bīstama. Nezinu statistikas datus, taču dzīves pieredze rāda, ka cilvēki, kuriem vienlaikus piemīt gan apdāvinātība, gan attīstības traucējumi, ir spējīgi iekulties daudz lielākās nepatikšanās nekā „parasti” cilvēki...

Tagad mazliet teorijas. Iemesli, kādēļ apdāvināti bērni ar autiska spektra traucējumiem var neievērot drošības noteikumus:

1. mazā vecumā – grūtības aptvert cēloņu un sekū sakarības (taču milzīga vēlēšanās tās noskaidrot praktisku eksperimentu ceļā);
2. pusaudža vecumā – visiem normāliem pusaudžiem piemītoša vēlēšanās riskēt;
3. mazā vecumā – komunikācijas un saskarsmes grūtības, kuru dēļ bērns vienkārši nesaprot pieaugušā izteiktos brīdinājumus (grūtības ar valodas sapratni, bērns tobrīd ir koncentrējies uz kaut ko citu, bērns neuztver pieaugušā brīdinošus žestus- piemēram, pirksta pakratīšanu - vai balss intonācijas, kas brīdina par briesmām u.c.);
4. pusaudža vecumā - visiem normāliem pusaudžiem piemītoša vēlēšanās apšaubīt pieaugušo izteiktos brīdinājumus;
5. var būt grūtības mācīties drošības nosacījumus novērošanas un imitācijas ceļā (piemēram, cilvēks ar autiska spektra traucējumiem var nespēt atdarināt lidmašīnas stjuartes nodemonstrēto skābekļa maskas uzlikšanu – jo ir grūti imitēt žestus);
6. mācīšanos „no savas pieredzes” var apgrūtināt procesuālās atmiņas grūtības (grūti paturēt atmiņā un analizēt darbību secību, kas iepriekš noveda pie nelaimes gadījuma);
7. īpaši mazi bērni var nokļūt bīstamās situācijās arī izmainītu sensoro sajūtu dēļ (piemēram, ja ir traucēta temperatūras uztvere, bērns var izskriet sniegā basām kājām; ja traucēta redzes uztvere – piemēram, telpiska dziļuma un attālumu uztvere, bērns var tālu izliekties pa logu, nejuzdams bailes);
8. Asperģera sindromam raksturīgā pārņemība ar kādu interešu jomu, kas kļūst spēcīgāka par visu pārējo. Bērna uzmanība kā lāzera stars ir fokusējusies tikai uz viņa interešu objektu, nemanot un neievērojot vairs neko citu apkārt.

Tomēr mēs negribam bērnus atturēt no eksperimentiem. (Ja būsīm pavisam godīgi, jums tas arī neizdosies). Vienīgais, ko mēs varam darīt – mācīt bērniem drošības noteikumus. Tik agri, cik vien varam.

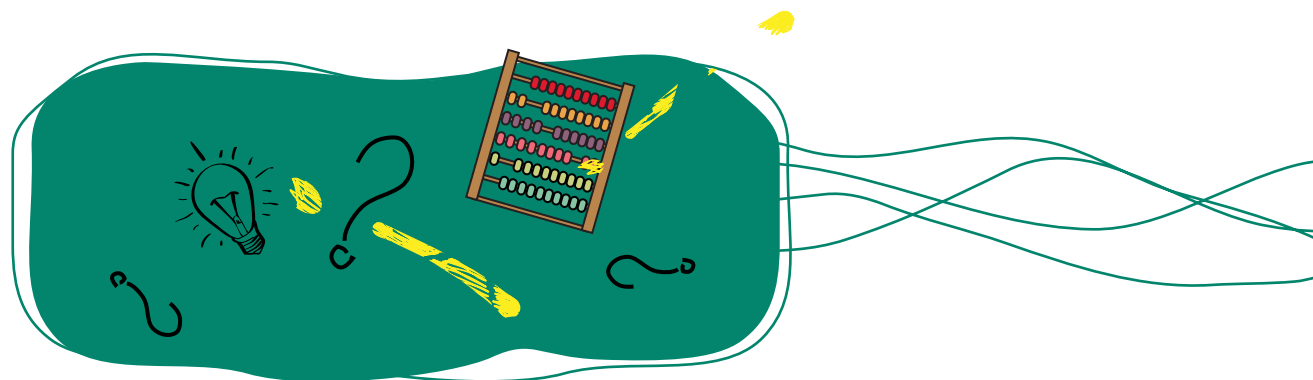

Galvenie principi, kas jums jāievēro:

1. Mazā vecumā VIENMĒR ievērojiet tos bērna drošības noteikumus, kas atkarīgi no jums (piesprādzēšana mašīnas sēdekļītī, bīstamo lietu – bateriju, sērkoksiņu, medikamentu, sadzīves ķīmijas utt. nepieejamība, bīstamo vietu – piemēram, ūdenskrātuves, stāvu trepju nožogojums utt.).
2. Nekad nepieļaujiet atkāpšanos no drošības noteikumiem, lai nomierinātu bērnu (piemēram, raudošam bērnam atļaut atsprādzēties no sēdekliša, atļaut stāvēt uz 5. stāva loga palodzes vai iedot viņam paspēlēties ar kaut ko bīstamu, lai tikai nomierinātos).
3. Iemāciet bērnam saprast vārdu „nē”. Lai kā arī gribētos visu „sarunāt pa labam”, jūsu bērna dzīvība var būt atkarīga no tā, vai viņš spēj uzreiz apstāties, izdzirdot jūs saucam „Nē!”
4. Nepieļaujieties, ka bērns, vienu reizi izjutis nepatīkamas sekas, otrreiz vairs nepieļaus to pašu kļūdu. (Piemēram, apdedzinājis pirkstu, vairs nemēģinās bāzt dažādus priekšmetus svecēs liesmā). Viņš pilnīgi mierīgi ir spējīgs to izdarīt vēlreiz. Nezaudējiet modrību
5. Ja bērns ir jau lielākā vecumā, vienmēr paskaidrojiet viņam, kāpēc jūs paši lietojat drošības līdzekļus un ievēroat noteikumus (piemēram, kāpēc ar riteni braucot velkat atstarojošu vesti un kasku, kāpēc ņemat katliņu no plīts ar virtuves cimdu, kāpēc peldēties ejat tikai uz zināmu vietu, kāpēc ugunskuram apkārt izveidojat grāvīti un apliekat ugunsкура vietu ar akmeņiem, kāpēc nepērkat jaungada petardes no pārdevēja vārtrūmē).
6. Drošības noteikumus parādiet vizuāli. Izmantojiet fotoattēlus, piktogrammas, shēmas, plānus.
7. Izskaidrojiet drošības noteikumu loģiskos pamatojumus. Šie bērni sapratīs un iegaumēs loģiku, bet var aizmirst norādījumus, kas doti bez pamatojuma.

8. Iemāciet bērnam atpazīt standarta apzīmējumus, kas informē par bīstamību un drošības pasākumiem: piemēram, zīmes, kas apzīmē bīstamas vielas, aizliedz tuvoties kādai vietai, zīmes uz elektroiekārtām, norādes, kas informē par aptiecināšanos, ugunsdzēsīgā aparāta novietojumu, izeju no telpas utt. Pastāstiet bērnam, kam domātas trauksmes sirēnas un kā jārikojas, tās dzirdot.
9. Sameklējiet iespēju bērnam veikt viņu interesējošos eksperimentus drošā vidē kopā ar speciālistu, kurš viņam iemācīs, kā to darīt droši.
10. Ja jūsu bērns vai audzēknis interesējas par kādu specifisku dzīves jomu, visticamāk, jums neizdosies viņa intereses vienkārši novirzīt uz kaut ko citu. Prātīgākais, ko jūs varat darīt – paši izpētīt drošības nosacījumus šajā jomā, un rūpīgi iemācīt tos bērnam. Piemēram, ja jums ir mazs ģēnijs, kuru interesē elektrība, būtu veselīgi uzzināt visu, ko varat, par drošību šajā sakarā, un atbilstoši pielietot. (Mazā vecumā, visticamāk, tas nozīmēs ievietot visās rozetēs aizsargus, kas neļauj tur iebāzt pirkstus, pēc tam – izskaidrot šādas darbības sekas bērnam, pēc tam – iemācīt viņam, ka ūdens labi vada elektrību, bet gumija slikti, tāpēc meistars nelabo neko ar slapjām rokām, bet lieto gumijas cimdus un stāv uz gumijas paklājiņa utt.) Ja jūsu ģēniju interesē, piemēram, čūskas, saprātīgi būs iemācīt viņam atšķirt odzi no zalkša un izskaidrot, kura no tām ir indīga, PIRMS viņš pagūst tās patstāvīgi sameklēt mežā.

Vardarbības profilakse

Statistika par bērniem, kuri cieš no vardarbības, arī Latvijā ir ārkārtīgi augsta un uztraucoša. Daudzi bērni ik dienas cieš no emocionālas un fiziskas vardarbības, un diemžēl arī no seksuālas izmantošanas. Pusaudzus un jauniešus, kuri ir ar attīstības traucējumiem, pieaugušie nereti ļaunprātīgi izmanto dažādu likumpārkāpumu realizēšanai. Lai kā negribētos par šīm tēmām domāt, jūsu bērnu drošība var būt atkarīga no tā, vai esat veltījuši šīm pārdomām laiku.

Bērni ar attīstības traucējumiem vienmēr ir bijuši riska grupa kā iespējamie varmāku upuri. Bērnu ar autiska spektra traucējumiem ļaunprātīgs pieaugušais var izraudzīties par upuri vairāku iemeslu dēļ – ja bērns turas nostāk no citiem, neviens cits neievēro viņa prombūtni, bērns, kurš slikti runā, nevar izstāstīt citiem par nodarīto, bērns, kurš ir sociāli naivs, ir vieglāk pievilināms, apmānāms un iebiedējams. Un, visbeidzot, ja bērnam ir „diagnoze” – varmāka cer (diemžēl, ne bez pamata), ka neviens šādam bērnam neticēs.

Vecākiem – un arī bērniem – jāzina, ka seksuālās vardarbības veicēji neizskatās kā „ļaudari filmās”. Pasaku un filmu iespaidā bērni mēdz domāt, ka „ļunu” cilvēku katrs var pazīt pa gabalu – ja kādam ir slikti nodomi, tad viņam noteikti jābūt ar drūmu seju, rētām, „goblina” sejas izteiksmi, čerkstošu balsi, melnā ģērbtam, ar alkohola pudeli vai pistoli kabatā u.tml. Šis ir ļoti tipisks mīts, kam tic liela daļa pat ļoti gudru bērnu (jo filmās patiešām „ļunie” ir stereotipiska izskata un uzreiz atpazīstami). Taču pedofili diemžēl cenšas bērnu acīs izskatīties pēc „sevišķi labiem onkuļiem” – parasti draudzīgiem, labi ģērbtiem, viņi zina jaukas rotaļas un prot uzsākt draudzīgas sarunas ar bērniem un pusaudžiem. Un bērnus aizvilina sev līdzī, izmantojot dažādus jaukus piedāvājumus: „Nāc, es parādīšu tev kucēnus... iedošu konfektes... ļaušu paspēlēties videospēles...”. Pedofils var izmantot dažāda veida melus, manipulējot arī ar bērna pienākuma izjūtu („Mamma lūdza, lai es tevi pasaucu”) vai atbildības sajūtu un izpalīdzīgumu („Es esmu slimš... tev man jāpalīdz... palīdzi aiznest man iepirkumu maisiņu līdz mājām...”).

Jums arī jāzina, ka visbiežāk bērnus seksuāli izmanto nevis svešinieki, bet cilvēki, kurus bērns pazīst (radnieks, kaimiņš, vecāki jaunieši, ar ko bērns tiekas, piemēram, treniņā, pagalmā u.tml.). Tie var būt cilvēki ar labu reputāciju sabiedrībā, kā arī cilvēki, kas tiek silti uzņemti jūsu ģimenē.

Bērns ar autismu viegli var kļūt par upuri, jo viņš ir vieglāk apmānāms. Cilvēkiem ar autiska spektra traucējumiem var būt ļoti grūti iedomāties, ka citi cilvēki melo. Var būt ļoti grūti patstāvīgi izanalizēt situāciju un atšķirt iespējamus melus no patiesības. Un praktiski neiespējami izprast otra cilvēka nolūkus, ja viņš meistarīgi manipulē.

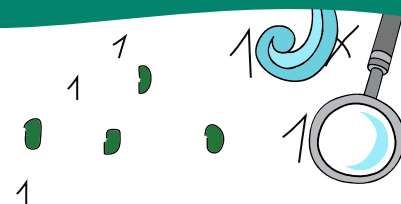
Arī tad, ja bērns kādā brīdī aptver, ka viņš ir briesmās, bērnam ar autiska spektra traucējumiem var būt ārkārtīgi grūti lūgt palīdzību citiem cilvēkiem.

Jums arī jāzina, ka varmākas cenšas nodrošināties, lai bērni par piedzīvoto nevienam neizstāstītu. Bieži vien varmākas iestāsta bērnam, ka „šis būs mūsu noslēpums”, liekot bērnam justies īpašam, un „draudzības dēļ” aizliedzot bērnam par to runāt ar citiem. Varmākas mēdz draudēt un iebiedēt bērnus (piemēram, kāds zēns kopš 5 gadu vecuma regulāri cieta no seksuālas izmantošanas, un līdz pat 10 gadu vecumam par to nevienam nestāstīja, jo varmāka viņam bija cieši iegalvojis: „Ja tu kādam izstāstīsi, tu izkritīsi no 5. stāva loga un nositīsies”. Tā kā bērns dzīvoja 5. stāvā, viņš par šiem draudiem domāja katru dienu, paskatoties pa logu). Bērniem mēdz draudēt ar viņu pašu drošību („es tevi nositīšu”), viņu vecāku drošību („ja tu kādam to pateiksi, tava mamma nomirs”), viņu mājdzīvnieku drošību

(„es noslicināšu tavu kaķi”), briesmīgām sekām („tu nonāksi bērnu namā”). Varmākas arī iegalvo bērniem, ka viņiem neviens neticēs („tevi uzskatīs par traku un ieliks trakomājā”). Ļoti tipiski – varmākas mēdz uzsvērt, ka tā ir tikai paša bērna vaina, ka slikts ir bērns, nevis varmāka. Jo sevišķi, ja varmāka bērnam ir pazīstams, varmākas mēdz novelt vainu uz upuri („ja tu kādam izstāstīsi, es nonākšu cietumā, un tā būs tava vaina”).

Šis ir ļoti spēcīgs spiediens, un kopā ar vainas un kauna sajūtu ļoti grūti pārvarams jebkuram bērnam. Taču, ja papildus visam, bērns vēl arī nezina, ka cilvēki mēdz melot, un visu informāciju, ko dzird, uztver kā pilnībā patiesu, viņš ir praktiski bezizejas situācijā. Ja viņam turklāt vēl ir grūtības sarunāties ar cilvēkiem pat par pavisam ierastām tēmām, izstāstīt kādam par vardarbību ir sevišķi grūti.

Ceru, ka tagad jūs saprotat, kādēļ mēs nolēmām šiem jautājumiem veltīt laiku.

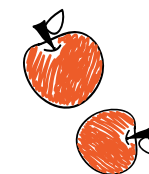

Kas jāzina, lai pasargātu bērnu no seksuālas vardarbības

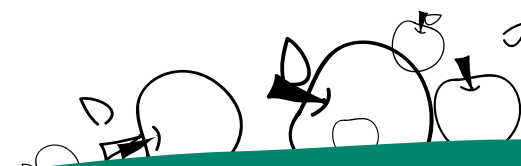
- 🌀 Pat tad, ja jūsu bērns šķiet jau ļoti patstāvīgs un saprātīgs, iespējams, viņš ir jāpieskata vairāk, nekā jums liekas. Ļoti iespējams, viņam būs jāseko līdzi ilgāk nekā viņa vienaudžiem vai brāļiem un māsām, jo, neraugoties uz lieliskajām akadēmiskajām zināšanām un loģisko spriešanu, sociālā ziņā viņš vēl ilgi būs naivāks nekā citi.
- 🌀 Jūs, protams, vēlaties, lai jūsu bērns šajā pasaulē justos droši un spētu veidot uzticēšanās pilnas attiecības ar cilvēkiem. Jums nav bērns jābiedē, taču viņam tomēr jāzin, ka slikti cilvēki pasaulē IR, un ka pēc ārējā izskata sliktus cilvēkus nevar atšķirt no labiem cilvēkiem. Tāpat bērnam jāzin, ka arī „labi” cilvēki reizēm var izdarīt sliktas lietas.
- 🌀 Es ieteiktu ik pa laikam veltīt laiku sarunai ar bērnu par to, ka cilvēku izskats un izturēšanās var būt ļoti mānīgi. Apspriediet redzētās filmas un izlasītās pasakas, pievēršot uzmanību filmu un pasaku varoņiem, kuri mānās – piemēram, vilks pārgērbjas par aitiņu, ļaunā pamāte piekrāpj Sniegbaltīti, ļaundaris izliekas par labu cilvēku. Izskaidrojiet bērnam, ka arī patiesībā cilvēki var slēpt savus nodomus un apmānīt citus. Pārrunājiet bērna priekšstatus par cilvēku ārējo izskatu. Izstāstiet, ka ne vienmēr „neglīts” cilvēks ir slikts, bet „skaists” ir labs.
- 🌀 Jūsu bērnam, neatkarīgi no viņa vecuma, jāzina, ka nevienam cilvēkam nav tiesību nodarīt sliktas lietas citiem. Nevienam cilvēkam, lai cik viņš būtu dusmīgs, nav tiesību apsaukāt, sist, kost vai grūstīt citu. Un nevienam cilvēkam, lai cik viņš būtu nejauki uzvedies, nav jācieš no tā, ka viņu apsaukā, kož, sit vai grūsta.
- 🌀 Iemāciet bērnam ķermeņa daļu nosaukumus.
- 🌀 Bērnam ar autiska spektra traucējumiem būs diezgan konkrēti jāizskaidro, kuras ir intīmās, jeb personiskās ķermeņa daļas, ko citiem nerāda – citi bērni šo informāciju var uztvert bez īpašas mācīšanas, vērojot un „nolasot” pieaugušo neverbālo attieksmi, bet bērns ar autiska spektra traucējumiem citu attieksmi var neuztvert.

- 🌀 Pat ļoti gudram bērnam ar autiska spektra traucējumiem var būt ļoti konkrēti jāuzskaita lietas, ko nevar darīt citiem redzot – piemēram, nevar čurāt pagalmā, nevar izģērbties veikalā (pat tad, ja ir patiešām karsti), nevar kasīt dibenu ciemiņu klātbūtnē (pat tad, ja patiešām niez) utt. Varat uzzīmēt noteikumus, taču esiet gatavi, ka bērnam var būt grūti tos ievērot – ne tāpēc, ka viņš nespētu iegaumēt, KO nedrīkst darīt, citiem redzot, bet tāpēc, ka viņš var nepamanīt, vai citi viņu redz vai neredz.
- 🌀 Izskaidrojiet bērnam, ka viņa intīmās ķermeņa daļas drīkst aplūkot un aizskart tikai mamma, kad viņu mazgā, vai ārsts, kad bērnu izmeklē (un arī tad ārsts to darīs tikai ar mammas atļauju un mammas klātbūtnē).
- 🌀 Māciet bērnam teikt „nē”, ja kāds viņam pieskaras tā, kā viņš nevēlas. Iemāciet arī pieaugušajiem to respektēt. (Piemēram, nelieciet apskaut krustmāti vai nobučot vecmāmiņu, ja bērns to nevēlas).
- 🌀 Diezgan daudziem bērniem ar autiska spektra traucējumiem var būt grūtības ievērot piemērotu distanci saskarsmē – piemēram, mazs bērns var uzreiz kāpt klēpī svešam pieaugušajam, vai glauzties ļoti tuvu klāt. Arī lielākam bērnam, ja viņš sastopas ar draudzīgu attieksmi, var būt vēlēšanās „labo tanti” samīļot un nobučot, pat tad, ja viņu redz pirmo reizi mūžā. Mazākam bērnam jāpaskaidro, ka, kaut gan tante vai onkulis tiešām ir ļoti jauki, viņi ir sveši cilvēki, un svešus cilvēkus mēs neapskaujam un nebučojam. Lielākam bērnam var mācīt „izstieptas rokas likumu” – t.i., saskarsmē ar nepazīstamiem cilvēkiem piemērots attālums ir stāvēt izstieptas rokas attālumā.
- 🌀 Jebkura vecuma bērnam ir jāzina, ka viņš nedrīkst iet līdzī svešiem cilvēkiem (pat tad, ja svešais saka, ka viņu ir sūtījusi mamma), nedrīkst kāpt svešās mašīnās, nedrīkst laist svešiniekus iekšā dzīvoklī, iet pats ciemos vai aicināt kādu ciemos bez mammas atļaujas.
- 🌀 Iemāciet bērnam, ka viņam NAV pašam jāiet klāt pie cilvēka, kurš, piemēram, guļ uz ielas, vai kurš lūdz, lai bērns viņam palīdz kaut ko izdarīt (piemēram, lūdz iedot savu telefonu, lai piezvanītu ārstam vai lūdz pavadīt viņu uz mājām). Ja gribat, lai bērns ir sociāli atbildīgs, iemāciet viņam, ka šādos gadījumos jāsauc palīgā kāds pieaugušais.

- 🌀 Iemāciet bērnam jebkuru šaubu gadījumā zvanīt jums, izstāstīt, kas noticis un lūgt padomu.
- 🌀 Daudzreiz atkārtojiet bērnam, ka jums viņš var stāstīt VISU. Tiešām visu. Un arī centieties solījumu pildīt – uzklausiet bērnu.
- 🌀 Ja bērns uzsāk kādu sarunu tēmu vietā, kur tā nav pieņemama (piemēram, sabiedriskajā transportā), pasakiet, ka varēsiet par to parunāties vēlāk (pasakiet konkrētu laiku, kad) un tad arī bērnu uzklausiet.
- 🌀 Ja bērns atzīstas kādā negadījumā vai bēdīgā notikumā, kurš radies viņa kļūdas dēļ, nesāciet viņu nosodīt vai kaunināt. Nesakiet: „Es taču tev teicu!” Pretējā gadījumā bērns jums pārstās stāstīt, jo uztvers, ka stāstīšana par nepatīkšanām ir nosodāma. Uzklausiet bērnu. Uzslavējiet viņu par to, ka viņš jums pats to izstāstījis. Ja gribat, lai bērns no tā kaut ko iemācās – pārrunājiet, ko viņš citreiz varētu darīt savādāk.
- 🌀 Trenējiet bērnu izstāstīt dienas notikumus. Sākumā, visticamāk, jums būs jālūdz bērnudārza audzinātājam vai skolotājam, lai viņa izstāsta jums, kā bērnam pa dienu klājies, un tad JŪS to izstāstīsiet pašam bērnam. Pakāpeniski bērns mācīsies pats veidot stāstījumu.
- 🌀 Reaģējiet uz jebkuru bērna „pusvārdos” izteiktu, aizdomīgu vai bažas izraisīšu ziņu. Saglabājiet mierīgu ieinteresētību, lai nenobiedētu bērnu (lielākā daļā gadījumu arī nekas nebūs noticis, vienkārši jūsu bērnam mēdz būt grūtības skaidri izteikties), un lūdziet pastāstīt vairāk.
- 🌀 Bērnam ar autisma spektra traucējumiem var būt grūtības saprotami aprakstīt savu pieredzi. Varat ierosināt viņu parādīt ar lellēm vai uzzīmēt komiksu veidā notikumu, kuru grūti pastāstīt.
- 🌀 Pārrunājiet ar bērnu drošības noteikumus regulāri un atkārtoti.
- 🌀 Uzaiciniet uz sava bērna bērnudārza vai skolu speciālistus no Centra pret vardarbību „Dardedze”, kuri sniegs bērniem informāciju par drošības jautājumiem.
- 🌀 Ja jums ir radušās kādas bažas vai aizdomas, ka bērns var būt cietis, griezieties pie bērnu psihologa.

Bērns ar attīstības traucējumiem un likumpārkāpumi

Nav noslēpums, ka pusaudžus un jauniešus ar attīstības traucējumiem noziedznieki mēdz izmantot, lai „ar viņu rokām” paveiktu likumpārkāpumus. Sociālā naivuma un lētīcības dēļ šos jauniešus ir viegli pierunāt iesaistīties prettiesiskās darbībās. Jaunieši ar autiska spektra traucējumiem var pat nesaprast, ka dara kaut ko pretlikumīgu. „Es tikai izpalīdzēju...”

Ja jauniešs ir naivs un viegli apmānāms, taču vienlaikus arī ar ļoti augstām intelektuālajām spējām, viņš var būt ļoti izdevīgs mērķis ļaunprātīgai viņa spēju izmantošanai.

Variāntu ir daudz – sākot ar to, ka jūsu jaunais botāniķis var pēc kaimiņu pasūtījuma atvērt kaņepju audzētavu tuvējā pagrabā, turpinot ar to, ka nepilngadīgs datorģēnijs var uzmeistarot datorvīrusus vai uzlauzt kādu pavisam nepiemērotu mājaslapu, ko „vienkārši viens draugs palūdz izdarīt”. Vai, piemēram, bērns var tikt iesaistīts zagtu telefonu biznesā – jo viņš zina, kā „atlauzt” jebkuru PIN kodu. (Par pavisam banālu šķūnīšu uzlaušanu patlaban nerunāsim, lai gan arī tādās aktivitātēs var tikt iesaistīti pat ļoti inteligentu un kulturālu ģimeņu bērni).

Droši vien jūs laiku pa laikam apspriežat sava bērna talantus un īpašās spējas. Kad jūs kopā sapņojat par tēmu „ko tu gribētu darīt, kad izaugsi liels”, vai „ko tev patiktu darīt nākotnē”, izstāstiet bērnam arī, ko ar viņa spējām noteikti NEVAJADZĒTU darīt.

Ja bērns ir jau pusaudža vecumā, noteikti apspriediet arī mūsu valsts likumdošanu. Izstāstiet par lietām, kas ir sodāmas, un ko nevienam cilvēkam nav atļauts darīt. Raugieties no bērna interešu perspektīvas, un brīdiniet viņu par „zemūdens akmeņiem” viņu interesējošajā jomā (piemēram, mazgadīgajam datorģēnijam ir jāizskaidro, ko nozīmē vārds „hakeris”, un ļoti konkrēti iemesli, kādēļ tas nav labi, un ar ko tas var beigties).

Ja jūsu jauniešs ir jau pilngadīgs un meklē darbu, izskaidrojiet viņam, ka darba attiecības jāapstiprina darba līgumam. Ja kāds „draugs un labvēlis” sola daudz naudas par pakalpojumu bez darba līguma, lūdziet šādus jautājumus vienmēr vispirms apspriest ar vecākiem.

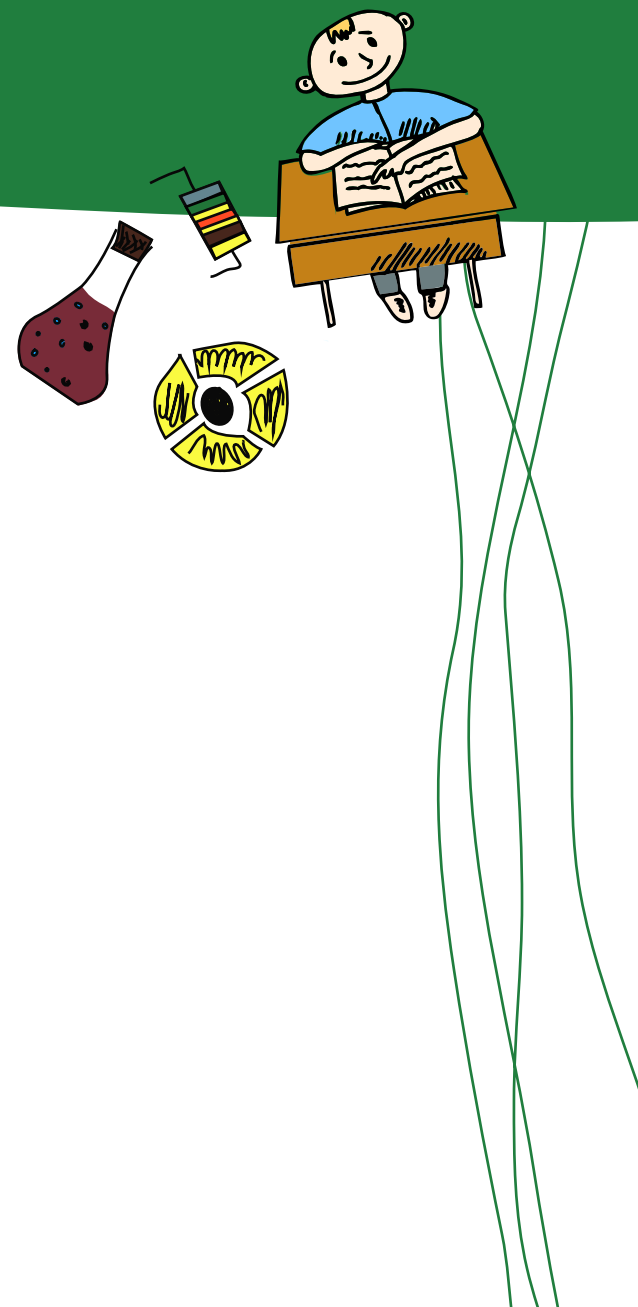
Pavisam neparastiem bērniem

Ļoti iespējams, ka daži no jums, izlasījuši tik tālu, ir sapratuši, atcerējušies, ka arī paši bērnībā ir bijuši pavisam neparasti bērni. (Un tagad varbūt ir mazliet neparasti pieaugušie).

Ļoti iespējams, ka šo tekstu šobrīd lasa arī kāds ne visai pilngadīgs „divreiz īpašais” bērns. (Es zinu, ka jums patīk pieaugušo grāmatas).

Var gadīties, ka lasīšana rada mazliet skumjas. Cilvēki bieži mēdz teikt: „Ja es toreiz būtu zinājis...” vai „Ja man toreiz būtu bijušas tādas iespējas, kādas ir tagad...” - „Tad varbūt viss būtu savādāk. Es būtu sasniedzis vairāk. Es būtu pielāgojies labāk. Varbūt es būtu „parastāks”.

Varbūt jā. Varbūt nē.

Ir vēl kaut kas, ko es gribu jums pateikt.

Pat tad, ja jūs neesat saņēmuši ne Nobela prēmiju, ne ABA terapiju (kaut arī jebkura no šīm lietām jums pienāktos). Ir kaut kas svarīgāks par to visu. Par sociālo adaptāciju, sasniegumiem olimpiādēs, pozitīvu vērtējumu un atbilstību daždažādiem parametriem.

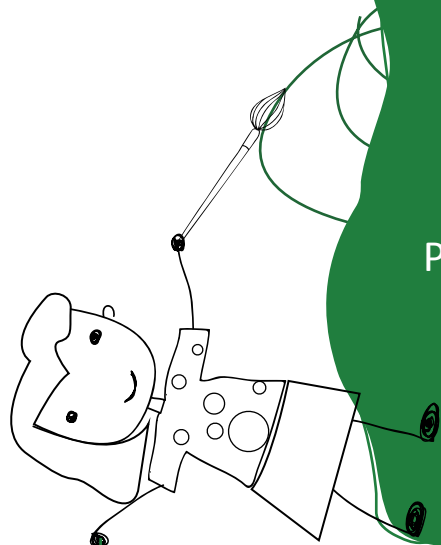
Iespējams, ka es tagad, pēdējā teikumā, runāšu pretī visam iepriekš aprakstītajam. Taču es gribu jums to pasacīt. Es gribu, lai jūs zinātu:

Būt pašam sev nav patoloģija.

Būt tam, kas tu esi, būt īstam – tas nav nekāds traucējums.

Pasaule ir brīnumaina vieta, un tu esi tās daļa. Tikpat brīnumaina.

Visam nevajag pielāgoties.

Zane Kronberga

01.01.2015.

Izmantotā literatūra:

- 🌀 Grendina Templa, Džonsone Ketrina, "Kā saprast dzīvniekus. Autisma noslēpumu izmantošana dzīvnieku uzvedības atšifrēšanā". "Zvaigzne ABC", 2005.
- 🌀 De Kraifs Pols, „Mikrobu mednieki”, Rīga, izd. „Zinātne”, 1981.
- 🌀 „Īpaši pasākumi apdāvinātības veicināšanai Eiropas skolās”. Eiropas Komisija, Izglītības un kultūras ģenerāldirektorāts, Darba dokuments, 2006.
- 🌀 Notboma Elena, “10 lietas, kas jāzin par bērniem ar autismu”. Izd. “Pētergailis”
- 🌀 Vaclava Vanda, Aldenrūda Ulla, Ilsteds Stēfans, “Bērni, kuriem ir autisms un Asergera sindroms”, izdevējs “Velku biedrība”, 1999.
- 🌀 Baron – Cohen Simon, „Autism and Asperger Syndrome”, Oxford University Press, 2008
- 🌀 Barron Judy, Barron Sean, “Theres a Boy in Here: Emerging from the Bonds of Autism”, 2002.
- 🌀 Bondy Andy, Frost Lori, “Autism 24 / 7”. Woodbine House, 2008.
- 🌀 Cooper – Kahn Joyce & Dietzel Laurie, “Late, Lost and Unprepared. A Parents Guide to Helping Children with Executive Functioning ”, Woodbine House, 2008.
- 🌀 Fein Deborah & Dunn A. Michelle, “Autism in Your Classroom”, Woodbine House, 2007.
- 🌀 Frith Uta “Autism. A Very Short Introduction”, Oxford University Press, 2008
- 🌀 Gray Carol, “The New Social Story Book”, 1994.
- 🌀 Kennedy, Banks & Grandin, “Bright, not Broken: Gifted Kids, ADHD and Autism”, 2011.
- 🌀 Rapin & Tuchman, „Autism: Definition, Neurobiology, Screening, Diagnosis”.2008.

- 🌀 Young Ronnie “Asperger Syndrome Pocketbook”, “Teachers Pocketbooks”, 2009
- 🌀 Weiss Mary Jane, Harris Sandra L., “Reaching Out, Joining In. Teaching Social Skills to Young Children with Autism”. Woodbine House, 2001.
- 🌀 Williams Donna, „Nobody Nowhere. The Extraordinary Autobiography of an Autistic”, 1994
- 🌀 Williams Donna, „Somebody Somewhere. Breaking Free from the World of Autism”, 1994.
- 🌀 Дойдж Норман, „Пластичность мозга”, 2013 (angļu valodā: Doidge Norman, “The Brain That Changes Itself”, 2007)
- 🌀 www.researchautism.net
- 🌀 www.autismspeaks.org
- 🌀 www.do2learn.com
- 🌀 www.visualaidsforlearning.com
- 🌀 www.pbs.org/wnet/gperf/education
- 🌀 <http://www.nagc.org>
- 🌀 <http://giftedkids.about.com/od/gifted101/a/definitions.htm>
- 🌀 http://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/metmat/metiet_ind_plana_sastadisanai.pdf
- 🌀 www.assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta94/erec1248.htm

